

Augustin Anabitarte

DONOSTIA

Fitxategi hau “liburu-e” bildumako alea da,
liburu elektronikoen irakurgailurako prestatua.

Liburu gehiago eskuratzeko:

<http://armiarma.com/liburu-e>

Iturria: *Augustin Anabitarteren idaz lanak*, Juan San
Martinen edizioa. Gipuzkoako Aurrezki Kutxa, 1986

<http://klasikoak.armiarma.com/>

Egileari buruzko informazioa:

<http://zubitegia.armiarma.com/egileak/00194.htm>

I Donostia!

Azkeneko gerratea bukatu zan. Txomin donostiarra Ernani-ko aldapan gora zaldi-gañean zetorren. An, atzean, gelditu zan Ernani ta Ernani-ko kartzela, Txomin ain luzaroan egondakoa. Pakearekin askatasuna eman zioten eta Txomin eta zaldia alkarrekin ixilik zetozen. Zaldia eup egin zuan; nekez ba-zan ere, aldapa gaitza menderatu zuan. Zaldunak eta zaldia atsedean artu.

Gaña azpiratu zutenean goizeko amarrak-aldea izango zan. Eguzkia goi-xamar zegoan. Goizeko intza ezereztu zan; baño gerizpeak oraindik busti-antzekoak zeuden. Eguzkia itzalarri ondolik zijoakion, orpoz-orpo, eta arrapatzen zion puska beltza zuria biurtu. Bideko usai gozokak lilluratuta zeukan gaztea. Aspaldian ez zuan orrelakorik aitu! «Nagoan, nagoan», zion. Kartzelako itzalean oituta eguzkia biziagia zitzaion. Txomin-ek Gipuzko-ko zati eder ura ondo ikusi nai, ginballa kendu, zapi zuriarekin kopeta legortu ta... exeri zaldi gañean. Zaldia, bide ertzean,

kosk egiten zion belarrari. Zaldiek lepoa luzatzen dutenean, lengoa alako bi dutela ba'dirudite.

Amairu illabete egin zituan Ernani-ko kartze-lan eta, etxera zetorrela, etxe-koek ez jakiñagatik, ez zuan nai azkartu ibil-neurria. Bide artatik beretik ekarri zuten aita karlista zualako beste aitzakirik gabe. Txomin Hasparren-en zan gerratean. Etxeratu naiean Sokoan Santander-eraño zijoan ontzian sartu ta Donosti-ratu zan. Doi-doi aita gazteluan giltzapetuta zegoala jakiteko beste betarik ez zuan izan: aita gaztelura, semea Ernani-ra.

A zein ikuste ederra goi artatik! Bularra ta biotza zabaldu zitzaizkion. Mendi galantak dantzatza ikarragarria zebilkiten: zerua jo ta makurtu, alkarrekin topo ta altxatzen ziran: batzuk zuzen, besteak okerka, urrenak atzekoz aurrera. Atze-nean ikusmena tinkotu ta bat-batean gelditu ziran guztiak: erpiñena Mendizorrotz zan, lasaie-na Arratzain, bakarrena Buruntza...

Zaldiaren atze-aurrerakak loarazi lizaioketen. Orain ikusten zituan mendi-betik goraño alkarren atzetik arbolak laisterka; beste tokietan, alkarren ondoan geldik, batzarra artuta zeuden.

Ikusmena geiago garbitu zitzaionean, arbol batzuk mendian gora bide erdian gelditu zitzaizkion, oker-oker eginda, ta beste batzuk, bakarka, bidea galduta bezela, atzean. Orduan ederki oartzten zituan belar ta lurgorriak, sasi ta oteak, baita ere salto batean eguzkitatik itzalera abiatzen zan beko erreka jostalaria, bide-ondotik atzera zijoazkion lili zuri, gorri, kolore askotakoak. Tarteka-tarteka, arnasa sendo artuta, Txomin-ek osasungarrizko aizez bete-bete egiten zuan bularra... Daka-daka, Txomin etxe-aldera...

Bide zabal artan eguzkiak gero ta geiago jotzen zuan. Zaldiagana zetozen euliak arpegi-ondotik zebilzkion Txomin-eri. Oriamendi eskubide-aldean ikusita gure Erri gaxoaren istorio tristia gogoratu zitzaion. Euskalerrriak kemenak oparo eman izan ditu, bearrezkoak izan eta gañezkakoak ba-litzaizkio bezela. Mendi onetan bertan euskaldun-karlistak ebain-ebain egin zituzten ingeles eta portuges soldaru zarrak. Mendian beera segika, soldaru-talderik ar zezakean juliparik gogorrena, mingarriena, artu zuten. Orduan ez ziran izan euskaldunenak metak eginda pillaka erre zituzten larru zuriak.

Azkeneko gerratea bukatu-berria zan. Oraindik ere sutauts-usaia nabari ez ote zan. «Benta Zikin»-dik eta Mendizorrotz-tik danbagiñen kea ikusten zala esan zitekean. Soldaruen oñatzak oraindik ezeztugabeak; sasietako adarrak orduantxen banaka zuzentzen ari ez ote ziran. Txomin gogoeta illun auekin zegoala, zaldia belarrez aldatzeagatik, jabearen gogoa egiteagatik baño, ba'zebillen tarteka ta bestetan belarra jan.

Geroxeago «Muntto» baserri-ondotik zijoa-zen, Ayete-n barrena. «Pintore»an azaldu zan, 1813garren urtean ainbat izkillu-su egiña, arriak agiñak kendu ba-lizaizkio bezela.

Amabiak ez ziran urruti. Baserritar merkatariak ba'zetozen Donostia-ko merketzatik etxealdera. Aien oju ta berriketa biziak zerbaitxo ernaitu zuten Txomin, Donostia aldean zegoala jakiteak ere bai. Pillaka zetozen merkatarri karrazaleak, asto-gañean ala bestela aldamenean. Zortzina ta amarnako asto-taldeetan pasatzen ziran, asto-zaiak beste ainbeste. Txomin-eri arri-tu-itxuran begiratzen zioten. Ura ondotik pasata burua biurtzen zaldunari. Esan bear deguna da

merkatariak amaiketakoa eginda etortzen zirala; beraz, pozik eta auzoko kontuak esateko gaituak. Ordea, astoek, Txomin-en zaldiaren gisara, lokatzak utzi ta bide-baxtarretik poliki asko zetozen anka-azpian artzen zutena ondaturik.

Baño

Ariin, ariin, allaatu nintzen Donostin.

Ernani-tik Donosti-rañoko bidea lenbizi igo egiten da Ernani-tik gora, gero mendi-gañetik joan eta, Donostia aldean daukanean, Aldapeta-n beera jetxi.

Txomin donostiarra Aldapeta-n beera asi zan. Zaldia zankoak aurrera ta burua atzera zijoan. "Lazkano"-baserriaren ondotik ba'zijoazen. Ta andik pixka batera Txomin-ek zutitzea egin zion gerriari ta erria aurrean ikusi: Donostia!

Txomin-en biotza pil-pil asi zan. Gorputzari ikara eman zion eta eskua burura zeramala zaldia berez gelditu zan. Txomin egiazko donostiarra izan eta jaioterria ikustean barren guztia muñetaraño alaitu zitzaion, biotza lasaitu ta

zoriona gañezka etorri. Norbait ezkutatu edo galdutakoan jakin izan degu zenbat maite genuan.

Aboa biotz-arazoen aterabidea da. Tankera artan, buru-utsik, Txomin erriari iñon diran xamurkeriak esaten asi zitzaion: «Kantauri-ko pitxia, Hirurzun zaarra, Easo ederra, Irutxulo maitagarria, Urumea-ko erregiña, ene biotzeko kutuna, sorgin-marama, ezti-tantoa, lili txuria, izar dizdizaria, amets-iturri gozoa, urrezko pinpilinpauza, poxpolin jostalaria...» Txomin gizajoak begiak busti-busti zeuzkan.

Irakurleak ere ikusi beza Txomin-ek ikusi zuana. Asibidez, Donostia kanpotik ikus dezagun, gero barrenen arituko gatzaio-ta: irakurgai onen bukaeraño ori izango degu geren bizitokia.

Donostia-n iru tontor dira: Txubillo-mendia, Santa Klara-ugartea (orduan doi-doi ugartea) ta Gaztelu-mendia; iruron artean itsasbarrena dago, urrezko ondarra ertzean. Donostia, Gaztelumendiaren atzean.

Egun artan udazkena aldean zegoan. Txubillo-ko argi-etxe zarrak Donostia-ondoko tontor erpiñenatzat erakusten zuan bere burua. Ondarreko kaxeta zuriak diz-diz egiten zuten eguzki-

tan. Itsasoa beera ta gora, kaxetak, atzetik eta aurretik jostatzen ari ziran poxpoliñak ziruditen, ala mutillak oñetakoak bustitzen. Donosti-ureta, diru-meta.

Gaztelumendiaren atzean, esan degunez, herria. Baño erri-kaskoa urruti xamar bukatzen zan. Andik Aldapeta-rako zelai zabala zegoan eta Aldapeta-ren oñean San Martin-etxadia. Beraz, erria an eta San Martin emen. Orra, zakur bat burua ta isatsa ezik lurpean sartuta bezela, burua erria litzake ta isatsa, San Martin-etxadia.

Erriak guda gogorak izandako itxura zeukan. Geztelumendia moallaz inguratua, gañean gaztelu zar aundia. Donostia-n ingeles, prantzes ta portuges gudariak askotxo ibilli da guda gogorretan. Ta oso gutxi zala karlistak Mendizorrotz-tik bidalitako aleak itsasbarren-gañetik aizea txistuka urratu ta tarteka lertzen ziran. Atzokoa zan kanpaiak jo ta donostiarren kaleetan baztarreratzea. Erri-inguruko moalla aundia, orduan urte gutxi zala txirtxildu zuten; erriak kopetan min-izan eta bein sendatuta lotallua bota izan balu bezela, edo-ta, bazkari on baten ondoren erriak gerria lasaitu balu bezela.

Beraz, Donostia-k ongi elkartutako etxe ederrren aurrea erakusten zuan. Donostiarrak atera zitezkean noiz-nai erritik kanpora, ez len bezela, moallako atea itxi ta San Martin-era etorri bear izaten zuten lotara. Naiz guztia Donostia izan, erria bat eta San Martin bestea. Sanmartindarrak jende alaia zan eta erritarrak baño borrokalaria obeak. Ekaitz-egunetan ontzi bat baño geiago apurtzen zala bide, bildutako egurrarekin zenbait etxe egin eta bertako Zezen-Plazak bear zuan egur guztia izan zuten. San Martin-go etxeak lasaiak ziran, bea ta bizitza bakarrekikoak geienak; etxe-arteak ere zabalak. Ezin ba'gibela estua izan sanmartindarrek. Batez ere arerra onekoak ziran eta kaletarrak bezin atsegiñak. Plaza polita ere ba'zuten; makiñabat jai ta aurrekuak egiten zituzten. San Martin-go Sebastopol-en ibiltzen ziran Ixkiña, Etxekalte, Brokolo ta zenbait zurrut-zale ospetsuak...

Txomin San Martin-go ildegiaren ondotik zijoan, San Martin-goia ezkerrera ta San Martin-bea eskubira. Bereala zelaian zan eta Erregesoro-tik barrena errian sartu zan Plaza Zarretik. Eskotilla-

kaleko ukullu batean zaldia utzi ta etxera abiatu
tan Plaza Berrian bazkaritarako garaian...

II

Santomasetan

Erle amorratuak bezelatsu zebillen jendea batetik bestera Plaza Berrian. Santomas-egunean baserritar asko etortzen zan Donosti-ra ta, baserritarrak eta kaletarrak, guztiak Plaza Berrian biltzen ziran: an izaten bai-zan iru eguneko peria.

*Santo Tomas-eko periya
txorixua ta ogiya.*

Plaza osoa mota askotako saltokiez betea zegoan. Geienak nolana jarriak zeudela, jendea arren gisan irabioka zebillen saltokien tartean. Batzuetan, ustegabea, irtendako tokian azaltzen ziran. Bestetan, baserritar sendokote batek, aurrez-aurre, kaletar nexka mexka baten ondolik joan bear izaten zuan. An izaten ziran karraxi ta algarak! Denda-edo ziralako aiek, ola ta oialez erdipurdi eginda itxura besterik ez zuten aiek, maiz bean jo ta gañeko ontziak itzulipurdika

erortzen ziran. Saltzalea «asto» ta «kankallu»-ka asten zitzaion zijoanari; bestea berriz, parrez, «denda arrayua jarri dezutena». Arkupearen parean zegoan bide eroso; baldin erosleek guztia ikusi naiez atzeraka batean ibiltzaleekin istillua jartzen ez ba-zuten. Erle amorratuen gisan zebiltzala esan degu ta alaxe zan. Gazteek txibilitoak eta koskabilloak erosi ta geiago eziñean Gorra gaztain-saltzalea «ernegaziko» zuten. Neska lirañak, irria ezpañean, jostatzeko ez besterik jaioak zirala ematen zuten.

*Ume eder bat ikusi nuben
Donostiya-ko kalian.*

Etxekoandreak goizean egiten zuten erostea. Orduan izaten zan —orain ere bai— etxeko neska-mutilleri jostalluak eta goxoak ekartzeko eguna. Neska-mutillek artzen zituzten ardit, kuarto ta txanponak —edo gastatu nai ez zituztenak, beintzat— «eltxetxoan» gordetzen zituzten: lau txanpon, zazpi kuarto. Santomas-egunean urte guztian aurreratutako diruak eltxetxotik atera ta, zerbait geiagorekin, amak bakoitza-

ri ekartzen zion peria. Donostiar neska-mutillentzat ez zan urte guztian Santomas-eguna bezin zorioneko egunik.

Ordea, jostalluak ezik, ontziak, oialak eta etxerako bear izaten diran gauza asko saltzen zituzten. Baserritarrak pillan ikusten ziran tokietan, makillak, akulluak, kapusaiak, zamarrak, aizkorak, atxurrak-eta aldean egongo ziran. Egazia —kapoia batez ere— erruz ikusten zan. Gorra zeritzatzen gaztain-saltzale emakumeak, gaztañak ezik, lanpernak, karrakelak eta lapak ojuztatzen zituan. Teresa Boba-k «panpoxo» ta «panpoxa»-eri pastelak eskeñi. Bertan prejitzen zuten ainbat kana lukainka: beatzekin artu, abo-arekin jan eta esku-atzearekin ezpañetako koi-pea... zabaldu. Olio-keari «Txardin-berri»-koek egiten zizkioten musinak!...

Txomin-en etxea Plaza Berriko aldetik bigarren bizitza zan eta Ikaz-kale aldetik irugarrena. Donostia-ko aberatsenak Plaza Berrian bizi ziran eta jairik ederrenak bertan egiten zituzten.

Txomin-en etxean aita ta seme-alabak bizi ziran, alaba Txomin baño bi urtez zarragoa; Txomin-ek ogeitazortzi urte zituan. Aiekin batean

Katalin mirabea zuten. Sukaldean egoten zan, plantxan aritu ere bai ta etxeakoandreari illeak orraztu. Askotan iruten aritzen zan. Illean ogeitamar errialeko «soldata» zuan —orduan ez txarra— ta Santomasetan beste ogeitamar errialeko saria, zapata pareta, gorua ta arizko bi alkandorra... Katalin-ek berak ardazkatua. Urteak zera-mazkian etxean.

Neskame bat ere ba'zuten, Madalen, beste ajola gutxiagoko zeregiñetarako. Ala bearko. Orduan Donostia-ko etxeetan urik ez zala-ta, makiñabat aldiz joaten zan sullarekin San Telmokalera ur-billa. Ta gizasemereren batekin itzegiteko aukera izanez geroz, baita fregaderan sulla ustua kalera lenbailen ateratzeagatik ur-bearraren aitzakiarekin.

Txomin-en etxean ederki bizi ziran; urre asko ikusten zan etxe artan. Don Jose, aita, notarioa zan, baserri askoen nagusi-ordezkoa ta, orrez gañera, soldaruen alarguneri «pagak» ematen zizkien illero-illero. «Pagak» emateko dirua Kale Nagusiko Aduana-tik ekartzen zuten. Dirua kuartotan artzen zutela-ta, askotan etxeakoandre gaztea ta Katalin arratsalde guztian egoten ziran, ari

ta ari, kuartoak kontatu-ala pillaka jarri ta urrena, eskua irristatuaz, paperean bildu ta muturrak itxi.

Emakumeak bakarrik bizi ziraneko zorigaiztoko egunak joan ziran. Iñork ez zuan gogoratu nai iru urtez lenago soldaruak etxera etorri, baztar guztiak miatu, arrotuta gero, ta, galgarririk topatu ezagatik, etxeko nagusia Gaztelura eraman zuteneko egun ura. Eskerrak jana etxetik eramatea aal izan zutela. Ta urrena Txomin eraman zutenean! Orduan ez zuten jana eramateko aukerarik izan. Eskerrak bere zaldia, argalduta ba-zan ere, biurtu ziotela. Orain pakean bizi ziran. Aita-semeak, aurrez-aurre, mai bertan aritzen ziran lanean.

Baño egun ura ez zan lan-eguna, jan-eguna baizik, batez ere Txomin-en etxean. Baserritarak urteko «errentak» ekartzeko eguna zuten. «Errentaz» gañera, baserrian ollo asko eukitzen eta, egaztia ba-zan, beste zerbait ba-zan, emaitz ederrak ekartzen zituzten, «barkatu eskasiagatik, urte txarra izan degu» urtero bezela asiagatik. Ta Don Jose-k baserri askoen kontua egiten zuala-ta, emaitz ugariak biltzen zituzten etxe

artan; bai orduan, bai gabonetan ta bai Sanjose-tan. Katalin-en sari-eguna ere zan egun ura.

Ta ona zergatik esan degun «jan-eguna». Amabiak ezkeroztik baserritarrak jabeen etxee-tara etorri oi ziran bazkaritara. Txomin-en etxera ogeitabost-bat lagun etorri ziran, ez orrenbeste baserrien nagusi-ordeko zalako, baserri bateko-ak askotan pamili guztia ekartzen zualako baizik. Etxekoandreari, Katalin-i ta Madalen-i bildu zitzaien lan aundia!

Etxeko gela nagusiak doi-doi artzen zituan danak. Amabitarako maiak alkartu, zapi ta ontziak jarri ta eltzeak gal-gal. Mai-burutzat zarrena jarri zuten. Txapelak belaunaren gañean, «Gure Aita» bat esan eta mai-burukoa-ren bedeinka zioarekin asten ziran. Ta asitzea asi ta galanki jan ere bai: ogi-zopa, eltzekaia, gisatua ta bixigu erria, gazta ta gaztañak; ardoa ta sagardoa edan-ala ta kafea pattarrakin. Batzuk maitik aldendu xamarrak jarrita, txaliare-kin aritu bear zutenean, gorputza maiari aldera-tu, besoa luzatu ta, onuntzerakoan, plateratik abora bitarteko txirrio polita egiten zuten.

Nekez asten zan izketa; jan-ala, edo edan-ala, berriketa geitu. Uztaren galerarekin asiko zitzaizuten; batez ere sagarra izango zan gogotik aren lore ederra! ta izotzak eta kaskabarrak guztia ondatu. «Alako txal guri-ederra ba'genuan, gaitzak jo ta galdu zitzaigun». Emakumeak, batez ere, auzoko kontuak izaten zituzten: zereko zeraren ezkontza, ainbat baserrietako morroienak eta alako neskak onenbeste edo orrenbeste eramango ote zuan. Artean neska-mutillak ango oparotasunaz arrituta, ixilik ari baziran ere, ezin geiagoan jaten zuten. A zer gizen-dua!

Bazkari-bukaeran Don Jose azaldu zan maisterren artera ta bai gogoz ta iñon diran atseginiñezko itzakin artu. Urdalla beteko pozarekin bat bertsotan asi zan eta nagusiari ta etxeke guztieri zorion guztiak opa zizkien. Maitik altxata agur egiterakoan, urrengo Santomasetan ere «errentak» txintxo asko ekarriko zituztela, atzerako zor-puntta ura ere berdinduko zutela-ta, urteroko esanekin abiatu ziran, andreak saskiak besotan. Ordurako Anita etxekeandre gazteak edo

libra txokolate ala bakallo-zerra sartu zuan saski bakoitzean...

Arratsaldean ibillera berbera Plaza Berrian ala neskatxa geiago esango genuke, eguardi-artean baño. Jendea sartu ta atera Eskotilla-kale-tik eta Esnategi-kale-tik egiten zan eta nola! alkarri bultzaka, alkarren gainka. Zurrungillo aietan irri-karkarak maiz entzuten ziran, asarrezko itzak ere bai ta noizbait eme baten karraxia. Itsasaldiak guztiak nastutzen zituan ta jo batera ta jo bestera, zankoen gañean biraka ateratzen ziran.

Arkupetan ibiltoki eroso zegoan. Gizaseme apain eta neskatx pinpirriñak aruntz-onuntz zebiltzan. Plazak ba'zeuzkan buru ta oñak, Plazak ba'zeuzkan urdalla (lukainka-usaia nabaritu) ta Plazak ba'zeukan biotza, biotza arkupetan. Antxen zebiltzan erriko gazteak. Geren bizitzako oroitz samurrenak labe orietan trinkotzen dituzu, irakurlea.

Arkupe-kanpotik sudur-zapi poxpoliña zeterren goitik beera, zereko illunabar-argi gorrian, balkoi batetik eroria. Neska polit lirain batek beatz-muturrekin jaso zuan. Bereala iduri ederreko gizasemea azaldu zan aren pareko eskara-

tzan. Asi zan billa ta, ustegabea, neskatx polita-
rekin aurrez-aurre arkitu ziran bi gazteak. Biak
lotsatu xamarrak zeuden: neska geldik zapi txu-
kuna beatzetan eta gizasemea eskua doi-doi
luzatu ta artzeko tankeran.

—Eskarrik asko, gazte —esan zion gizase-
meak.

Neskatxak ez zuan itzik atera aal-izan, begi-
ratu bakarrik.

Gizasemea bigarren bizitzara iritxi zanean,
Anita-k ala esan zion anaiari:

—Ez zitzaizun joana damutuko, e...?

III

Plaza Berria

Kutxa baten barrenen bestea, onen barruan urrena eta bestea ta bestea... erdiko kutxatilla Donostia-ko Plaza Berria. Plaza Berria orixe zan, aranaren exurra, exurraren mamia. Zain guztita-ko odola biotzean sartu ta irtetzen dan bezela, alatsu, Donostia-ko egiteko nabari guztiak egite-
ra donostiarrak Plaza Berrira joaten ziran. Beraz, sagarraren adarraren punttaren punttan...

Goizean azoka izaten zan Plaza Berrian. Baserritarrak aulkietan exeritzen ziran eta eguerdiaz geroztik aulki aiek jaso egiten zituzten. «Tratua» bukatuta gero etxera-bidean abiatzen ziran eta len ere ikusi genituan Aldapeta-n gora asto ta guzti.

Urrengo goizean oñutsik zetoztenak erri-sarreran oñetakoak jantzi, xextoak koxkan utzita, ta zertxobait albait apainduta, Eskotilla-kale-tik sartzen ziran. Plaza Berrian sartu baño len, Eskotilla-kaleko «rekaderak» asten zitzaien aalik-eta onena merkeen erosteko asmoz; batez

ere eperrak eta ollagorrek izatekotan, bakanak izaten bai-ziran egazti aiek. Bein baño geiagotan iskanbilla jarrita txinelak zer-egiña izaten zuten an sartzen ziran naste-borrasteekin.

Barazki, fruta ta lorez edertua egoten zan Plaza Berria azoka bitartean.

*«Donostiako plazan
Dira gaur ageri
Gauza merkeak eta
Naikuak ugari».*

Neska-mutillak, aal zutenean, «txanpon baten mamiya» eskatzen zuten besoa luzatuta. Esku-atzea gora zutela, baserritarrek txalia-bete mami-mordoska jartzen zieten esku-gañean. Urrena, zupa ta zupa, geldiro abiatzen ziran; len-bizi, nekez ba-zan ere, eskuko zuria kendu ta gero gorritzeraño.

Jai-egunetan enparantza goiz asko ustutzen zan. Beatzitarako Iburguren, Txanbolin eta Xagarbola, erriko txistulariek, Plaza Berritik asi ta Arrandegi, Esnategi, Ureta ta Eskotilla-kaleetan barrena bira osoa egiten zuten ostera Plaza

Berrian sartzeko. Onetan ezagutzen zituzten igande ta jai-egunak Donostia-ko mutil koskorrek. Askotan kaleko soñuak esnatzen zituan. A zein esnatze eztitsua! Egunaren eguzkia zitzaien, gorputzaren soñeko berria, giltzapetua-ren askatasuna. Soñuak kalean arrapatzen zituanak, txistularien ondotik joaten ziran; kalearen muturreraño bakarrik txikitxoak ba-ziran.

Amabiak laurden gutxiagotan berriro txistularien otsa izaten zan Plaza Berrian. Amabiak tarteko ordu laurdenean, neska-mutil, aurzai ta mukizuen gozagarri izaten ziran soñuaren irabio ta biurketak. Amabiak jota Iburguren-ek keñua egiten zion Xagararbola-ri, ta onek, lenagotik Iburguren-i begira zegokionak, atabalari bat-batez eragin eta ez geiago eskatu, bazkaritara zijoazen-eta. Baldin euria ba-zan, txistulariek arkupetan jotzen zuten.

Neguan arratsaldeko lauetatik seiak arte jotzen zuten Plaza Berriko txistulariek. Iburguren txistulari yayoa zala-ta, dantzari asko etortzen zan Plaza Berrira, batez ere kaieko Jarana-ko neska ajolagutxiak.

Berdin zien, ajola zien bost, soñuaren neurria onelakoa edo alakoa ba-zan, zortzikoa edo polka izan. Orixe bai, *Ariñ, ariñ* jotzen zutenean, yayo asko dantzatu ezik, jendea karraxika asten zan. Baño *Iriyarena* bezelako soñurik ez zuten donostiarrek. *Errikoxemeak* umore onekoak izaki ta berek asmatutako jai ta kantak izaten zituzten.

«*A la kinkirrinera*
A la xamurrera
Joxpantoni Plaza Berriko
Jira adi beste aldera».

Orra, bada, *La ciudad alegre y confiada*.

Erri-etxea Plaza Berrian zegoan; etxe ederra ala ere. Egun aundietan, gauez, iñolazko argi motaekin argitzen zituzten etxe-aurrea ta arkupea. Aurrez-aurre, beste aldean, erriko aberatse-nak biltzen ziraneko Casinoa edo lagun-arte zegoan. Ba'zan ere jatetxe bat Plaza Berriko txoko batean orobat goxotegia zana.

Plaza Berrian nolanaiko jaiak egiten zituzten: bai mezak, bai zezenketak; bestetan konparsa politak ere bai. Jai aundietan enparantza itxi egi-

ten zuten, barren-aldera mallaz-malla olezko exeri-tokiak jarririk. Exeri-tokiko malla aiek lurretik asi ta ia lenbiziko bizitzarañokoak ziran. Zentzutek dirua poliki irabazten zuten etxeko balkoia alogeran emateagatik. Plaza Berriko balkoiguztiek numero bana zuten ipiñia gañean.

Matxinada geienak enparantza onetan bertan sortu ta lertu izan ziran.

Gu esaten ari geranetik egun gutxiz lenago txerpolarari ta txotxongilloak izan ziran. Enparantza guztia sare ta tantaiez josi zuten. Batez ere *El hombre volador* egitekoak ekarri zuan jendea. Ba'zan bi soka alkarren parean goitik behera ta muturretan makil bat duteneko tillinga orietako bat goi-goien, oso gora, enparantzako tellatuen parean. Tillingatik zintzilik, ankaz gora, gizon bat "gizon egalaria" etorri bear zuan aldera begira.

Aurrez-aurre, urruti xamar, beste tillinga bat; au oso luzea. Emengo gizona, gazte bat, exerita ibiltzen zan tillingan; lengoa geldik ankaz gora, esan degunez. Gazteak tillinga utzita beste gizonaganaño aidean joan bear zuala-ta, orrengatik zuan soka luzeko tillinga. Ba'zebillen, bada, atzeaurrera, gora-behera, gazte egalaria. Musika ixil-

du zan. Jendea asnasik gabe «orain» noiz izango ote zan larri. Gaztea ba'zebillen naiko abiadura artu arte. Ots bat entzun zuten buruzperako gizonak eginda. Ta tilinga luzea bakarrik utzita aidean joan zan egalaria...

Orretxeri esaten zion *El hombre volador*, aidean ibiltzen zalako. Len esan degunez, orixe zuten egitekorik aundiena txerpolariek. A bai ba... egalaria aidean zijoala buruzperako gizona-ganaño iritxi, bi eskuak erakutsi ta, alkarri eskuak emanez, antxe atxitu zuan "gizon egalaria". A zein lasaitasuna ikusleena! Gaztea jetxi zanean oraindik pir-pir zeukan biotza.

Bein, orregatik, buruzperako gizonari irrixtatu egin zitzaion eskuetatik egalaria ta beera erori zan; ez ordea lurrera, sarera baizik. Errenka atera zan gaztea, bere aalez, zerbait min-artua.

Urrengoan burniari baten gañean einka joango zitzaizuten oñez. Eta olaxe. Musika jo ta jo, batez ere baltseak. Lau lagun ziran. Aien musika jotzekoak alkarren antzik ere ez zuten, alegia aien soñuak ain bestelakoak zirala-ta, lau lagun artean kanta bat jotzen zutela baño, lau kanta batean jotzen zutela obeto ematen zuten.

Tarteetan emakume bat ontzia eskuan diru-eske ibiltzen zan jendearen tartean; ordea ikusteko asko, emateko gutxi.

Emakume onek berak noizpeinka, musikaren laguntzarekin, erderazko bertso batzuk kantatzen zituan eta beroiek saldu ere bai.

Oietako bat “modan” jarri zan Donostia-n egun aietan. Arratsalde batean Anton Zurrut eta Joxe Ogi Esnategi-kalean barrena edanegiak zetozela, Plaza Berrian sartuta modazko kanta ura eztarriratu zitzaien. Eta onela aritu ziran alkarri lepotik elduta:

*Mamá, yo quiero subir, subir,
Mamá, yo quiero bajar, bajar,
Mamá, yo quiero subir
En el globo de Milán.*

*Todas las pollitas de aquí, de aquí,
Les disen a sus mamás, mamás:
Mamá, yo quiero subir
Aunque me caiga a la mar.*

Txomin-en etxeko Madalen neskamea, sulla sorbaldan eskaratzatik ateratzean, Anton Zurrut «zirrit» asi zitzaion eta Joxe Ogi ere bai.

Madalen-ek ala bota zien:

—«Mamá, *yo quiero?*» Naikua ez ote dezute ean.

—Ik, askatik bakarrik eaten al den? —Zurrut-ek.

—Zu, astua —Madalen-ek.

IV

Anton Zurrut eta Joxe Ogi

1860garren urtean Anton Zurrut eta Joxe Ogi donostiarrak Aprika-ko gudarako irten ziran. Guda asi zan eta bukatu ere bai. Bukatutakoan, ez Anton, ez Joxe, ez ziran azaldu. Beren senarrak iltzat emanda, «alargunak» illeta-elizkizunak egin zizkieten bieri.

Irten ziranez zazpi urtez geroz Plaza Zarreko Errege-ostatuko aurrean bi lagun moro-jantzian jetxi ziran zalgurditik kalera: Anton Zurrut eta Joxe Ogi. Aldameneko jendea arritu zitzaien. Bereala iñon diran mutil kozkorak inguratu zitzaizkien abo-zabalik.

Anton eta Joxe arriturik zeuden nora jo ez zekitela. Donostia-tik aldegin zutenean erri-inguruko moalla oraindik zutik zegoan; orain, ordea, ezta arrastorik ere.

Alako batean Kale Nagusiari antzeman eta Kale Nagusitik jo ezazute. Aurrera zijoazela Joxek paper bateri oar egin zion: *Se halquila un gavinete con su alcova*. «—Ez, emen dek», dei egin

zion Anton-ek, eta Barbara-eneko sagardotegian sartu ziran.

Arratsaldeko iruretan sartu ta arratseko amaikak arte nortzuk ziran iñori ez zioten adierazi. Garai orretan sagardoa asi zan aien ordeziketan eta sagardoak euskeraz mintzatu bear. Orduan eman zuten beren buruen berri. Sagardotegian sortu zan pozarekin, bizkar-gañean artu ta aidean eraman zituzten etxera. Aien «alargunak», ordea, illak zeuden.

Orain ere Barbara-enean ari ziran zenbait lagun: sardin zarra ogi-tartean artu ta sagardoa edan.

Sardin zarrak aldameneko eskaratzean saltzen zituzten. Sasoi artan Donostia-ko etxe-eskaratzetan, ateko sardin zarrak ezik, ogia, sagar-
rrak, pelotak, espartziñak, txapelak eta jakia izaten ziran.

—Gaur txix egingo zenduten nik bejela Kurru-tako ain apaña ikusi ba-zenduten —ari zan Joxe Ogi—. Gaur marka guztiak autsi ditu. Arren jaz-
kera! Errosayuak aliak baño kalabaza geyo bildu

ditun mutilzarra! Lepoko aundi zuri-zuri batekin; korbata, berriz, sedazko oyetakua lepuari bi buelta emanaz, kolore askotakua... Botak txarolezkuak, diz-diz egiten dutenetakuak. Galtzak... nola galtzak eta botak batian etera biar diranetakuak...? oyetakuak. Ezta zimurrik ere, nunbait tirantiakin zuzentzen dituzte. Extu-extuak galtzak. Alkandora-aurrian bi botoi txiki urrezkuak alkarri kate txiki batekin lotuak. Txalekua txuriya, txit irikiya. Prak ekarri du berdia ta sonbrerua «Galerna»-ren baforiaren tximiniya bejelakua. Guantiak ere i, Antton, krabitilla-eo nola esaten dek ik?, txuriyak ayek e'; indi-makilla eskuan zillarrezko kirtenakin... motellak!

Donostia-n «currutacos» deitzen zieten alako jantzi-berrizale arroxkoeri ta aldi artan gure mutilzar ori baño apañagorik ez zala-ta, bakarizat artu ta «Kurrutako» jarri ziotzen gaitzizena.

Guzriak zazpi-bat lagun izango ziran Barbaraneko illunpean sardin zarrak jan eta sagardoa edan ari ziranak. Egunez ere argia beeraño sartzen ez zala, kupela-ondoko krisallu batekin egiten zuten sagardotegi guztikoa: kupela-ondoan,

noski, basoak beteegiak ez emateko, eta ardit, kuarto ta txanponak ongi ikusteko.

Mai luze bat bi aulki luzekin; an zeuden gizonak zer parregin izan zuten Joxe Ogi-k ikusitakoaz. Baten-batek zion, bai, Kurrutako orrek txaldan-arpegia zeukala, baño bada-ezbada, erriko ontxoaren atzetik zebillela, pollitena ta aberatsenetakoa. Beste batek galdetzen zuan non arraiotik zetorkion bizimodua, zer jaten zuan jakin ezagatik, ain janzki garestiak nola ibilli zitzakean, egun guzrian kalean iñon lanean aritu gabe. Urrenak «auskalo nungua dan ori», zion.

Baño aien artean ba'zan bat, Xanti, neska-kontuetan oso yayoa zana, Kurrutako baño gazte jatorragoa. Kurrutako-k ogeitamalau urte zituan; aundi xamarra izanagatik, mea, lerdentasuna galtzen asia; arpegian eta lepoan azaltzen zitzaizkion granoak ematen zioten lana. Kurrutako-k andregairik arrapatu ezin bezela, Xanti-k artu ta laga egiten zituan bereala aspertuta. Xanti-k nai aña andregai izan zitzakean.

Ixkixalda aren atzetik auxe asmatu zuten: Xanti Kurrutako-ren neskaren atzetik asitzea, ea

areri neska kendu ta arrotza moko-uts uzten zuan.

Xanti, naiz orain sagardotegian ikusi, bai arte artan ta bai beste itxura oneko jendearekin ibiltzen zan gazte ondotxo azia zan. «La Fraternal»-en batzarrekoa izango zan nai izan ba-zuan. Baño oraingoa egiteko gogorra zeritzan; orduraño onelako edo alako neska txukunekin ibili bazan ere, ez ziran gain-gañekoak, orain aukeratu nai lioteken bezelakoa. Noski, au ere gero uzteko asmoarekin asiko zan Xanti.

—I sayatu ari —ekin zion batek.

—Guk lagunduko diyagu nolabait —urrena Anton Zurrut-ek.

Artan gelditu ziran baietz esanda.

—I, ta zer moduz bizitu ziñaten moruen artian? —galdetu zion batek azken itzegindakoa-ri.

—Ni oso ederki bisi niñuken nere nagusiyarekin. Nere nagusiyak asko maite niñun. Nik arrek etzekiskiken arostegi-lanak egiten nizkioken. Ondo jan, oi ederra biskarraren aspiyan, nai

bejela bisi niñuken nere nagusi mutur-beltzarekin. Jakintzak mutur beltza isanagatik guetako askok baño biyotz obia seukala. Beñ-edo-beñ gu ustarpekuak beste prisioneruekin trukatu biar giñustela-ta, ainbeste urtian arren onduan pasata, laga biar isan niken. Ta, txinist sadasute, agur esaterakuan malkuak ixuri situn nere nagusi sarrak —bukatu zuan Anton-ek.

Eta gisa onetara beste xeetasun geiago ere kontatu zituan. Ordea, norbaiteri, xamurkeriak alde batera utzita, sagardo-txanda nork pagatu «Didon, Didonié»-ra jokatzea otu zitzaion.

Ona nola aritu ziran. Xanti jarri zan agintari. Ezkerretik asita eskubiraño izen auetxek jarri zien mendez-mende: Didon, Didonié, Xarbon, Xarbonié, Ximon, Ximonié.

Xanti asi zan: «traballé titu», ta guztiek beartzarekin tiki-taka eten gabe jo bear zuten maibaztarra. «Reste-la Didonié» esaten ba-zuan, Didonié-k beatza altxa ta ura ezik gañerako guztiek joka jarraitu bear zuten. Urrena «traballé Didonié», ostera Didonie asi; «reste-la Ximon», Ximon geldik; «reste-la titu» esaten ba-zuan, guztiak geldi ta Ximon len bezela. Norbaitek

agindu bezela berealakoan egiten ez ba zuan, tanto bat galdu ta ainbeste tanto galduz geroz sagardoa pagatu.

Agintariak beti kantari egon bear du: Didon, Didonié, Xarbon... eta berak ere maia jo oi du. Alako batean «reste-la Xarbonié!» eta abar.

Joku ori, noski, gaskoin-jokoa da. Donostia-n guda asko izan zirala-ta, prantzes-kondarrak gelditu ziran. Len soldaru ibillitakoak soldaruzka utzita Donostia gogoratu ta prantzes bat baño geiago etorri zan bertara. Prantzes orietako batzuk, batez ere, mai txikiak eta sukalde-aulkiak egiten zituzten eta baita ere maletak; aspaldiko Eskotilla-ko Mr. de Chevalié-k bezela ta San Telmo-ko Fransuá-k bezela.

Orrez gañera gaskoinek urteetan izan zituzten artu-emanak donostiarrekin. Oso sartu ziran Donostia-n. Beingo Nicolao de la Mayson alkatea gaskoindarra zan. Esnategi-kaleari «Narrica» (na-Rica) jarri zioten izena, Azakalezarrari, «Embeltrán» (en-Beltrán) eta abar.

Gaskoina izan ez-izan, Ximon-ek galdu zuan jokoa. Ta Ximon Anton izaki. Aulkietatik altxatzean batek ala esan zuan:

—Ba'al dakizute zer aitu deten? Oraingo ogeitamar xigarruak aurki ogeitabost izango dirala ta sei kuarton tokiyan zortzi t'erdi pagatu biarko ditugula.

Orduan Anton moruen artean bizitakoak onela itzegin zuan:

—Nayago nitek ezpanintz etorri. Emen mixe-riya besterik etziok.

V

Kaiean

Jarana-ko amakide alaiak... ari ziran, ari ziran trukean. Arrantzaleen etxadia! Zer zan ura, etxe luze bat ainbeste etxe txiki egiña ala alkarri ondoratutako etxetxoak bat osatua? Jarana-ko etxadiak ogeitazazpi arri-oin zeukaan eta azpian utsa. Jarana-ko etxadiaren aterpean sarek betetako esku-gurdiak izan oi ziran; sareak, gorriak. Sareek tillistaren antzeko kortxo borobillak izaten dituzte. Sare-gurdiaz gañera arrai-kaja pilla aundiak izaten ziran; arraia, gatzatuta. Oso langile azkarrak izaten ziran kajalariak. Gizonek malluka batez sartzen zituzten iltze luzeak. Emakumeek eta mutillek ere bai. Tiña ta tiñako asko ikusten zan gatzak zurituak. Tiñatako bokartak angulen ugaritasuna zeukaten. Usai nazkagarria zabaltzen. Oin-azpian artutako arraiak ikusten ziran lurrian. Ta Jarana-ko amakide alaiak, sare, gurdi, kaja, tiña ta arrai-lertu tarteko mai batean, ari ziran, ari ziran trukean.

Indar geiegi esan zitekean aren lan ariñara-ko. Bospasei gizon aundi tresak beitatzen. Ola batzuk belaunen gañean, beiatu ta beiatu egun guztian. Gizon bakoitzak ola bakarra. Ola tramankulu bateri alderatua. Amudun listaria ezkerrekin artu ta eskubiko beatzekin bokartaren begitik sartu ta amuaren musua isatsaraño sartzeten zieten. Bat, bi... erreskadak ugari. Alako gai arront arekin olak edertu. Banaka-banaka guztiak alkarren ondoan jarri. Bokartak pitxien gisara diz-diz. Millakoa nolana beiatu. Ta beitalariak eragin bitartean, Jarana-ko amakide alaiak ari ziran, ari ziran trukean.

Kaia erri bat zan, urezko kale ta enparantzakin. Ontziak, txikiak eta aundiak, ba'zebiltzan aruntz eta onuntz kaleetako idigurdi ta zalgurdiak bezela. Orixe bai, ez zuten soñurik ateratzen kaleetan barrena kurpildunak bezela; baño ba'zeuzkaten txistu batzuk ikaragarriagoak... Txanelak txakurrak ziruditen. Ontzi bat eta bi txanel ezker-eskubi, aita-semeak.

Kaietar mutillak moallatik uretara buruz beera saltoka aritzen ziran. Une batean urazpian ezkutatu ta berriro azaltzen ziran.

Habana-tik ontzi asko etortzen zan azukre-kajaz beteak; aueri zuloak egin eta andik ixuritzen zan azukrea gogoz jaten zuten mutil kozkorrek. Beste ontzi batzuek zura ekartzen zuten Suezia-tik, kafea Puerto Rico-tik, gatza Prantziatik, jela Baltiko-aldeetik.

Ba'ziran ontzi aundiak sabel-uts etortzen ziranak; bete ta bete aritzen zitzaieten, zakuak zirala, barrikak zirala, kajak zirala, (sal-erosketa aundia zan orduan Donostia-n) ta oraintxe —nai aña iretsita gero— sarbidea itxitzen zieten, ba'ziruditen esku-atzearekin ezpañak igortzitzen zituztela.

Pratikoak oju egin du ta auzko bi ontzi-mutilak soka lodi batetik ezin geiagoan tiratzen dute. Soka, zulo batetik ateratzen da. Legorreko jendea ixilik dago. Auzko muturretik «Pipar-pottoo!» mutil biurri batek dei egin du.

Pratikoak txapela dauka buruan. Bizarra agitz zuritua, arpegiko azala gorria, belarrian belarritakoa. Urrezko kate aundi bat dauka sabel aundi baten gañean. Kurpil bat darabilki, ezker-eskubi, txinpartak atera bear balitu bezela. Berriz ere oju egin du pratikoak. Jendea ixilik dagokio.

Ontziak burrundara batez apar zuria asi da botatzen gañezka atze-aldetik. Ontziak ateetatik atera bear du. Pratiakoak tiro bat bota bear balu bezela zuzentzen du ontzia. Larri ibilli bear degu. Ontzia ateratu danean, bidea estutu egin zaio ta ontzia lasaitu, edo ala iruditu beintzat. Ontzia ba'dijoa. Guztiak ontziaren bi aldeetara so-egiten dute: lekune berbera. Ontzia atera da. Pratiakoari txalorik ez jotzearren eskuak sakelan sartuta nekezkoa zaie egoera ori zenbaiteri. Urrena ontziak ezkerrera egiten du ta zabalera ateratzen da. Jendea ere lasaitu egin da. Gerorxeago batel axkar batean ekarri dute erditzale yayoenak baño arteza geiago erakutsi duan gizona.

Kai-mingaintxoko muturrean bi arrantzale zeuden alkarrekin itsasoaren gora-beerak asmatzen.

Bat ala ari zan:

—«Epaktak» amaika, illea bigarrena, amairu; amairu... illeak bost, emezortzi...

—*Quita Kintze*, besteak.

Kaia, ondartza ta Gaztelu-mendia, orra Txomin-en gogoko eguraztokiak; beti itsasoari begira. Kurrutako-k Zelaira, Zurriola-ra, Plaza Berriko

arkupetara ala Santa Katalina-eguraztokira joera zuan bezela, Txomin-ek esandako tokitara. Kurrutako-k neska non ikusiko zuan bezela, Txomin arrantzaleen artera.

Egia da Kurrutako, naita ere, ez litzakela ibiliko Jarana-ko inguruan. Gizonek ez lioteke ezere egingo. Emakumeek, ordea, jan egingo luteke. Ikusi orduko destaña ta iseka egingo zioten, «xanko maxkal» areri, «txotx-apaindu» ura; itzik ateratzen ba-zuan gordiñak esan, ta «edukasiyo» konturik aipatzen ba-zuan, putzura bota eskumakila eta guzti. Kanpotar batek edo bestek zaplateko ederrak artuak izan dira Jarana-ko neskaekin zurikerizko ta bestelako itzekin aritzeagatik: «señorito arrayuak, *caarajo!*».

Txomin-eri ur-gaziaren usaia atsegiña zitzaion; ontzietako soka, sare, oial zuri ta maki-lla luzeak oargarri, ta mutillen karramarroak alkarrekin burrukan jartzea, jostagarri.

Leenagoko urteetan «Don Jose-n semia» esaten ba-zioten, orain Txomintzat zeukaten guztiek. Kaieko arrantzale askok maite zuten. Etxeko lanak errez egiten zituzten aita-semeek eta maiz etortzen zan Txomin kai-aldera. Jarana-ko

neska gazte ajolakabeak «agur, Txomin» esaten zioten lotsatuta, besteeri «ariyo» esaten ba-zioten ere.

Urtearen aurreneko egunetan, geienez, egoizea izaten zan, eta izan oi da, Donostia-n. Kai-aurreko etxeak, gaztelurako bidea, gobarategia, arrantzaleen eliza, Jarana-ko etxadia — moalla zarraren azpian—... ontzien soka, oial eta paluak; lur-gañeko arrikatz-bildegia, idi-gurdien joan-etorriak, garabi beso-luzeak... a zer ikustea eguerdi arteko eguzki epelean! Uraren urdintasuna! Baserritar itzaia ta arrantzalea, ibaiko ur geza ta itsasoko ur gazia dituzu, irakurlea, usoa ta antxeta.

«Bost errial» balio zuan bildegietatik Kai-puntarañoko ibillaldia; makiñabatetan egin izan zuan Txomin-ek Ernani-ko kartzelatik atera zane-tik ere. Orduztik geiago ta geiago maite zuten Txomin kaian. Eska zezakean edozein batel arraunean aritzeko asmotan. Oso arraun-zalea zitzaigun Txomin. Askotan ikusten zuten baka-rik bi arraunean ari ta ari beñere nekatzen ez zan gizasemea.

Txomin-ek ez zuan ezeren bearrik arrantzalea izateko; «sobra» bai, ordea: Plaza Berrian bizi izatea ta zaldun jantzian ibiltzea. Askotan egin izan zuan goizeko laueta treñeruan sartu ta arrantzaleekin batean arratsarte ibilli. Txomin patroï jatorra zan; ezerk ez lioke geiago txurikatuko patroï izate orrek baño. Esandakoaz gañera oso gizaseme burutsua.

Arratsaldean zaldia artu ta Astigarraga-alde-
ra joango ba-zan ere, goiz artakoa egin zuan. Ta Txomin kaia utzita etxera bezela, kaieko emakumeak Gaztelumendira igo ta, eskua kopeta-azpian eta tximak aizeak arrotuta, itsasoko azken-baztarrari begiratzen zioten eltxoa añako tanto beltza noiz azalduko ote zan...

VI

Bego Donostia

*Irutxu-lo-ko
Gaztelu-pe-ko
joxemaritar
zar eta gazte,*

Festarik bear ba-da, bego Donostia. Donostia-n ba'ziran bertsolari yayo askoak. Bestetik, Sarriegi ta Santesteban, musikari trebeak ziran eta bear aña musika asmatuko zuten. Beraz, Donostia-k ez zion iñori baitu bearrik umore ona ta jostagura. Donostiarrak beren xaltzan jostazten ziran.

*Zer santuba
ta zer erriya
ta zer gaurko
gure alegriya.*

Pum, pum... Irutxu-lo-ko, Gaztelu-pe-ko...
Jende guztia estu-estu eginda zetorren Kale-

Nagusian. Erriaren eguna zan, Ilbeltzaren ogeigarrena: *San Sebastián*. Jendea agitz meartuta zebillen kaleetan barrena. Batzun-batzuk, bulztatuta, eskaratz-barrenetan sartzen ziran eta gero lanak izaten zituzten lenagoko giz-oldean sartzen. Artaraxe kendu zitzatekean egun artako otzak. Gu zortzitarako jaiki geralsarik, atabal-otsa goizeko iru t'erdietan asi zan.

An zijoazen aurrelariak zaldiz, bost lagun: bat lenenburua, lau aren urrenak. Orientzetik atabalariak; lau, errenkadan, eta errenkada asko. Azkenik «La Euterpe»-ko musikari-taldea.

*Kalerik-ka-le
danborra-jo-az*

dio bertso berberak.

Auxe zan batez ere erriko jai jatorra, iñon ez bezelakoa; ori ta urrengo «soka-muturra». Mutillentzat goizabarra ikusi zezatekean urteko egun bakarra zan. Askoentzat, ordea, eskaratzako ormak besoak zabalduta batean ikutu zitzatekean bezela, alatsu arrapatzen zituzten illunabarrak eta goizabarrak.

Alatsu arrapatu zituzten Anton Zurrut-ek eta Joxe Ogi-k, orain ere Esnategi-kaleko «Amabirjiña»-enean, begiak diz-diz, «tamborrada» etortzeko zai atean zeudenak.

Joxe Ogi-k ala bota zuan:

*San Sebastián tarrapatán
mucha bandera y poco pan.*

Baña zaldizko aurrelariak Amabirjiña-eneko atarian azaldu ziranean, Anton Zurrut, bat-batean, ogia ta jakia eskuan zituala, akika aurreratu zitzairen sekulako dantza parragarria egiñaz kaieko mukizuen tartean. Batek tira, besteak bultza, eroriko-al-aiz zebillen Antton gixaioa. Txinelak igarri ta an jarri zuan bizkarra etxeari pegatuta. Goiko balkoietan jendea parrez. Beintzat jarraigo guztia pasa arte ezin izan zituan Amabirjiña-eneko atea arrapatu. Ez zan, ordea, geldik egon, alegia bustiaren bustia zegoala, Kurrutako neskaren atzetik ikusi zuanean, ain garbia zeramakian oñetako zikin-zikin egin zion eta ez nolanai jota. Orra nolabait Xanti-ri lagundu.

Txinelak eraman bear Antton, berau iñoiz txinel izana! Aprika-tik etorriberrian erri-zai jarri zuten eta, geiegizko edateak egiten ez ba-zituan ere, batez ere, okerrik gertatzen ba-zan, aren berri edo «partia» idatzi (iskribitu)-bearrak ematen omen zion lan iguingarria. Onetxengatik utzi omen zuan erri-zaitza.

Ta Antton-ekin ari giñala atabalariak iges egin digute. Urte artakoa «La Fraternal» ta «La Unión Artesana» soziedadeak eratutako jaia zan. 1874garren urtetik 1876garreneko bitartean, gerratea zala-ta, ez zuten «tamborrada»-rik ibilli; baño geroztiko urteetan bai bikañak egin Irutxulo alaian.

Urrena Ikaz-kalean azaldu ziran atabalariak. Bankuetxe-jabearen alaba an zijoan bere adiskideari besotik elduta.

*«Moño altubarekiñ
Lepuan lazua
Au da moda berrik
Jazkera-modua».*

Kurrutako ez zegoan urruti. Ezta Xanti ere. Aldizka Kurrutako-k galtzetan garbitzen zuan oñetako gaxoa. Au, beti bezela, atzetik ibilli ta ibilli. Ibilli besterik ez. Xanti aurrerago zijoan. Nola begiratu ederki zekian. Irri-par goxoa asi zitzaion ezpañetan neskari. Kurrutako-k atzera egiten zuan bertaegi jartzen zanean. Xanti-k, ordea, bildur gutxi ta arreta asko. Janzki berria zeukan soñean eta oso ederki artzen. Geienetan ondoan zebilkion. Jendeak bein neskaren ezker-aldera eramaten zuan Xanti, bestean eskubira, urrena atzera; ez nai aurrean azaldu, atzeraka egiten zuan. Kurrutako zerbait igarrita zegoan. Orduraño, pozik zijoala-ta, ez zion ajol aundirik ematen zizkioten ukalondoko ta bultzakaekin. Orain asarretu egiten zan.

Kurrutako, arrituta. Xanti-n lagun bat etorri zitzaion. Bi mutillak bi neskaen inguruan zijoazen. Xanti-k oparo itzegiten. Lagunari ezik bi neskaeri par-eginerazten zien. Naiz besteek aña ez, bankuetxe-jabearen alabak ere arpegi alaia zeukan. Bi neskaen tartean ari zala, onoko onek atzera begiratu ta arpegiz-arpegi mutilla ikusi.

Kurrutako-k igarri ta ibaian beera datorren abarra ondoari lotuta, ura aurrera ta abarra geldik egoten dan bezela, Kurrutako zotz bat egiñik urrutiratu zitzaion. Noizean bein, begi bat arrotza zualarik, ezker-eskubi begiratzen zuan norbait gertaera artaz igarrita ote zegoan. Musikak eta atabalariek gero ta gogorrago jotzen zuten. Bera naigabetuago ta atabalariek ezin geiagoan.

Azakalezarra-aldetik mukizuak berriro agertu zirala ta oju-otsa gero ta aundiagoa zala, ala dio Joxe Ogi-k Amabirjiña-eneko ateetan orain ere:

—Ogia garestitu ta *viva la Reina*?

Goizeko «tamborrada»-ren ondakin guztiak Iñigo-kalean bildu ziran. Arrandegi-atzetik asi ta Plaza Berrirañoko bide guztian jendez beterik, gizonezkoak, noski, «soka-muturra» atera bear bai-zuten. Gal-gal zegoan giza-taldea, alegia goizeko pattarrak eta bestelako edariak lan eginda berriketarako ta laisterka ta oju egiteko gai zuedela. Idia atera zitekeala-ta, gizonen zankoen tartean madarikatzen zebiltzan mukizuak txint nabaritu orduko egiñaalean asten ziran.

Idia, len esan degun Arrandegi-atzeko txabol batean zeukaten. Idiari soka luze bat lotu zioten lepoan. Soka-muturra, korapillo batez gogorturik, biraka zerabilkian lenbizi atera zanak bidea garbitzearren. Aren atzetik askok eltzen zioten sokari, lagun geiago eziñean, batez ere aurrealdetik, idi-ondoko aldean garbi xamarra bazegoan ere.

Bein soka teink jarriz geroz gelditu ziran. Iñigo-kaleko ardo ta sagardotegi guztiak zearo itxi zituzten. Atzeneko tokian Arakiña zeritzatena jarri zan. Idiari atea idiki ta beste muturrean ojuka asi ziran «emen dek!, emen dek!». Jendea korrika. Ordea, idiak ez atera nai. Tira ta tira gizonak. Azkenean bulunban atera zan. Ipurdiz gora erori ta azkar asko abiatu ziranak! Auzko muturrean orain ere «emen dek!, emen dek!», zioten.

Alako batean —«soka-muturra» asi zan ba’— non ikusten degun idia amabi-bat urteko mutil baten atzetik. Bai mutil yayoa! Sartzen da egiñaalean ondoko San Juan-kalean, «Gazi-gezak» ureta-etxearen aldamenean, eta oraintxe alkarren bitartea gutxitu zaie, idia sokaz lotua zego-

ala, sokak kale-kantoia arrapatu ta arek egin zion tinkazoarekin idia ito ez zanean... Mutilla an joan zan.

Baño auxe gertatu zan. Ateraberrian soka zuzen ba-zegoan ere, idia San Juan-kale aldetik asi zanean, soka bat-batean okertu ta, Arakiña ezik, bospasei gizon ankaz gora joan ziran. Bai ba', Arakiña sokaren azpitik beste aldean jarri zan; eroritakoak, ordea, sokak sabeletik artu ta atzerako bota zituan.

Idia berriro asi zan eta eskerrak Arakin azkarri! Bat idiak arrapatzeko zorian baldin ba-zegoan, tira sokari Arakiñak beste aldera; onera ba-zan, ara tira berriz. Idia ba'zijoan arinki, Arakiña bera ere naiko larri. «Emen dek!, emen dek!». Kaleko leioetan gizon asko zeuden jarriak. Idia ondotik pasatzen ba-zan, ostikoka asi. Alde-ratzen ba-zitzaien, burnietan gora igo. «Emen dek!, emen dek!». Alako batean, «soka-muturra» azkarrik zijoala-ta, gizon bat erori ta beste atzeko guztiak eta idia bera ere gañetik pasa zitzaizkion. Zein ote ta Anton Zurrut! Ala ere tan-katekoa bai, baño min aundirik ez.

Idia Plaza Berrira iritsi zanean, sokaren muturra arkupetako arriari lotu zioten. Plaza Berriko denda guztiak itxita zeuden. Ta an izaten zan urrengo donostiarren gogoko jolas parragarria. Arkupeak zirala, soka zala, makiñabaten ariñaala antxe ikusten zan; baita askoen baldarkeria. Baño, danetara ere, «soka-muturrak» ba'zeukan bere elburua: idia adarretatik artu ta aunatzea, edo donostiarrek zioten bezela «errendi» egitea. Beraz, ez zan edozein zezenlari xankamek egitekoa. Jazar artan beso ta zanko indartsuak bear. Arakiñak «errendi» eginda bukatu zan egun artako «soka-muturra».

Onuntzean, berdintsu.

Amabitan Santa Maria-ko eliza ederrean aspaldiko urteetan bezelako meza ederra izan zan. Eliza gañezka bete. Meza bukatuta, eliza-atarian ongi apaindutako jendea ikusten zan.

Txomin eta Anita, anaia-arrebak, an zetozen ere. Bat-batean Txomin geratu ta ala galdetu zion arrebari:

—Adizu, orko neska lirain ori, nor da?

—Ori apaiz-kalekoa dala uste det, «Kandi» du izena. Orio-n ere aldizka izaten omen da. Ez al zera gogoratzen Santomasetan orrek berak zuri nere sudur-zapia emana?

Asto-kalean barrena Anton Zurrut eta Joxe Ogi zetozen alkarri bizkarretik elduta. Anton-ek Joxe Ogi-ri bultza ta, zatoa eskuan,

*«Egarri zan ta nola
Ontzirik etzuen
Zerura apunteriyan
Jarri t'edan zuen».*

Urrena asto bat ikusi zuan kale-erdian, bi zamukakin ia bi etxeetako ormak arrapatzen zituala. Ta arriturik ala dio:

—Emen beintzat bi asto esin liteskian pasa parian.

Ta beste batek erantzunda:

—Orren loriya al zaude?

Madalen zan.

VII

Xanti menderatzalea

Erregesoro, aurreragoko urteetan, soldaruzelaia zan; antxen saiatzen ziran karlista-gerratean gazte borrokalariak. Oraingoan ez zan asarre-arrastorik ere, guda bukatu ta sua itzali zan.

Oraingoan igandea zan, igande-arratsaldea. Bazkalondoz asi ziran neska-mutillak Erregesoro-n, gazteak geroxeago ta urrena gizon-emakumeak. Erregesoro-n jende asko bildu zan. Bai-ba' Erregesoro-n txerpolariak eta txotxongilloak-eta ba'ziran.

Txerpolarien tegia aundi xamarra zan, oialez osorik estalia, orduko emakumearen gerritik beerako gonaren antzera. Onela zegoan jarria: *Compañía gimnástica, acrobática y mímica de don Rafael Díaz de Lisboa*. Beste toki batean *Toni Grice* par-eragille ospetsua esaten zuten.

Ba'zan ere txotxongilloen txabola, aurrealdean bizkar-aulki askokin. Aur asko ikusten zan an. Zelaian —Andoain-dik Irun-erako bide zabalaren ertzean zegoan zelaian— jendea askotxo

ibiltzen zan eta baita Santa Katalina-egurazto-
kian ere. Auek egualdi-oneko eguraztokiak ziran.

Xanti-ri arte batean bizi ala bestean, ez zion
ajol aundirik. Berdin zitzaion sagardotegian
egon, «La Fraternal»-en aritu ala neskarik abera-
tsenaren atzetik ibilli. Orduan nes karen atzetik
zebillen —Kurrutako-ren kaltezko asmoak ba'da-
kizkigu— ta neska ikusten ez zuala-ta —berdin
bai-zitzaion batera ala bestera jo— ta txerpola-
riak ikustera joan zan. Barrengo musika zarra
kanpoan ere bear baño geiago entzuten zan.

Orduko txerpolaria k ez ziran bestetakoak
baño askoz obeak. Arako emakume lodi ura, zal-
diarekin ari zana, ez zitzaion oso atsegingarria
Xanti-ri. Onen iritziz dantza baño egiteko egokia-
gorik ez du emakumeak. Ezkontzekotan, bera-
rentzat bakarrik dantzatu lezakean andrea artu-
ko luke. Beraz, emakumea dantzaria atsegin
Xanti-ri.

Txerpolarien jauzka ta irabioak, alde-alde,
beti bat zirala-ta, ez zioten zer arritu aundirik
ematen gazteari. Aidean, bai aurrera bai atzera,
bira osoa egiten daneko salto ura, ala ere, beti
atsegiñena izan zuana zan; garbi egitekotan.

Toni Grice-ri eskerrak, par-egiña oparo etorri zitzaion. Oial beltz baten aurrean, zuriz jantzia, izugarrizko saltuak egiten zituan Toni Grice-k. Xanti-k berak ere, zerbait saiaturia zela, ezin sinistu ikusten zuana; gero-ta ikotika aundiagoak eta luzeagoak egiten zituan iñolazko arrigarritzko tankeran. Ezin sinistu-ala ari zela, Xanti zertxobait kezkatzen asita, orra non salto batean Toni Grice aidean gelditzen dan jetxi gabe. Soka bate-tik zintzilik zegoala jendeak igarri zionean aiek egin zuten par-goza!

Urrena mai bat ekarri zioten. Ezin-itxuran igota beste bat eskatu zuan. Orduan ere igo egin zan, besoarekin «aztutako» zankoari lagunduz. Beste mai bat eta barrika, eta guztiaren gañean Toni Grice ospetsua. Asi zan «beñere erortzen ez dan gizona»-rena egiten. Batean onuntz, beste-tean aruntz, gero-ta balantza ikaragarriagoak egiten zituan. Toni karraxika ta jendea ere bai. Ertzeraño joan, bertan gelditu ta atzerakoa nola artzen zuan gizon arek! Buruko illeak tente ta ikara biotzean ikusleak jarri zituanean, bere aldiko karraxika eginda uzten du bere burua goitik

erortzen eta... maiak-eta zilipurdika alde batera ta Toni koltxoi bigun baten gañera.

Gero, zapia altxa ta jetxi, ikusgarriak egiten zituan Toni-k. Alde batetik besoa atera ta letra auek erakutsi zituan: *La salida del sol* (Eguzkia-
ren irteera). Zapia altxa ta mai bakarra utsik erdian. Maiaren atzetik borobil zuria asi zan goraka: Toni-ren buru-soil aundia. Aiek parrak arpegia erakutsi zuanean! Eta era onetako zenbait gauza parragarri.

Eta bukatutakoan, parrez ler-eginda gero, ango aize beroak eta musika zarrak bultzatuta, besteekin batean atera zan Xanti.

Asi zan, bada, neskaren billa. Txotxongilloen txabola-aldera abiatu zan. Jende asko zegoan exerita, zai, txotxongilloak noiz asiko ote ziran. Exeri-toki geienak artuak zeuden. Jendeari begira, ez zuan bankuetxe-jabearen alaba oartu; Kurrutako, ordea, bai. An zegoan orain ere itokoa-
al-aiz lepoko arekin; bai txukuna gizona.

Xanti-k bereala igarri: Kurrutako an ba-zegoan neska ez zan urruti ibilliko. Ta Xanti bera ere

aurre-aldeko toki batean exeri zan. Biok ba'zekiten alkarren berri.

Kurrutako alde guztietara begira zegoan, axkurea belarrian. Xanti, Kurrutako bezin txotxongillorik ez zala bere buruari ari zitzaion. Jendea larri txotxongilloak asteko. Bat-batean Kurrutako larriago ta Xanti-k bereala igarri aren dar-darka ikusita nor azaldu zitekean.

Neska erdiko lekune artatik zijoan aurrera ezker-eskubi begira. Beste norbaiten billa zebillen. Xanti zegoaneko baño zertxobait atzerago gelditu zan, begiekin billaka. Mutillak jakin neskak zer nai zuan. Ala ere, aurrerago ez zetorrela ikusita, aldendu ez zezaion, uste okerreko itxura egin zion: ba'zala an exeri-tokia utsik, alegia — eskuarekin erakutsirik— exeri zitekeala.

Neska zutik zegoan eta Xanti ere bai. Neskak eskerrak eman eskeñiagatik eta lagunaren billa etorri zala esan nai zion. Ordea, bai ongi entzuten ez ala ez-entzuna egin, Xanti-k bere artan exeri-toki garbia erakusten.

Orduan neska Xanti-ganatu zan eta ala esan zion:

—Eskarrik asko, e'nuen sillaren biarrik. Nere lagunaren billa nenbillen.

—A —erantzun zion Xanti-k— barkatu, ala iruditut zait. Danetara ere, itxoegin nai izatekotan orbertan exeri zindezke, agidarian zure laguna zure atzetik-edo dabil.

—Ez ba'ninjuake; emen ez ba-dago nunbait billatuko det —zion neskak.

Eta Xanti, arrano purrukatuak, txanda onela artu zion:

—A zer zoritxarra! Ni, zerbaitian atsegin izan nai nizuna, ona ni utsarekin geldituba. Oraindik ere onegin nezaizukiala derizkiyot. Zure lagunaren billa lagundu nezaizuket, neria bezelako laguntzarik txarki ez ba-derizkiyozu... —ta oinkabat egin zuan.

Neskak, bestea. Orduan mutillak beste bi. Ta, itzik gabe, alkarrekin atera ziran, naiz aldendu xamarrak joan.

Kurrutako-ren ondotik igaro ziranean, ala ari zan berekiko zure zargaztea:

—Esne onetan ni beste euli-mandorik etziok. Xanti, jendea zegoaneko toki ura utzita, gogoz asi zitzaion izketan neskari, baita geiago

alderatu ere; baño, zoritxarrez, laister arkitu zuten laguna. Antxen bukatu zan egun artako lana.

Ez zuten par txarra egin Barbara-eneko sagardotegian! An zeudela, Joxe Ogi-k beste berriak ekarri zituan: Kurrutako oso naigabetua zegoala-ta, zipotz egiñik, urrengo batean Xanti-k ikusiko zuala nork aurrea artu. Etsi bearrean gallenduta zegoala ta urrengo igandean Xanti-k igarriko ziola. Ok guztiak arrokeriz bota zituala. Eta geiago ere bai.

Urrengo igandean zer zan galdetu zutenean, Joxe Ogi-k esan zien: «Datorren igandian dakizutenez Andoañ-en pelota-partidua izango da, erriko apaizak ontxuenetako batekin. Kurrutako-k diyoenez neskak aita-amakin juan biar omen du trenian, eta arañ eramango omen du Kurrutako neska galtzeko bildurrak. Bera zein dan oraintxe ikusiko degula». Orra ba'bildurrak eman zion adorea.

Xanti-k bereala baietz, bera ere joan egingo zala ta apaizak pelotaka baño askoz errezago

irabaziko zuala txotxongillo arraio arekin zerabilkian auzia, naiz eta oñetakoak diz-diz ekarri ta «ollo-xanko» galtza aiek jantzi.

Sagardotegian asko poztu zirala zer esanik ez dago. Bien kemenak auzia bizituko zuten, noski. A zer jakia igande-arratsean! Parragarri utziko al zuan? Xanti mutil bizkorra ta apaña zan arek aterako zizkion eltzetik babak!

Igandea etorri zan. Burnibidea jarriberria orduan Donostia-n. Jende asko zijoan Andoain-go pelotaka ikustera. Noski, alkarrekin topatu bear zuten neska, Kurrutako ta irurak trenian. Xanti trenian sartu orduko asiko zan bere irutegian.

Garaia etorri zitzaion. Geltokira iritxi ta trenian igo zan. Asi zan neska non arkitu. Ikusia ez ikusi, ba'zebillen batetik bestera ta, alako batean, non ikusten dituan Kurrutako ta neska pasadizuan izketan. Ura zan aurea artzea!

Arritu zitzaion Xanti; ez, ordea, geiegi estutu. Ta an, aldean, bera ere zutik gelditu zan. Neska-ri begira asi zan. Neskak noizbait igarri. Kurrutako iñoiz bezelako mutilla zegoan. Oso eratsua ari zitzaion izketan. Esan batzuk Xanti-ren belarrietaraño iritxi ziran. Batean ala ari zan:

—Zure izena pollita dalaren pollita, eztakit zerk eramaten naun zure aita-izenez deitzera: *Araneder*. Azkeneko *eder* ori zuri esatia ain gogozkua zait...

Ta Araneder zan, baiki, bankuetxe-jabearen izena. Orduko Donostia-ko iru bankuetxeetako bat zan Araneder-ena.

Kurrutako-k bigunki, ezti, maiteki, zeramagian jardunaldia. Baño alperrik, gero-ta begiratu samurragoak egiten zizkion Xanti-ri Araneder-en alabak. Kurrutako bera konturatu zan. Ta pasadizua bi besoekin artuaz ta Xanti-ri bizkarra erakutsiaz jarri zitzaion, ez neskak, ez Xanti-k, ez alkar ikusteko moduan.

Onetxek asko mindu zuan Xanti. Jakin neska bere aldekoa zuala ta ezin ezere egin. Iñoren tartean sartzea ez bai-da egoki, ezta ere paketsu. Orduan Xanti-k aita-amak zeuden barren artara zearka begiratu zuan. Ta auxe ikusi zuan: bien tokian ama zegoan exeria, beste bien tokian, aita; aurreko lenengo bikoan iñor ez ta urrengotan jantzi batzuk zeuden zabalduta. Bat-bateko ara zer bururatu zitzaion. Barruan exeriko zan Xanti ta orduan neskak Kurrutako utzi ta bera

ere barrenera sartuko zan. Orra Kurrutako-ri ostikoa jo ta bera neskarekin gelditu. Aurreak erakusten du atzeak nola dantzatu.

Asnasa pixka bat artu, begiak erne, zankoak tinko, aiek biak alde batean utzita, sartu zan toki utsean exeritzeko asmotan. Baño amak;

—Ori neskaren tokiya degu —esan zion.

—Ai, barkatu —ta atzera etorri zan Xanti.

Xanti lotsatu-asia atera zan. Neskak begiratu ederra egin zion. Kurrutako aren koska nabaritu-ta dardarka asi ez ote zan. Egia da koska artan ortzak ortzakin jo zituala. Xanti-ri «jo ta uts» egin zuala iruditu zitzaion. Ez zuan, ordea, andik alde-egiteko asmorik; ez orregatik. Neska bere aldekoa zuan eta non-edo-an bereganatuko zuan.

Bai azkar ere. Neskak bereala «agur» esan zion Kurrutako-ri ta barrenera sartuaz kanpoan utzi zuan Kurrutako ezpañak luzatuta.

Ai, Xanti-ren poza! «Au, neria dek!», zion. Bi gizonak kristalatik begira jarri ziran. Zearka begira zegoala neska exeritzen ikusi zuan, edo, obeto esateko, etzanda-tankeran jarri zan, aldameneko jantziak artu ta zankoak estali. Beraz, aldameneko toki ura utsik gelditu zan. «Orain

deituko naun», pentsatu zuan Xanti-k. Ta deitu egin zion neskak. Ordea, Xanti-k ez-entzuna egin zion, Kurrutako-k bigarren aldiz nola deitzen zion ikus zezan. Kurrutako-k ba'zekian Xanti-ri deitu ziola, baño ezta itzik ere aipatu.

Bigarren aldian,

—Aizu, ba'dezu tokiya nai ba-dezu —argiago itzegin zion.

—Eskarrik asko, orren urruti ez nua, ni ere Andoañ-eko bidian nabil, zutik ba'ninjuakian; baño gogoz exeriko naiz eskerrak demazkitzutan bitartian.

Ta Xanti barrenen eta Kurrutako kanpoan. Xanti-k eta neskak lasai itzegin zuten Andoain-eko bitartean.

Trena gelditu zanean Kurrutako-ren aztarrik ez zan.

VIII

Goiz artan...

Goiz artan egualdi ederra zegoan. Donostia-n iparraizeak egualdi ona ekarri oi du; Matxitxakotik datorrenak, euria; egoaizeak, azaltzen danean, eguzki ederra ta alde-egiten duanean, egualdi txarra. Gañera udaberriak mokoia erakutsi.

Zurriola-ko itsas-bazter alai ura amaika egonaldi gozoen garri izaten zan. Iparraizea zala-ta, zerua ta itsasoa urdin-urdin ageri ziran. Auzko ertzetik asita, neke-neke zetorren aizea uraren gañean. Emengo aldetik, mendiek-eta zuten ertzatua zelai zabala. Ulia-mendi beti edan-eta-edan ari dan abere aundia zan.

Txomin-ek ez zuan iñoiz ikusi ainbeste egazti batean. Ulia ta Gaztelumendiaren tarteko artan urtu gabeko elur-malutak erruz ikusten ziran zapi urdiñaren gañean: autsak alako ugaritasuna. Baldin munduaren azkenean antxetak berpiztu bear ba-luteke, Josapat-eko zelaia antxen luteke.

Antxeta zuriak lasai zeuden uretan. Bazka-londoaz ariko balira bezela. Erriaren edergallua! Venezia-ko usoak... ezta alderatzeko ere. Ura aundituta ba'zeturten eta antxetak, atzetik artuak ipurdiz gora igotzen zitzaizkitzun; samal-da osoa zerabilkian urak gora ta beera. Begien atsegiña!

Beste antxeta-multsoa ibaian, Urumea-n, bi zubien tartean egoten zitzaizun. Urlaisterrak itsasaldera zekazkian eta ba'zebilzkitzun aidean atzekoz-aurrera; azkena leen, leena azken. Antxetak legorrean, uretan eta aidean lebilzke. Ankaekin uretan igari ta legorrean ibilli; aidean, egoekin.

Itsas-autsia izaten zan tokian, ordea, antxetak pilla aundi batean *pii-pii* zebiltzan nastuan janari-billa. Gora ta beera, eten gabe, ain nekezkoa zitzaien bazka mokoratu naiean, lan gogorra zerabilkiten. Urari ikusten zioten jateko-puska kendu nai lioteke, orien begi zorrotza!, ta ura berdintzen zanean txuxen-txuxen zijoazkion bertaraño.

Arritzekoa zan alkarri ikutu gabe alde guztietara nola zebiltzan. Tripazairen batek angula-

meta baten antza emango lioke alako naspillari; jakintsu batek egaera ikasi naiko lukean; eiztari batek tiro batez laukoa ilko lukeala begiak itxita. Arrantzaleak eta antxetak bere gain zuten putzua garbitzea: aiek arraiez, auek zikinkeriz.

Aitz baten gañean maiz asko arrantzale bat ikusten zuten kanabela luzearekin arrantzan. Egoki zegokion arrantzalea aitz puskari. Biak bat zirala esan zitekean. Gizona arriaren pikorra besterik ez. Goiz artan arrantzalea agiri ez zala-ta, konkorra kendu dioten ganbelua iruditu zitzaion Txomin-i.

Orduan ez zegoan arrantzalea, ta aren tokian iru kaio-zar arrian. Gizona egoten zanean, beste guztiak ospa; ura ez ta kaio-zarrak jartzen zira-nean, besteak alde. An aal zuanak nai zuan guztia egiten zuan.

Kaio-zarrak itsusiak ziran. Zebiltzanean ba'zirudian eskalaproinak zituztela. Mokoa, berriz, zapata zarren gisan, okertua; beera begira, ez goraka. Ain aundiak zirala ere bildurtiak ziran. Txomin asmo txarrik gabe urruti xamar ba-zebilkien ere, kezkatuta egoten ziran. Mokoa alde batera jarrita, Txomin-ek zearka begiratzen zute-

la uste; ordea, begiak bi aldeetara izaki ta aurrez-aurre ikusi.

Ba'zijoan aurrerago ta atze-atzean jarrita orduan izaten zuten istillua, ezker-eskubi begira. Gelditu zan pixka batean, izututa egan ez-asi ainbestean, eta bat-bateko iru kaio-zarrak ura jo zuten sabelez bete-betean.

Asi zitzaizkitzun bi lirdingari tiraka, egoak altxa, irugarrena egonean. Teink jarri zuten, egoak gero ta arrotuago. Irudigille batek baño geiagok orren lantxoia egin izan dute. Alako batean geien tira zuanak milla arraioka asi zan abian. Beste biak aren atzetik. Bi aldeetatik zai zijoazkiola zuzen joan bear erdikoa. Txomin buru-begi zegokien zertara iritxiko ote ziran. Geiegi urrutiratuko ez balira...

Eskubikoak laga ta bira eman zuan bere alde-ra.

Baita ezkerrekoak ezkertera.

Aurrekoak lirdinga zikiña iretsi.

Txomin ibai-ondotik etorri zan Urumea-ko kabarrariak ikustera. Gizon bakarrak alako ondar-pil aundia, aren erraz, ain bide luzean nola eraman lezakean? Ara, ibaiko ura beera zetorre-

la Loyola-tik Donostia-ko muturrera etortzen ziran, ura gora zijoala urarekin batean Loyola-ra. Urak eraman zitzaizkien utzi, baño berek nai zuten. Orra burua izatea.

Urumea-ko kabarrariak taldean zetozenean ikustea, politenetako gauza. Lurralde berrien jabe egitera zetozela esan bear. Bat atzetik-aurrera aga eskuan etorri bezela, beste batek, aga-muturra bizkarrari eutsita, zanko-joko yayoa egiten zuan atze-aldera.

Batek aurrea artu, urrena besteak. Ta onela: eskubikoak laga, ezkerrekoak eragin; onuntzkoak jo, aruntzkoak utzi. Aga ikaragarriak!

Irudi-mirudiak ziran. Urumea-ko kabarrariak ondar billa etortzen ziran. Ez zuten bidegabeke-
ririk egiten.

Iritxi, agaren burnizko muturra ondarrean sartu, kabarra kateaz lotu ta galtzak belaun kozkorretaraño goratuta altxa! oñetakoak eta guzti. Pala eskuan ari zirala, zanko-zastez barrenago sartzen zuten ondarrean eta gizonek, zutitu bakoitzean, aidean botatzen zituzten ondar-pillak.

Kabarrak tontorreraño bete zituzten. Gañezka errukigabea ta palaxt egiten zuten kabarrek bi aldeetara. Ertzetik ari zala, kabarrariak jo-ta-jo sartzen zuan izugarrizko akullua kabarra ibilli zedin.

Ez zan politagorik, ordea, zubi azpitik sartzen ikusi, ezkutatzeraño egon eta zubiari laisterka aldez beste eginda, kabarrak muturra nola azaltzen zuan ikustea baño. Kabarrak joan ziran.

Txomin-ek Santa Katalina-eguraztokia ta Zelaia utsik arkitu zituan astegun goiz artan. Erregesoro-n ez zan txerpolarari ta txotxongilloen aztarnik ere. Obe beretzat, ez zezaiola iñork nastu buruan zerabilkian lana. Txomin, bere erria asko ta asko maite zuan gaztea zan. Txomin-en erria, erri alaia zan, jai-zalea, jostagura. Donostiarreri «kaxkariñak» deitzen zieten; ala ere, jolasa lanaren ondokoa izaten zuten. Igarotako urteetan Donostia-ko kaiean artu-eman aundia izan zan: batetik, burnibidea jarrigabea ta bizigaiak itsasoz sartzen zituztelako; bestetik, Donostia muga-ondoan zegoalako.

Txomin-ek arpegiko begiekin oraingo Donostia ikusten zuan, guk erakutsi bezela, eguzkitako

kolore ta biziarekin; buru-barrengo begiekin, berriz, aspaldiko Donostia ospetsua. Bai ba', Txomin «La Fraternal»-en itzaldi bat egitekoa zan aiek ala eskatuta. Noiz edo noiz izaten zan itzaldiren bat soziedade artan eta Txomin-ek eder askoa egingo zuala-ta eskatu zioten. Beraz, Txomin egurazte ederrez ari zitzaigun bere lanean.

Itzalbe ura «Katia» ziotena zan, San Martin-dik Plaza Zarreko bidean, aurzai guztien toki atsegiña. Arako txabola artan izaten zan erriko zergak ordaintzea. Gerratean bai bakarki arkitzen zala gure txabola toki zelai artan. Kañoi-alaiak ugari zebilkioten aldean eta arratsalde batez bi alek zulatu txabola. Arratzain-dik botatakoak.

Txomin ondarrera jeisteko abiatu zan. Kai-buru ondoko «Lasta»-n kaleruak ondar-lasta artzen. Orduan lantegi asko bai-zegoan Donostia-n eta kaleru aiek Somorrostro-tik burni-meatzaz beterik etorri ta, ustutakoan, ondarra artzen zuten.

Kaiean, lana gogotik. Mallukak sarri jotzen zituzten eta burni-otsa, etengabea. Bizigaiak

ontzietatik legorreratzen zituztenean, kate-arrastakoa berriz. Kaiean, oial-ontzi asko. Oial, makila ta soka erruz ikusten zan. Oso polita zan oial zuriak eta Jarana-ko etxadia eguzkitan ikus-tea.

Itsasoa beera nola bai-zan, Txomin ur-ertze-raño joan zan ondarrean. Une onetan oial-ontzi bat ari zan sartzen oso ikusgarri. Aizea gutxi ta oialak zabal-zabal izanagatik geldiro zetorren bi «puntetatik» onuntz. Itsasoa berdiña dala-ta, alakotan bakarrik ikusten zaizka bideak. Urrutiko bizigaiekin batean atzerriko asnasa dakartela dirudite. Buruari zerbait eragiñez geroz, aguro ikusten ditu ango ta emengo itsasoak, onelako ta alako gizonak, mota askotako ontziak, alde guztitarako joan-etorriak, sortaldeko fruta ede-rrak, ontzi-jabe aberatsak eta aspaldiko erroma-tar ta greziar salerosle ospetsuak.

Txomin batzuetan gelditu egiten zan ederta-sun ura bein eta berriro ikusteko, ainbatetan ura bera ikusi izanagatik. Donostia-ko itsasoaz ez da errez asetzen. Bestetan ibilli egiten zan eta bere artan ari zala, askotan, konturatu gabe, iges egin bear izaten zien olatu txikieri bustiko ez ba-zan.

«Katia»-ondoko beera-bidetik Kontxa-erdiraño, gizaseme baten oñatza ikutsi zitekean ondarrean.

Eta ba'zijoan aurrerago; itsas-beerako ondargañean ibiltze ori, maitea bai-zuan. Legortutako ondarretan legun ibiltzen da. Aizeak gatz-usaia dakar eta gozoa izaten da. Eguzkia bizia, baño ez du iñor gaizkitzen.

Eguarte ura, beste asko bezela, ederra zitzaion Txomin-eri. Askoz geiago ibillia ez zala, letra batzuk oartu zituan Txomin-ek ondarrean idatzita. Oar egin eta *Chomin* itza irakurri zuan. Oarra oar, aurrera jarraitu zuan. Noizbait auzko iritxi ta etxerakoa artu zuan Txomin-ek; bestetan baño onuntzago esango nuke. «Ez al da ba' beste Txomin-ik ni ezik» ari zitzaion bere buruari. Baño etorri-ala lengo itza berriro ikusteko gero ta gogo aundiagoa zekarren. Bertaratu ta gelditu zan. «Dana-dalarentzat au egitera berriz etorri da norbait. Egillearen oñatzak andik etorri ta bide berbera egin dute arakoan. Iñork ikustekotan egin ba-du, ez zan ni baño askoz lenago emendik ibilliko, urez estalia egon bai-da au. Ezta askoz geroago ikusteko egiña, aurki

urak ezereztuko bai-du, itsasoa beerako azken mallan bai-dago», alako bururaketan ari zan Txomin. Oñak etorritako irten-bidera begiratu zuan. Ez zuan iñortxo ikusi. Urrena Andoain-dik Irunerako gañeko bideari ezker-eskubi begiratu zion oartu aal zezakeaneraño. Azkenez *Chomin* irakurri zuan. Letrak ez zioten ezere geiago esaten. Asi zan ibiltzen, baño ostera gelditu. An ibillitakoaren oñak txikiak bear zuten izan, atzak erakusten zutenez. Txomin arriturik gelditu. Eta etxerako asi zan. Lengo itzaldi-gaia aztu zitzaion. Urrena ez zion jaramonik egin nai izan ikusitakoari. Berriz ere «nor etorri ote da eta norentzat jarri ote du?». Burua atzera biurtu ta begiratu zuan. Ainbestetan ibiltze ura bera egin eta ez zuan beñere alakorik ikusi. Zer ote? Dakianak esan dezala.

Orra goiz artako eguraztea nola bukatu zan: antxetak, kabarrariak, oial-ontziak, itsas urdiña eta, azkenez, «Chomin» ondarrean.

«Katia»-raño igota, Txomin-ek erriko bidea artu zuan, zuzen Plaza Zarreraño. Lengo bururaketak baztertu zituan. Azkeneko baserritar merkatariak azkarrik zebiltzan «arre, mando» etxe-

rako. Goitzxo zala-ta, Eskotilla-kaletik artu bearreran Esnategi-kalera aldatu zan. «Judua»-eneko parean neska pil bat ikusi zuan izketan. Aien artean Kandi ezagutu atze-aldeetik. Bat-batean biotz pir-pira etorri zitzaion, baño oñetakoetan ez zuan neskak ez busti, ez ondar aztarnik. Txomin lotsatu zan. Orrez gañera Kandi-k ez zuan Txomin-en aldera begiratu. Beintzat Txomin kardaba arekin joan zan bazkaritara.

IX

Txomin-en itzaldia

Kartetan ari ziraneri jokoa utzierazi zieten; amarrak aldean eta arrats artako itzaldia gertu egin bear. Batzuek jokoa bat-batean utzi ta altxa ziran; beste batzuek jokaldia bukatzen uzteko arrenka eskatzen zuten. Azkenez, jokalarieri altxatzeko garaian kontuak nastutzen zitzaizkie-la-ta, kartak eta tantoak artu ta, izketari utzi gabe, liburutegian sartu ziran, besteak gela nagusian exeri-tokiak egokitzen ari bitartean. Eskuak gauzez bete, ala zion batek: «Etortzen zaio joko bat... gauza zarrari arra baño geiago».

«La Fraternal»-en, beraz, liburutegia ba'zuten. Gela artan liburu-apalak ezik bi mai ere ba'ziran; antxen irakurri ta idatzi zezatekean sozioak. Liburu-apaletan ez zan gauza aundirik. Orra, bat-batean ikusteko, Mañé y Flaquer-en *El Oasis-Un viaje al País de los fueros*, Camino-ren *Historia de San Sebastián*, Brost-en *La partida doble*; *Cuentos tártaros*, ia puskatuta, *Manual de Homeopatía*, *Elementos de Botánica*, *Medicina*

popular eta abar. Apalategiaren azpian alasa zuten; bertan zeuzkaten gordeak bandera bat, musika-paperak eta iñauterietako kolore askodun zenbait gauza, soziedade-zaiaren arrantzarako kañabel bi puska ere tartean zeudelarik.

Baño jokalariek bakarrik egon nai dutenez geroz, utzi ditzagun liburutegiaren barren artan atea itxita. Pasadizu estu aietan jendea askotxo ikusten zan, alkarri bultzatu gabe ezin ibiltzeko eran. Lenengo aldiz etorritakoeri gogoz eta legunkeriz erakusten zieten «La Fraternal»-eko etxea bertako sozioek; batez ere arako gela ura, sartu-aurreko orman itxurazko sukaldea pintatuta zeukana. Atea idiki-berrian edozeñek artuko lukean egiazkotzat itxura utsa zana. Aien poza ta atsegiña norbaiteri okerreko irudipena jartzen zitzaionean!

Norbaiten dei-eginda pasadizuko jendea asizan gela nagusian sartzen eta exeri-tokiak betetzen. Gela nagusia ederki zegoan, bai jendez, bai apainduz. Izlariak egon bear zuaneko tokian oialgorri ederra jarri zuten eskudelatik beeraño. Iztozia lurra baño bi arrabete gorago. Argia ederra, orduko «betrolio»-argia ba-zan ere. Erraz ikusi

zitezkean ormaetako irudiak: batean Pi y Margall, bestean Iparragirre ta urrenean Manterolatarr Balendin. Ta tokirik agirienean auxe irakurri zitezkean: *Menos política y más administración*.

Amar-amarretan azaldu zan Don Jose-ren semea soziedadeko lendakariarekin. Bere izenez *Domingo de Lasurtegi e Intziarte* zan.

Atea idikita Txomin azaldu zanean, entzule guztiak bere aldera jarri ziran. Baten-bat asi ta bereala txaloka artu zuten, iztokira igo baño len. Txomin, gaztea zalarik, lasai azaldu zan jendearen aurrean, irria ezpañetan.

Irakurleak gaur dan eguneko gazteen arpegi-itxura ematen ba-dio Txomin-eri, oker dago. Sasoi artan Donostia-n gizonezko guztiak bizar-dunak ziran, eta Txomin orobat. Gaztea zalarik, bizar aundirik ez, ongi apaindua. Illeak eta bizarrak beltzak zeuzkan. Arpegia, aizetan eta eguzkitan ibillitakoa, iduri onekoa. Bekañetatik buruko illetaraño, kopeta zabala. Gizaseme mardula; bizkarra zabala, burua neurri ederrean.

Txomin-eri itzaldia emateko eskatu ziotenean, Txomin-ek euskeraz emango zuala erantzun zien; baldin alakotan, bai; bestela, ez. Orra

ba' donostiar jatorra. Don Jose-ren semeak artzen ari zan izenagatik ezik, euskeraz zer nola moldatuko zan kezkatuta zeuden entzuleak. Orretxengatik, abots eder batez eta geldiro asi zanean, lenbizikoz itzaldi ura euskeraz zergatik egiten zuan azaldu zuan. Erdizkako euskaldunak ez omen dira euskaldunak; osoak ala batez. Geienek euskeraren aldetik galtzen omen dute osotasuna. Euskera ba'dala gai edozein jakintza-arlotarako eta ez balitz ere gaitu egin bear genukeala. Antziñako Donostia-z itzegin eta erderaz egitea, baserritar bateri aragondar baten espar-tziñak jartzea bezela litzakeala; txapela kendu ta Soria-tarraren ginballa jartzea litzakeala. Orduan entzun zituan lenengo txaloak.

Asi-itza esanda jarrai-bidea artu zuan. Donostia-ren izenik zarrena zein zan? Zarrenetakotzat *Hizurum* ematen zuten; ordea, orrekin batean *Hirurzun* ere ikusten zan aspaldiko paper zaarretan. Txomin-en iritziz «Hirurzun» eta oraingo «Irutxulo», hirur-iru dute alkarrekikoa biek. *Zun* eta *txulo* gauza berbera ote? Izlariak zionez ez omen zan orren sakoneraño sartuko; *txun* lenbi-zi ta gero *txulo* izango zan.

Zun-ek mendia esan nai ote? Txubillo, Santa Klara ta Gaztelumendia ote ziran? Txubillo, *zun-billo* ote zan, naiko «billoa» danez? Beste batzuen iritziz «Irutxulo»-ko itsasoaren iru sarre-ra edo «txulo» adierazten omen du. Txomin-erri ez zitzaion uste-erreza itsasoaren sartze oleri txuloak deitzea. Txomin-entzat naikoa zan *hirur* ta *iru*-en batasuna *Hizurum* baztertzeke. Ta emen bukatu zuan berak izeneko arazo ori. Izenetik izanera aldatu zan.

«Donostia-ren aspaldiko aunditasunaz itzegi-tea —jarraitu zuan— ez da lan zalla, ain da ugar-ria egintza goragarri aien etorria. Antziñako Donostia-ren istorioak aunditasunezko tanto lodiak ixuri dario. Aspaldiko donostiarrren barat-zan ederretan ederrena zegoan; lorerik pinpiñe-na, muxikarik elduena. Alaxe nai genuke erriar-entzat: leen-leen usoa zan eta gero Donostia!

»Bearrezkoa degu gure asabaen egintza ika-ragarriak aldizka gogora ekartzea. Gurasoen egi-teetan geren buruak ikusi genitzake; alakotu gintzaizkiekela, alegia. Aspaldiko donostiarreri begiratuta aien leia gureganatu liteke, beintzat aien ondorengoak izan eta aien aalekoak izan

gindezkela erakutsiko liguteke; edo-ta, geren aulkeriaren lotsa izango genuke bederik.

»Donostia-ren gizaldiz-gizaldiko aziera ta zabaltzea —zian Txomin-ek— batez ere erbeste-koekin artu-emanetan aritzeko bizkortasunari zor zaizkio: balearen atzetik lurburuko jeletaraño joan ziran, bakalluaren billa Terranova-ko ondarrretara; Erdiko Gizaldian, La Rochelle-n eta Brujas-en azokak jarri zituzten eta Ipar-itsasoetan ingeles saloskariekin ika aritu ziran; Donostia-ko itsasontzi olaetan ontzi ederrak erruz egiten zituzten eta Barren-itsaso urdiñaren zear joanda Itsas-Beltzaren azken-baztarretaraño sartu ziran; Mundu Berriaren idorokunde ta azitzean aurrenekoen kideko izan ziran eta emezortzigarren mendean Caracas-eko Lagungo goragarria, «Compañía de Caracas» zeritzatena, sortu ta eutsi egin zioten: eta ez *cacao*-aren salerosketan holandarrereri nagusitasuna kendu bakarrik, baita Venezuelaren istorioan euskaldun-eragintasuna geitu ta indartu...»

Izlaria gero ta gar biziagoa zekarrela, entzuleak berotu ta txaloka gogozkoa egin zioten. Txomin abo ederreko iztuna zan. Manterola-k

berak ere txalo egin ez ote zuan, Iparragirre-ri ia gitarra eskutatik erori ta Pi y Margall-ek, Mante-rola-ri igarrita, urbiltxoenari beatzarekin deitu ta Txomin-ek esandakoak erderara biurtzeko eska-tu ez ote zion.

Txomin, beraz, bere eginkizunean aurrera zijoan; itzaldia, itsasontzia egiñik, bete-batean artzen zuan aizea goiko ta beko oialetan. «La Fraternal»-eko jendea ixilik zegoala, itsaso barean zebillen aize-ontzia, ta itsas-erri batean sartua zan.

Negargarria omen zan 1813g. urteko suteak Erriko-etxean egin zuan paper zarren erretzea. Antxen galdu ziran betiko Donostia-ren istorioko ainbeste jakingarri. Eziñezkoa zala istorio ori osorik azaltzea. Ta, berak eraturako itzaldiari zegokion bezela, urrena bale-arrantzaren berri asi zan ematen.

«Bale-arrantza —zion Txomin-ek— oso jaso aundikoa izan zan aspaldiko urteetan. Sasoi batean berrogei bale-ontzi ikusi izan zitezkean Pasai-ko kaiean donostiarren ontziekin batean. Nolanai jota, bi milla itsas-gizon izango ziran. Arrantzak bi milla barrikaen irabazia ematen

zuan; edo-ta, seireun milla peso ordukoak eta bale bizarrarekin beste irureun milla peso aiez gañera».

Eta onela jarrai:

«Ipar-itsasora zijoan bale-ontziak, bear beze-lako itsasgizon azartu ta gaituak zeramazkian berekin, bale-arrantza arrisko aundikoa bai-zan. Emendik ateratzean zezina, galleta ta sagardoa, bide guztirako artzen zuan; auez gañera larruak eta burni landua sartzen zituzten ontzian bideko itsas-errietan saltzeko.

»Bale-koipez bete bear zituzten kupelak, bata bestearen gañean jartzen zituzten tontorka. Ontzi bakoitzean gaurko treñeruen antzeko txalupa bat izaten zan, amabost arraunlari ta txabolin-botatzallearen diñakoa. Txalupa au sendoa izanez gañera, ariña ere ba'zan eta, arrantzan ari zirala, onen atzetik beste txalupak joan oi ziran burni-zorrotzekin bale zaurituak akabatze-ko asmotan.

»Txabolin-botatzaleak beste egitekorik ez zuan txaboliña baleari sartzea baizik. Txaboliñak burnizkoa zuan balearen aragian sartzen zan aurreko puska, ta kirtena, egurrezkoa.

»Bein balea begitaratuta txalupa aalik-eta bertaen joaten zitzaion arrai-zarrari, ta botatza-lea, zutik, balearen buruari burni kakotua botatzen zion. Baleak oñazea nabaritzean igesari ematen zion, barren-barreneraño murgildu ta berekin txaboliñari lotutako soka eramantik. Azkarrik ez ibiltzekotan, txalupa ta gizonak ur jelatu aren barruan sartu zitzakean.»

Oraingoan otzikara sartu zitzaien ain ixilik zeuden «La Fraternal»-eko entzule aieri. Txomin-ek zion:

«Txabolin-botatzaleak, naiko soka lagata gero, busti egiten zuan berau, larraskatzearekin txalupak alde artatik su artu ez zezan. Beste mariñel batek, lema eskuan, arrai-zarra nora zijoan, txalupa ere alde artatik jartzen zuan arrastaka zijoala.

»Balea arnasa artzera ateratzen zanean, txabolin-dunak aalbait berriro zauritzen zuan odolustu naiean; beste txalupaetako arrantzaleak etorri ta aiek ere burni luzeekin egiñaalean aritzen ziran. Arrantzako egiteko au arriskorik aundiene-takoa zan, balearen astiñaldi batek guztiak aidean bota zitzakean-eta. Bein balea ilda uraren

gañean gelditzen zan; orduan ontzira igo ala atoez artzen zuten.

»Legorretik urrutitxo baldin ba-zeuden, balea ontzi-gañean zabalik jarri ta antxen txikitu ta urtu egiten zituzten puskak. Gizena urtutzeko adrilluzko labe berarizkoa izaten zan; lenbizikoz egurrakin su-egin eta gero balearen ondakin berekin. Era au oso zan ona, baño baita arrisko aundia ontziak berak su artzekoa.

»Euskaldun arrantzaleengandik ikasi zuten holandarrak eta ingelesak bale-arrantzan.

»Baño batez ere Euskalerrriaren aal eta indarrak Amerika-ko lurraldea arkitu zutenetik geitu ziran. 1348g. urtean Groenland-eko bidea oker artu ta bale-zale azkar batek Terranova-ko lurra begiztatu zuan. Orduan, berriz, bakallu-arrantza izugarria izan zan euskaldunentzat. Eta bai al dakizute nor izan zan gizon ospetsu ori? —galdetu zuan Txomin-ek— Donostia-ko Juan Etxaide-tarra!»

—Ederki! —oju egin zuan batek. Ta une berberan txalo ugariak sortu ziran gela zabalean; uso-samaldaren egan-asitze bat-batekoa. Txaloka luzea izan zan. Txomin entzuleen jabe zan.

Guztiak donostiarrak izaki ta donostiar-biotza ederki jo Txomin-ek. Gela nagusiko aizea berotzen asi zan. Atsedeen-aldi labur baten ondoren Txomin gazteak jarraitu zuan.

Bakallu-arrantzaran berri astiro eman zuan. Urrena Donostia-ko Urumea-ondoko itsasontzi-gintzak aipatu zituan; baita Injente-aurrekoa ere. Toki onetan bertan, 1615g. urtean, bukatu zuten *Santa Ana*-ontzia egitea ta 1857 garrenean Felipe IV-ren aurrean ontzi-nagusiaren uretaratzea izan zan.

Ola aietan ontzi aundi ta txiki asko egiten zituzten, bai bertarako ta bai atzerrirako. Felipe II garrenak Ingalaterra-ra bidalitako ontzitaldean, «La Invencible» zeritzatena, amaika ontzi aundi aietan zortzi ziran Donostia-n egiñak.

Len esandako ontzi-nagusia 1522 tonelada-koa zan ta 90 kañoi aundienetakoak zituan. Europa-n orduan zanik ontzi aundienetakotzat zeukaten.

Santa Katalina-ko ondoan aingura-ola omen zegoan. An egindako aingurak Prantzian eta askori saltzen omen zizkieten. Toki ortan bertan, izokiak Zurriola-tik sartzen ziran bitartean, kolo-

rezko oial-ola batean bandera polit'ederrak zituzten, guda-ontzietarako ere.

Txakoliña, berriz, erruz etortzen zan. Uliandoko ondar-añoetan zeuden azkeneko maastiak.

Sagarra ere asko biltzen zuten. 1625g. urtean bale-ontziek 3680 barrikote artu zituzten.

Zer zan Karakas-eko Gipuzkoar Lagungoa edo *Compañía Guípuzcoana de Caracas* zeritzaana?

Entzun dezagun gela nagusiko Txomin-en abots bakarra:

«Venezuela-ko lur zabalak ia utsa ematen zuan Lagungoa asi baño len. Geientsuena atzeritarren eta, batez ere, holandarren menpean zegoan.

»Aurreragoko 28 urtean bost ontzi bakarrik joan ziran Españatik alde artara. Bein Gobernua-gandik baimena iritxita, andik onera kakaoa ekartzeko Lagungoa sortu zan, 1728g. urtean.

»Bi urtez geroz itsasoratu ziran lenengo lau ontziak, guztiak gudarako gaituak. Guztion artean 561 itsasgizon.

»Ontzitaldea okerrik gabe iritxi zan bear zan tokira; baño bertan bizi ziran atzerritarrekin sortu zitekean leiaren bildurrez, arrera agitz gogorra egin zieten eta ori ezik matxinada bizia jarri ere bai. Ezin izan zuten kakaorik erosi naiz-eta eros-neurria oi baño goragokoa izan.

»Ori ala gertatu ta joandako ontziak ezin izan zuten etxerakoa askoz geroago baizik artu. Ainbeste itsasgizon mantentzen diru asko gastatu bear izan zuten.

»Lagungoa, beraz, nekazarieri dirua urtean baitutzen asi zan, alegia dirua ordaintzekotan eman korritu gabetanik;.kakaoa ondo baño obeto pagatu, ta, orrez gañera, Europa-tik eramandako salgaiak iñork baño merkeago saldu.

»Kai batzuk ere egin zituzten, ontzigizonak pixua bizkarrean eraman ez zezaten. Lagungoaren irabaziaz gañera Gobernuak ere diru asko jasotzen zuan. Erritarrak lengo erdian pagatzen zuten Karakas-etik ekarritako kakaoa.

»Lagungoa sortzearekin Venezuelas asko aunditu zan eta iñoiz baño kakao geiago bildu.

»Karakas, batez ere, oso aunditu zan. Etxegintza azkartu zan, nolanaiko etxe ederrez.

Beste erri kozkor asko ere sortu ziran eta Venezuelas osoa aberastu zan Lagungoaren bidez etorri zitzaion ondasunaz.

»Ingalaterra-kin orduan guda zala-ta, makiñabat erasoaldi izan zituzten; aien «aida»-eri «ezti» gogor erantzuten.

»1740g. urtean Lagungoak irureun guda-gizon bidali zituen Karakas-era *Nuestra Señora del Coro* ta *San Sebastián* ontzietan.»

Jarraitu baño len utzi dezaiegun «La Fraternal»-eko sozioeri txalo jotzen, ontzien izenek arras zorarazi zien-eta.

Txomin-ek zion:

«Geroxeago Lagungo berberak zortzi ontzi bidali zituen Habana-ra.

»Ta geroago Lagungoa ogeitamar itsason-tzien jabe zan. Zenbait urteetan irabazi-ta-irabazi zijoan, asierako dirutza alako iru egiteraño. Baño noizbait beerakoa asi bear ta aren azkene-ko egunak ez dira urruti pasa.

»Oroitza gozoak utzi dizkigu Lagungo goragarri arek: gure *Santa María* eliza ta Loyola-ko Inazio donearen zillarrezko irudia, Erroma-n egiña.»

Lengo txaloak aundituta berritu ziran. Beraz, Txomin-ek erriko gauza gogoragarriak gogorazten erritarrerri. Ta naiz orietako batzuk jakin, gutxik arek ainbeste. Txomin-ek donostiar pil areri Donostia-ko gauza on asko erakusten zien, arrotu zitezkean neurrian.

Urrena Txomin-ek XVIIg. mendean jarritako *Consuladoa* aipatu zuan. Donostia-ko bankuetxeak jaso aundikoak zirala. Konsuladoak sale-rosketako artu-emanak legepean jarri zituala.

Oso on aundia etorri omen zitzaion Donostia-ri Konsulado orren izatearekin. Konsuladoak Txubillo-ko argi-etxea egin zuan; orduan ederrenetakoa, argia amalau leguako bidean bidaltzen zuana.

Kaia ere edertu zuan, bear bezelako lanak eginda. Santa Klara ta Txubillo-ko tartea itxitze-ko asmoa erabilli zuan, ontzi-toki ona izatearren.

Konsuladoari eskerrak 1765g. urtean *Escuela de Náutica* zana jarri zuten. Txomin oraingoan itzaldia bukatzeko zorian zegoan, barren artako aizea ere naiko beroa zegoan-eta. Egun aietan *Eco de San Sebastián* berri-paperak sutsu itz egin zuan Okendo-ri, Donostia-ko semeari, irudi

bat egin bear zitzaiola. Txomin-ek, asmoari aria emanaz, ala zion:

«Ez da Euskalduna bezelako itsastarririk izan. Bale-arrantza zala-ta, urrutiko itsasoetara joan bear izaten zutela-ta, Euskaldunak ezkutueneko bazter oiek ederki ezagutzen zituzten. Euskalduna itsaso zabalaren jaun eta jabe izan zan. Euskaldun itsastarrak ospetsuak ziran. Euskalerriak ba'zitan erbesteko ordezkariak edo kontsulak derizkiotenak, bai Prantzi-n, bai Ingalaterra-n, bai Flandes-en eta bai Alemani-ko Hansen-Urietan.

»Itsastar gain-gañekoak ziralako guretako asko joan oi zan eginkizun aundietara. Beste aldez, norberaren jakiteak ematen zien uste-ona ta adorearekin, ajol aundiko zeregiñetan gogoz sartzen ziran. España-ko erregeak izandako ontzitalde-buru entzute aundienekoak, euskaldunak ziran. Ta oien artean Okendo donostiarra, orain irudi bat egin nai liotekena. Gora Okendo! Ondo irabazitako oroigallua luke. Arrizkoa baño brontzezkoa obe. Bego zutik Donostia-tik itsaso zabalari begira. Ur irristagarria, oñarri trinkoa zitzaion borrokalaria nekatu-eziñari! Kristau otoi-

tzalea! Amaika jazarretan garailari! Ingeles ta holandar ontzi asko ta askoz inguratuta, gerriko bat lertuko balitz bezela ebain-ebain egin zien gizona!

»Nere itzalditik batez ere —asnasa lasaituaz esan zuan— asmo au nai nuke izan dezazuten: Donostia-ko erriak Okendo-ri irudi bat eskeintzea. Uste oso-osoa daukat ala izango dala. Ondo dagoana, bego. Bukatu det.»

Liburutegiko batek «ordago» bota ta bat-bateko esku-tarta ikaragarria nabaritu zan an ondoko gela zabalean. Txomin gazteak orduantxe bukatu bere itzaldia. Jaiki ziran azkarrik jokoan ari ziranak eta bizkarrak ormari lotuta gela nagusi aldera asi ziran. An besteekin bat egin zuten.

Txalokak asko iraun zuan. Guztiek nai zioten eskua estutu Don Jose-ren semeari. Nekezko lanbidea! Tokia betea ta iñor joaten ez. Izarditu gindezkean an. Lengo lagun zarrak, besteko zar lagunak, lagun ez ziranak, «La Fraternal»-en bildutako jende guztia bereganatu zitzaion izlari yayoari. An zebillen larri-larri Kurrutako. Txitxigabea zanez argalean sendo ba-zan, orain bular-

bizkarrak bat egiteko aukeran zegoan. Baita ere Xanti begi zorrotza, an zan. Eta beste asko.

Txomin-en itzaldiak «itzal» aundia egin zuan. Donostia-n egun batzuetan itzaldiaren jakia izan zuten. Kaietarren lagunaren ospea arrabete igo zan. Ona *La Galerna* asterokoak, «semanario satírico donostiarra» zeritzanak, zein itz erabilli zituan:

«...el joven donostiarra don Domingo de Lasurtegui, hijo del conocido procurador don José, nuestro respetable convecino... hizo del vascuence vehículo superior de ideas e instrumento de ideas superiores... hombre capacitado para grandes empeños... quedó ampliamente demostrada la maravillosa ductilidad del lenguaje de Euskalerría.»

X

Donostian Donosti

Plaza Berria! Ortxen izan ziran Prim-en eta O'Donell-en sarrerak; ortxen Urbiztondo-ri arrera ederra; ortxen Isabel Ilgarrenaren aldezko matxinada; ortxen agurtu zituzten Aprika-rako soldaruak (Joxe ta Antton zirala); ortxen Campi-illo-ren matxinada ere; ortxen 18, 33, 45, 50, 57, 66garren urteetako Iñauteri-artzaigo ospetsuak... Eta aurtengoak ere!

Donostian Donosti, gorostian gorosti.

«La Fraternal», «Unión Artesana», «La Euterpe»...

Illabetez aurretik asi ziran «La Fraternal» eta «Unión Artesana»-koak urte onetan Iñauteri gogorrak egin bear zituztela. Ain gogorrak ere; azkenik biak alkarrekin jaiak antolatzea erabaki zuten. «La Euterpe»-ko musikariak saiatu zitezkean.

Lenbiziko, San Telmo-ko ingeles-soldaruak utzitako tramankulu luzeak, bitan ebaki ta Bur-

gos-era bidaldu, larru berriak jarri ta atabal ego-kiak egin.

*«Donostiarrak oi dira beti
Umore onian oitubak
Iñauteriyen ageri dute
Bertako kanta soñuak.*

*Penak utzi eta
Maite polita
Atoz zu nere ondora».*

Donostia-ko Iñauteriak ospe aundikoak izaten ziran, aspaldidanik; baño aurtengoak lengoen marrak autsiko dituzte. Zalduniote-goizean ba'ziran Donostia-n 6.000 kanpotar, prantzes asko ta Pau ta Biarritz-tik etorritako ingeles naiko, burnibidea ba'zegoan ba'sasoi artan Prantzit-tik etortzeko. Ordea, Zarautz-aldetik lengo zalgurdi zarra zebillen orain ere. Artantxe egin zuan Santa Cruz-ek Donoti-rakoa Aramayona-tik itzuli-berrian; artantxe etorri ziran Anton Zurrut eta Joxe Ogi Plaza Zarrera, Aprikako lurraldea utzita, moro-jantzian.

Orain ere Plaza Zarrean egiten zuan geldialdia Zarautz-ko zalgurdi aundiak. Zalgurdiaren goiak eta beak bete-betean zeuden jendez. Bealdean amabi lagunentzako tokia ba'zan: iru aurre-aldean, sei barren-aldean eta beste iru atze-aldean. Gañean, berriz, lau lagun joan zitezkean. Zortzi zaldi! Dantzategi artatik nekez ateratzen ziran, zankoak ezin luzaturik, autsez zuri-zuri egin eta, udara ez izanarren, naiko berotuta ere.

Beintzat, Zalduniote-goizeko amaiketean, Ondarreta-n danba batez *dios Momo* ba'zetterrela gaztigatu zutenean, kaieko jendetza aundiak ulu ikaragarria atera zuan eta inguruko itsasontziskak iñolazko motazko txistu biziakin urratu zuten aidea; batzuek txalo egiten zuten. Kai-aurreko etxe-zuloak jendez beterik zeuden eta beeko zenbaitzueri nekezko zitzaien ertzeertzean egon eta iñoren bultzakarekin uretara ez eroritzea. Beraz, Txubillo-ren oñean zegoan Ondarreta-tik, *dios Momo* egin zuteneko lantegitik berau atera ta itsasoz, Santa Klara-ren atzetik, kaiean legorreratu jende asko ekarri zuan

zalduneriak pasa bear zuaneko kaleetara, aurreko tokiak arrapatzera.

Antxe zegokion zai, kaiean, zalduneria *dios Momo*-ri, areri laguntzearren, eta berau gero ta bertago zetorrela, zaldiak eta gurdiak gertutzen azkarrik zebiltzan. Santa Klara-ko atera pasata, oraintxe urduri zebillen jendea. Errizaiak lan gogorra zerabilkiten jaia era onez egingo bazan. Azkenik txaloka ikaragarria jo zuten «dios Momo» bertaratu ta legorrera asi zanean. Lanak izan zituzten! Onekin batean beste gizon asko — zaldi ta gurdiz gañera— etorri zirala bide, kaia bete-betea zegoan; ain betea ere, amar urteko mutil koxkorra putzura erori zala; ordea, bat-batean, esku batez zankotik eldu ta buruz beera atera zuten uretatik. Orra ba'alaitasunaren jainkoizunari arrera berebizikoa.

Ta txingurritegi artatik txingurri geiago eroriko zan uretara baldin zaldi, zaldun eta zalgurdiak noizbait abian asi ez baziran. Ikus bitza irakurleak Donostia-ko Iñauteri ospetsuak.

Lenengo tokian iru aurrelari zijoazen zaldizkoak buruko gorriekin; gorontza gorria ta ikurdi urdiñak bular-bizkarretan; gona motz urdiñak

ere, urrezko siztatuekin; luma txuria burukoan eta oñetako aundi ederrak. Erdiko aurrelariak auxe zeukan jarria bandera batean: *Carnaval de 1878 — La Fraternal — Unión Artesana*; aldame-neko bi aurrelariak turuta bana zeramaten eta, tarteka, turutari aize ematen zioten.

Bi soziedade oriek ederki alkartuta azaltzen ziran eta arpegia onela erakusten zuten; egia da ere bat baño geiago asi zala esaten «Unión Artesana»-k egindakoa geiago ta ohea zala «La Fraternidad»-ena baño.

Urrena erriko danbolin-jotzaleak apain-jantzian.

Gero bi erraldoi edo gizandi ta lau buruaundi: Alkatea, bi errizai ta beste txinel bat, itxurazkoak.

Orien atzetik *Estudiantina Euskalduna*, berrogei laguneko taldea, beltzez jantziak, eztarriko ta eskumuturretako egalun txuriekin, galtza motzak, zapata luzeak eta ginbail zabala kolore askotako lumaekin. Aurreko tokian bandera bat zeramaten onela jartzen zuala: *Estudiantina euskalduna de la Universidad de Valladolid*.

Bostgarrenez, *Carroza de nigrománticos*. An zijoan Xanti, gure ezaguna. Zerua ikusteko etxearen antza zeukan gurdikote arek. Traman-kulu aundia ere ba'zan zeruko izarrak miatzeko. Orrez gañera, an zijoazen lau lagunek urrutira ikusteko bana zuten txikiagoak. Arekin Xanti-k iduri-oneko neska guztieri begiratzen zien; urre-na mutur estua aboan sartu ta bertatik itzeginda zurikatzen zituan. Beñolakoan, neska polita irudituta, aboko bustia begiari erantzi zionean, berealakoan okertu zuan beste aldera: Kontxexi Araneder zan.

Seigarren tokian *Musica japonesa* zeritzatena zijoan, «La Euterpe»-ko musikari yayoak japon-dar jantzian, beren lastozko ginbail zabalakin eta soñekoan iñolazko letra ta marrak, berek eta txi-natarrak oi dituzten bezelakoak.

Dios Momo-ren bi aurrelariak Injente-kaleko parean zijoazen, aurrera bai-zijoan zalduneria. Batzuek kale-ertzean jarrita geldirik ikusten zuten; besteak zalduneriaren ondotik arekin batean joan. Ta *dios Momo* bera Kale Nagusian sartu baño lentxeago, ate bateri bizkarra erantzita zeuden «Txardin-berri»-ko ama-alabak:

—Agur, *don Amalio* —esan zioten Kurrutako mutil zarrari. Irria ezpañetan ikaragarritzko sonbrero-kentzea egin zien.

Ikus dezagun *dios Momo* orain. Danetan gurdikoterik aundiena zan. Amaseigarren gizaldiko Venezi-tar ontziaren itxura zeukan, bi aldeetako arraun errenkadakin. Arraunlarien ordezt musika-riak zijoazen. *Dios Momo* tokirik agirienean, oial zabal baten itzalpean. Gurditzar au koxkabiloz ta txilintxaz josia zegoan eta zebillela, musikari-riren soñuarekin belarribarrenen atsegin egiten zuan. Sei mandok zeramaten gurdia; auek mitxeleta-egoekin zeuden edertuak.

Gero *Praxku-talde* bat, gure erriko jantzian, eta atzerago, *Carro de Ceres*, goroldioakin antzemana. Garia, artoa ta lurrak ematen dituan beste aliak lantzeko lanabasak. Orrez gañera ate batzuk ibilli añako ur-ontzi aundia, ate ta guzti.

Urrena *Batallón de Kaka-jarios*, aspaldiko urteetan Zelaian izandako burrukaekin zer-ikusia zeukana.

Eta onelaxe, geiegi ez luzatzearren: *Carroza infantil*, *Carro de Marte*, *El moro Muza y su séquito*, *Carro de Mercurio*, *El robo de Elena*, *Carroza*

de Vulcano, Concha de Neptuno, Escolta de carabineros de Offembach, Primer regimiento montado de jeringuería.

Ta azkenez, eun erromatar zaldizkoak... ollar-gañern exeriak, musika ta tutuekin.

Zalduneriaren buruan txantxo ta mozorro ba'zijoazen kalekoak.

Azkenik, Kale Nagusia pasata, Portu-kaletik barrena, Plaza Berrian sartu ziran guzti-guztiak. Ta tankera onean jarrita zeudenean, Donostia-k esan zezakean:

*«Iñork nai ba-du belar onikan
Naiz dala lore, aziya,
Gure baratzan arkituko du
Asma diteken guziya».*

Baratz uta ederra zan bada. Plaza Berriko tellatuetan ere jendea ba'zala esango genuke. Jarraigo luze arek bira guztian artzen zuan enparantza. Barren-aldean, sokaz ertzatuta, erruz zan jendea; oñak ezin ibilli-ala. Baita arkupetako ibil-tokian. Aietako uztai baten azpian zeuden Kandi ta beste iru lagun alkarri besotik elduta, lepoak

luzatu ta iñoren bultzakari arpegi goxoa jartzen. Noizean bein aldeetara begiratzen zuan atzekoa ikusteko.

—Ori poliki! —ari zan— Zer diyo *dios Momo*-ren kurpilleta? *La Fra-ter-nal* (buruari eragiñaz), *U-nión Ar-te-sa-na*. Zeñen ederki! Otra Xanti! Zer dute jantziyeta marreztuta? Kokotzaren azpiyan eguzkiyaren antza ta gero oin eta eskumuturretaraño izarrez josiyak. Oyek ate politak uretan!

Une batean ixildu zan besteak ere bere artan ari zirala. Andik pixka batera jarraitu zuan:

—San Tomas-egunean bezelako lanabasak daramazkite or lurra lantzekuak. Ara, zerbait erori da balkoi artatik...!

—...San Tomas-en bezela —itzegin zuan atzean zegoan Txomin-ek— eta barkatu, Kandi zeralako neska polit orrek, ez det uste nere arre-baren sudur-zapiya jaso zenduelako eskerrak eman nizkitzunik ere.

Beste neskak, «Unión Artesana»-k geiago egin ba-zuan ala gutxiago —esamesak entzunda ari zirala— «neska polit orrek» itzak belarriratu

zitzaizkienean, ari ura utzi ta Txomin-en aldera jarri ziran begira.

—Baietz uste det —erantzun zion Kandi-
kikara joanda gero.

—Ez det uste (gezurretan ari zan Txomin).

—Etzan zer eman ere. Beraz aztu ziñan?

—Eta gogoratu naiz. Aztu izatia gogoratu. Zer ote da, buru txarra ala buru ona izatia?

—Itzaldiyak egiteko buru ona biarko dezute, noski.

Par gozoa egin zion Txomin-ek.

—Nolakoak diran.

—Gain-gañekuak ala...

—...nolanaikuak.

—Zorionak zuri, berandutxo ba-da ere.

—Eskarrik asko.

—Ia urrengo batian eskerrak ematia aztu zerala gogoratzen zeran.

Neskak irria zuten ezpañean.

—San Tomas-egunarekin bezela nun eta beste zerbaitek Iñauteriyak burura ez ba-dakazkigun...

Txomin-ek aitzekia zekarren, baño Kandi-k San Tomas-eguna aipatu. Txomin-en erantzuna

alde txarrera artu zitekean, baño ez zan orrelakorik gertatu.

Ordurako iru musikari-taldeak batera bildu ziran ta *dios Momo* bera ere erdi-aldera ekarri zuten jendearen artetik egizko Jainkoak dakian bezela. *Momo* zutik jarrita agerkai bat irakurtzen asi zan. Aren jolasa esan bitartean, Txomin-eri ondarreko letrak burutaratu zitzaizkion. Aspaldian kezka ura ezin aienaturik zebillen. Bereki-koz neskaren bat bear zuan izan, ango oin-atz txikieri antzemanda. Eta ura ez ba-zan, nor izan zitekean?

Momo-k bukatu zuan:

*«Artu jende maitiak
Donostiyakuak
Oroipen aitormenak
Biyotz gurekuak».*

Iru musikari-taldeakkanta bat jo zuten eta onen urren, etorri bezela, jarraigoa asi zan Plaza Berritik Portu-kalera, Kale Nagusitik Lasala-emparrantzara. Ementxen zan zalduneriaren gorde-tokia.

Plaza Berritik atera baño len, Txomin-ek ondarretik ikusi zuala *Momo*-ren etorrera esan zion Kandi-ri. Kandi, ixilik. Urrena itsasbeera zegoala-ta, bertago egon eta ondo ikusi zuala ondarretik. Kandi-k beste nonbaitetik ikusi zuala erantzun. Eta Txomin-ek neskak agurtu zituan.

Ondo egin omen zuan ez geiago esatea. Berak zer ikusirik ez zuan izango ondarreko kontuarekin. Ala zion Txomin-ek beintzat. Beste esanak gogoratu zitzaizkion. Zein polita zegoan neska polit ura!

Kaleetan jende asko zebillen. Arrotzak nora etorri ondo jakin.

Arratsaldeko ordu bata joa zan.

Lauak ezkeroztik Plaza Berrian ezin bukatu alako musika zan. Donostia-ko mozorro ta txantxo guztiak antxen bildu ziran. Mutil koxkorrak txantxoen atzetik bixiga edo maskuriakin jo ta jo ari zitzaizkien. Bein edo bein listaria autsi ta pelota bezela joaten zitzaien maskuria. Batzuen ondotik joanda ardo-usaia galanki aitzen

zitzaien. Zurrunbillo artan geienak karraxika ari ziran. Baño txistulariak ezta ere gelditu.

Antxen zebiltzan Erri-etxeko ate-ondoan Joxe Ogi ta Anton Zurrut, beren diña zeramatela. Ibil-tzen asmatzen ez zutenak, trebeak ziran dantzan. Jende asko zegokien begira.

Joxe emakume-jantzian zegoan, gorritz goitik beera, ginbail beltz luze batekin. Arpegian ere zirrimar gorriak; begiak, ikaragarriak; gerri estua ta lurrerañoko gona zabalak.

Antton emakume-jantzian ere. Gonak, main-dire batekin egiñak; bularrak, sendo; buruan, txapela; arpegi-ordeko mozorroa ta, emakumegisan zegoalarik, mozorroaren aboko zulotik, xigarroa. Dantzan egiteko baztar batean jarri zuan zerabilkian kaiola; barrenen, sardin-zarra txori. Onoko txantxoak orain ere ikusten dira arrantzaleen artean.

Ta dantza gogorrean ari zirala, non beste mozkor bat etorri ta irurak alkarrekin asten diran—au eguneroko jantzian etorri zan—. Ogi-ri ginballa erori ta etorriberriari txapela kendu. Zurrut-ek ginballa lurretik artu ta ezagutzen ez zutenari jarri. Ta onelaxe, bat erori, bestea altxa, urre-

na jendearen gañera joan ala alkarren gainka ibilli. Noizbait bukatu zan amaitu eziñeko dantza ura. Kaiolak-eta eman zizkieten eta an joan ziran irurak alkarrekin, bi alargunak eta bestea, izarditan, zakur bat atzetik zaunka.

Urrengo goiza arte ibilli ziran ezagutzen ez zuten ideko arekin. Antton-ek ez zeukan ez txapelik, ez mozorrorik, ez kaiolik.

Asma, besteak.

XI

Asteleniote. Zanpanzart

Joxe ta Antton-en adiskide berria, Iñigo-kalean zegoan astelen-arratsaldez.

«Kilimax» goitzeneko beste mozkor batek zesaion:

—Moskortzeko dirua ba'aukak, poxpoluak erosteko es.

Bestea lengo tankeran geldik, Kilimax-eri begira.

Urrutixeagotik biurtu ta oraindik ere:

—Moskorra arrapatzeko dirua esan dek, es al eunkaken poxpoluak erosteko?

Bestea betiko tankeran eta begira berriz itzik atera gabe.

Lengoak berriz ere, gero ta urrutiago:

—Moskortzeko dirua isan dek ba', sergatik es dituk poxpoluak erosi?

Ez dakigu geiagotan atzera biurtu ote zan. Geldik zegoana, aspertuta, ez bein-beingoan, noizbait ibiltzeko asi zan eta beatz-tartean zeu-

kan xigarro-puntta erdeñuz bota zuan. Ezta itzik ere.

Arratseko zortziak baño geiago izango ziran *La Fraternal* ta *Unión Artesana* soziedadeak eraturtako zalduneria Lasala-enparantzatik atera zanean. Gutxi gora-beera Zaldunioteko jarraigo bera zan.

Ibilli zituan Lasala-enparantza, Iniente-kalea, Plaza Zarra, Ureta-kalea, Esnategi-kalea, Iñigo ta, amarrak aldean, Plaza Berrian sartu zan. Bideko kale ta plazak, jendez beteak.

Bai Plaza Berrian ere, geiago ezin artu alako jendea zebillen. Zuzi ta argi-ontzi kolore askotakoekin argitua zegoana-ta, lilluragarria zegoan Donostia-ko txulo maitagarri ura.

Leku geiago eman dezaiogun Zanpanzartarratseko jaiari. Orduan izaten zan *Txardiñaren lurperatzea* ta, azkena azken, neurriak autsita ibiltzen ziran Irutxulo-ko erritar alaiak. Donostia, amabost urteko neska buru ariña soñeko berriarekin zebillen egun aietan.

Nork esan 1813garren urteko erria zala ura!
Urte artako Dagonillaren 31ean, erria prantze-
sen menpean zegoan. Ingelesak eta portugesak
alkartuta, aurrean zeukaten errian sartu nairik.
Zenbait egunean egiñaalean arituta, azkenean,
Urumea-ibaiak ur estua zekarrela, aldez beste
egin eta, *Brecha* izena jarritako tokitik, errian
sartu ziran soldaru amorratuak. Nai aña gaizta-
keri ta lizunkeri egin eta arrats artan bertan su
eman zioten erri gaxo areri. Seireun etxe zituala
ogeitamasei bakarrik gelditu zitzaizkion zutik. Ta
urrengo urtean, 1814garrenean, Iñauteri jato-
rrak egin omen zituzten, alajañetan! Zarraren
gañean erri berria agidanean.

Lengo eguneko garai berean atera zan Zan-
panzart-arratseko jarraigoa. Lasala-enparantza-
tik atera, Azakalezarratik sartu ta Esnategi ta
Iñigo-n barrena, beatziak doi-doi, zorioneko
Plaza Berrian sartu zan orain ere.

Bosteun mamu maindire txuritan bilduak.
Bakoitza kandel bana bi zerrenda luzeetan. Noiz-
peinka tarteko bat azaltzen zan argi polit bat
eskuan.

Bigarrenez, *Cazadores de Gerolstein*, bakoitza kolore politazko argi banakin.

Gran banda de tambores, eun kantari atzetik eta txinatar musikariak. Nasteka, *Il Trovatore*-ko *miserere* jo, *Andre Marika tronpeta* jo ta nai bezelako kantak jotzen zituzten.

Beste eun baño geiagoko txurizko-taldea.

Soldaru-mordo bat, apain-jantzian, izkillu ederrakin.

Illeta-gurdi aundia, lau zaldizkoa. Zaldiek bel-tzezkoa zuten bizkar-gañetik eta galdur zuriak. Erdian, gorputz zegoan *dios Momo* luze-luze, itxuraz. Txurizko-pilla batek zaitzen zuan.

Azkenez, il-aztiak edo esandako *nigromantes* diralakoak. Kurkurtxoak buru-gañean, zeruan irakurtzen zuten gizadiaren etorkizuna.

Argi gorrizko zuzien argitan ikaragarritzko ikustea egiten zuan aren jende aundiak. Plaza Berria, labe gorria.

Soldaruak eta il-aztiak erdiko olaetan igota, izugarritzko dantza ta ikotika politik egin zituzten, txurizkoak eta beste gañerako lagun guztiak inguruan.

Kanta berarizkoarekin gogotik ari zirala, alako batean ateratzen zaizkie txerren zarrak olaen azpitik eta, lengoak bidaldurik, asten dituzu bere aldiko izugarrizko ots eta zaratakin dantzari beste musika batekin eta Plaza Berriko guztiak erotu ez ote ziran.

Musika bukatuta txerrenak, zera atzetik zintzilik, ola-barrenean sartu ziran berriro ta berekin batean *dios Momo* ere ezkutatu zan, aiek eramanda. Urrena, aidean igotzen diran globo borobil orietako bat goraka asi zan, jendeak txalo beroak jo bitartean. Auxe zeukan jarrita: *Farrez dago ama chardiña*. Ta Garizuma asi bear zuala erakutsiz txardin aundi bat zeraman zintzilik ezkata dizdizariakin.

Auxen zan, irakurlea, atzoko Donostia, jolasarako Euskalerrian berdiñik ez zuan erria, euskal-baratzako pinpilinpauxarik jostalariena ta politeina. Ori, Donostia maitea, Irutxulo biotzekoa.

Alatsu bukatu ziran urte artako Iñauteriak. Jaiak, bai; baño arratsa, ez. Jendea lotarako etxaldera kale-muturretan banatzen asi zala, Plaza Berria usturik, jende mordo aundia gelditu zan Iñigo-kalean zarata ta asarre bizia zerabilkitela.

Aien ojuak urrutitik entzuten ziran. Ba'dakizu nortzuk ziran, irakurlea? *Unión Artesana* ta *La Fraternal*-ekoak. Esamesak besterik ez ziranak, amor eman zuten, aunditu era berean gaizkitu ta orduantxen istillu gorria jarri zuten.

Aiek ez zutela auek aña egin, auek aiek ainbat eta obeki: besteak, jakin ba-zuten *dios Momo* lenago il bear-zuala. «—Baita zuek ere». Ta orduan, amorraturik, alkarri eltzeko moduan jarri ziran. Esnea irakiten gero ta geiago arrotzen dijoan era berean, ango iskanbilla ere goraka zijoan, alkarri txistuka asteko tankeran. Ta orra uste gutxienarekin, asmo onez esandako itzak nola sortu zuten ekaitz beltza.

Gogorregi ari zirala, paketzearren, bateri alkartasuna eskatzea otu zitzaion eta,

—*Viva la unión!* —oju egin zuan.

Ai, ama!, esan ba-zuan esan zuan. «Viva la *Unión Artesana*» esan nai izan zualakoan, beste askok, abo batez.

—*Viva la Fraternal!* —berealakoan erantzun zioten.

Ta baita besteak ere:

—*Viva la Unión Artesana!*

—*Viva la Fraternal!*

—*Viva la Unión Artesana!!*

—*Viva la Fraternal!!*

Bi gizon zartakoka asi ziran.

Urrutitik ikaragarritzko ojua egiñaz,

—*Viva Ingalatierra!*

Anton Zurrut zan edatea edanda.

Lengoak zartakoka ta beste batek «—Muera la Fraternal» oju egin zuala, ura zan borroka bikaña ta jatorra. Errizai bat aidean bota zuten. Mozkorrak nagusi. Sagardotegi bateko eskalle-ran beera gizon bat erori zan zankoak buruaren aldetik. Lenbizi batek eta gero bestek, igesari eman zioten Esnategi-kalearen barrena etsaiak atzetik zerraiketela. Makilla batekin kaskoan jo ta puskak kaleko argia itzali zuan. Sagardotegiko andrea atea itxitzera igo zan okerreko jende geiago sartu ez zezaien. Min artuta bat baño geiago asi ziran aioska. Mozkor batek besotik kosk eginda ez zion nai utzi besteari. Txinelak asi ziran azaltzen batetik eta bestetik. Asto-kaleko «bonberua», txardiña urdallean aspaldian oeratu zana ere, deitu zuten.

Noizbait, bai zutik zeuden asko erori ta ez altxa, bai besteak igesari eman ziotelako, bai urrenak txinelak ikusi ta alde-egin zutelako, sagardotegian buruz beera erori zana aipatu gabe; noizbait borrokalariak gutxitu ta errizaiak geitu ziran. Batzuk giltzapera eraman, besteak eritegira, orduantxe ixildu ta ustuzan Iñigo-kalea, baldin norbait, amildegiaren ertzean bezela, ate-txokoren batean lo gelditu ez ba-zan.

Anton Zurrut-ek ala zion.

—Eskua sartu didate aboan. Jjj...! Zer nazka!
Au ollasko-kutsua!

XII

Gari-pillako txoria

«La Fraternal»-eko balkoi ta tximenetako arte artan, lagun pilla ura altxatzeko asi zan lñauterien buruz ordubete ta geiago izketan eginda gero; oso naigabetua zebillen «La Fraternal»-eko jendea egunak joanagatik.

Joan bear zutenak altxata bi bakarrik gelditu ziran exerita, orduraño alkarri itzik egin ez ziotenak: Xanti ta Kurrutako. Egia esan, ez-ustean arkitu ziran alkarren aurrean. Orain biek aldegin-go zuten bata besteagandik; baño ezin ba' artaraño suertatu ziranez geroz. Xanti-ri, bere burua tankera artan ikusita, gogoeta au etorri zitzaion: baldin agerbide eske asten ba-zitzaion, bi zartako eman eta kito.

Kurrutako-ri, ordea, Kontxexi-ta bien arteko berri jakiteko naia etorri zitzaion eta bere buruari adiskidetsu aritzea abindu zion. Tximenetaren gañean martin-arrantzale deritzaion txoria zegoan bizirik gabea, beti alde batera begira, Kurrutako-ren begi arrotza bezela.

Orduan Kurrutako-ri otu zitzaion:

—Abian al zera?

—Ez, egonean.

—Ez dakit bai ote dakizun emengo geienak batzarra eskatu dutela, Iñauterien zerbaiten txarki arkitua gure buru diraneri arpegira botatzeko asmotan.

—Egia esan, ez nekian —erantzun zion Xanti-
k—; naiago nuke oker banengo, baño ortatik gauza onik aterako degunik ez det uste; oso itxura txarra ematen diot «La Fraternal»-eri batez ere egun artako iskanbilla gogorra ikusita.

Oartu bear degun gauza biak erderaz ari zira-
la. Kurrutako oso erderazale purrukatua zan,
euskeraz ederki zekialarik. Euskera baserritar
izkera zeritzan, naiz sasoi artan Donostia-n
ontxoena ere euskeraz egin. Erdera, nonbait,
apain jantziarekin egokiagoa zuan. Ta joera ori
zualako, ta parragarri ibiltzen zalako ta txatxua
zalako, askok nazka zeukakioten.

Euskeraz erderaz baño obeto zekian. Askotan
gain-gañoeko gauzetan aritzeagatik, izugarrizko
ukalondo-sartzeak egiten zituan. Bein *los rayos*
«extra» violetas esango zizun. Beste batean:

Newton, el que inventó el asunto ese de la gravedad. Prantzesez puxka ere ba'zekiala adierazteagatik mille huit cent quatre-vingt «dix» seize esango zuan. Urrena botako zuan quieres que te explique el significado de la «sílabas» pemeable? Ta aparitan ari zaneko egun batean, prantzesporruari tiratzen ziola, onelako gogai burutsua izan zuan: *Todo lo que cría la naturaleza es del hombre.* Ondo berea zuan, beraz, prantzesporrua.

Xanti zerbaitxo arritu zitzaion Kurrutako-ri, ain maiteki zetorkionez geroz; ez uste orren adiskide arkituko zuanik.

—Agian uste izan dezu zuk, ari au utzita, —ekin zion Kurrutako-k— asarre naukakizula lengoan Kontxexi zala ta gu biokin gertatutakoaz.

Xanti-ri bat-batean parra egiteko gogoa etorri zitzaion; baño baita arritu Kurrutako ain ausar ikusita.

—Arazo ura egun artan bertan bukatu zan neretzat —jarraitu zuan—. Nik aitortu bear dizut garbi kendu zenidala; edo ura buru-ariña dalako, ala zu yayoagoa zeralako, ala bat eta beste. Nik, nere buruari geiegi opatu gabe, esan nezaizuket

—bene-bene zion— neskak «onla» (beatz-muturrak elkaturik) izan nezazkikeala, jantzi ederrak neskak lilluratzen bai-ditu, ta nik neronek izan deten aziera ona urrutitik igartzen. (Xanti larri zegoan parrari eutsi eziñaz). Ta orretxek mindu ninduan, neska batek ezetsi izan izatea, ni bestela oituta nagoana. Ta orretxek goratzen zaitu zu, ni bezelakoari neska kendu izatea. Aspaldian ikusten zindutan zenbait neska ontxoekin eta menderatzaletzat zinduzkatela, orain arte ez nion antzik eman norañokoa ziñan. Ez daukakit, bada, iñongo asarrerik.

Ez dakigu bildurrak ala ausardiak gisa artan itzeginerazten ote zion. Jakin-naiak, beintzat, galdeerazi zion emeki:

—Eta geroztik zer egin zenuan arekin?

—Arazo ura zuretzat orduan bukatu ba-zan, neretzat orobat. Ni ezin niteke neska berarekin luzaroan ibilli; aspertu egiten naiz. Ez nau barrekin agintzen. Egun artakoa, beintzat, aguro utzi nuan, naiz neska ederra izan. (Kurrutako-k baietz buruarekin). Agian nere egitekoa txarra goa irudituko zaizu, neska kendu ta laga; alegia ortarako ez niola iñori kendu bearrik; zuretzat

kalte ta neretzat mezederik ez. Baño egia esan, ongi pentsatuta, nere barrua miatuta, an ez nuala nik ezer egiterik ikusi nuan; artean zu zerorekin nork jakin noraño iritxi zindezketean. (Kurrutako pozez). Bai, ni, lortu bitartean, oso zaletuta ibiltzen nozu; baño bein atxituta gero, bereala aspertu. Ez nuan uste zuk diozun bezelako erakar-indarra ote zenuanik neskaekin; baño egia esan (gezurra), orduan ikusitakoarekin ez naiz ezertxo arritzen, lana egin bear izan nuan gogotik.

«Neska polita dezu oso, ta nerekiko berriro asi bear zenuke. Nik, beintzat, ez dizut kalterik egingo».

Xanti-ri Kurrutako txaldana ta parragarria zitzaion. Parrez lertuko zan, baño ez nai min geiago ematea. Kurrutako-ri, berriz, barrena alaitzen asi zitzaion; Xanti adiskidea izateak asko poztutzen zuan; Xanti yayoa zan neskaekin, aren bearra izan zezakean, ta uralako mutil sendoa etsaia baño, adiskide obe.

—Xanti «adiskidea» —asi zan Kurrutako— ez zaitetz ezertxo ere larritu Kontxexi-rekin gertatutakoaz. Zuk ura neri egin izatea ez deritzat gaiz-

ki, zu gaztea zera «ere» ta neska ez zan nerea. Egia diozut (gezurra) bera begira ta begira nereganako begitarte ona aspaldian azaltzen asi ez ba-zitzaidan, nik ez nion jaramonik egingo. Bera asi, neska askok nai lutekena ain erraz bereganatu ta beste bat, zu, tartetu ziñalako, baztertu-ko al ninduan ba'! (Xanti-k ezetz buruarekin). Neri ajola gutxi. Ni, zu bezelako «suertoso»-a (ala esan zion) ez izanarren, ez al derizkiozu Kontxexi Araneder baño ederragoa noiz nai topatu nezakeala? Agian, zeorrek igarriko diozu, ostera asiko zait nere aldeko; baño don Amalio-kin (berak esan) ez du ezertxo egiterik. Ta ez al dezute geroztik itzegin?

—Itzik ere. Iñauteritan ikusi nuan azkenekoz ta ezta agur egiterik ere. Ta askotan ala gerta oi da, zenbat eta destaña geiago egin, orduan eta zaletasun amorratuago artzen dizute neskak. Zuk —lenago ere esan dizut— berriro asi bear zenuke neska orrekin. Ez lizaizuke nekezko lana izango. Neska ederra, egokia ta ederki jantzia: oriek guztiek bat jarzen dute. Zuk, zerana zerala, baldin neskak barrengo mamitik ezagutuko ba-zenitu, errex baño errexago izango lizaizuke.

—Noski, zu ortan ni baño jakiñagoa zera — Kurrutako-k barrengo pozari ezin eutsirik. Ordu-rañoko ezkutuak ikasiko al zituan ba'? Kontu asko jakitekoa zegoan Kurrutako.

—Gizona emakumeagana bezela, emakumea gizonaren aldera —ta berak uste ez zuala ere, bene-bene ari zan Xanti—. Itxuraren kontra sapua saltalari. Emakumeak ezin bestez erakusten du bere naia; baño antzik eta kutsurik erakutsi nai ez ba-lizuke ere, oargarria zaio, arreta egiten ba-diozu. Zenbat eta bildur gutxiago, lotsa gutxiago izaten dute neskak. Ara, abiatu bear duan zalgurdiko neskak, nolanai egingo dizu agur edo irri baldin zuk ere arpegi goxoa jartzen ba-dakizun. Orra barrena agiri. Orra ba' maitasun-bidean asi-asteko era polita. Orobat gurasoekin dagoan neska ausartuago izaten da begiratzeko bakarrik dagoanean baño. Gurasoekin ez besterik ateratzen ez diran neskak izugarriak izaten dituzu. Mutillakanako gogoia neskak? Orixe bai.»

Orduantxe soziedadeko zaia alderatu zitzaien bi gizoneri ta poxpolo batekin argia piztuaz, tximeneta-gañeko martin-arrantzalearen errañua

ormari erantzi zitzaion, oso mokoa luzatuta. Kurrutako-ren sudurra ere zorroztu egin zala esan zitekean eta Xanti-ren kopeta zabaldu.

Atsedean pixka bat artu ondoren jarraitu zuan Xanti-k:

—Baño maitasun-arazoetan irabaz-bidean ibiltzea nai ba-zenuke, batez ere, auxe gogoan artu bear zenuke beti, gertaldia non eta noiz izan liteken, edo-ta, nongo ta noizko ta nolako xede oriek lagundu egin bear digutela. Egite berbera alderakoa edo kalterakoa izan ditekela non eta noiz egiten dan, esate batera. Gertaldiak berak dakarrela alderakotasuna, alegia.»

«Zu ibilli zindezke neska bateri begira jo ta tira. Berak ere begitarte ona egin lizaizuke. Baño luzaroan ikusi-mikusi zabiltzatela, aspertu zindezkete biok-ala-biok. Artean, nonbait ondoan gertatu-bearrak bereala alkartu zinduzketean. Xedea bear dala bata-bestetu egingo ba-zerate. Beraz, xedea legoken gertaldia billatu. Eta xederik ez balitz, zuk zerorrek sortu, din baziña. Ara, gogoratzen al zera txotxongilloak ikusten egon giñaneko artan? Nik ba'nekian lagunaren billa zebillela Kontxexi; baño silla-billa ote zebillenen

itxura egin nion. (Kurrutako-ri begiak zabaldu zitzaizkion ikasiaren pozez). Baño ori egoteko zallena dezu; naikotu zindezkean gertaldiari garaiz eta bear dan eran eskua emanaz. Ta aipatutako aukerarik ez izatekotan, lan gogortxoan izan oi da ataririk atarira neskaren aurrera azaltzea. Zurekin egoteko pozik legokenak, gaizki ar lezake zure ausardia gutxiesten dezulakoan. Begirapena izatea asko atsegin dute emakumeek. Ni neroni begirapenez aritzen naiz; baño begirapen-itxuran, ausarki. Ausartua, bai, trenean joan giñaneko artan bezela. Orduantxen egin zenuan egitekorik aundiena: baño ni ausartuago. Ta lendik zu baño arituago. Erriaren egunean atabalen atzetik ginjoazenean zergatik ez zintzaion neskari alderatu ta neri lekurik utzi ez?»

Kurrutako pozik zegoan entzuten bere-bereko tentelkeriak arrigarrizko gauzak ikasten ari zalakoan. Tarteka zaiaren joan-etorrien oin-jotzea nabaritzen zan. Bestetan, silla maigañean jarri ta zapi batekin zirt-zart ari zan. A zer egitekoak egin bear zituan Kurrutako-k! Zuriakeriak esaten zizkion Xanti-ri. Ta biak bakar-

bakarrik zeudela, oraindik ere jarraitu zuan Xanti-k «La Fraternal»-eko gela nagusian:

—Nik izugarriak egin izan ditut. Amasei-amazpibat urteko neskak oso samurrak izaten dituzu. Legunkeriak esan eta bete-beteko maitasuna artzen dizute. Ni bein batekin onela ari nintzaion: «Zu neska polita zera, neska ona, oso bioztia, zure biotza zimurrik gabea. Begirozu okerreko senargaia artzea, biotz-min bizia letorkizuke.» Ta okerreko aldera jo zuan neskak. Ain ongi ezagutu nuana, ni oneri maitekatu zitzaidan. Ta biotz-neska izan zuan gizajoak.»

«Atsegin zatarra da, baño bai atsegiña askoen kutuna izatea. Bai al dakizu zuk maitekatzen diran neskak zein goxo ta xamurrak izaten diran? Baño maite-lan auek oso arrisko aundikoak izaten dira. Askotan naikoa izaten da zu neska baten maite izatea, ta arek dizun maitasunarengatik, zuk ez uste ala nai-ezagatik, zu zero-ri ere aren maitale biurtzeko. Zer aundia dauka neskaeri ondo itzegiten jakiteak. Baldin neska bateri zu mutil ona zerala ta buru argikoa txinisterazi ba-diozu, aguro zureganatuko dezu aren

biotza. Neskak ez dute izaten nai ez adimen kamotzeko mutillik ez-eta koldarrik.»

Ta irri-antzean ari zitzaion:

—Baño batez ere ni asko jostatzen naiz nik «bi paretako» jokoa derizkiotenarekin: bi neskaeri batean aritzea. Ori lan zail xamarra dezu. («Ez, ez» —zion Kurrutako-k). Biak ikusi bear dituzu. Batek begiratzen dizunean areri begitar-te goxoa jarri; besteak begiratzen duanean, berriz, aren txanda. Ta biak batera begiratzen ba-dizute, iñori ez. *La cuestión está...* —zion— biak alkarren berri ez jakitea ta bakoitzak bereganako uste bakarra izatea. A zenbat larrialdi izaten diran eta zer par egiteko gogoia ere!»

«Baño bein —arritu-itxura egin zuan— «trinketea» izan nuan, «trinketea». («Demontre»-Kurrutako-k). Bein neska batekin exerita nengola, aurreko beste bat begiraka zegokidan eta irria ezpañetan zeukan nik aldamenekoarekin nere irutegia ain ongi nebilkialako bereari ari nintzaion bitartean. Ta gizajoak ez zeukan ontziakin etortzen zan neskameari, prantzesez itzegiteko aitzakiarekin, zein gauzak esan eta nereganatuta nola neukan! Gero ere esan zidan

Bidarte-ko neska arek zein min aundia ematen zion ni nerea zalako neska aren ondoan ego-teak!»

Kurrutako-k egiten zizkion arritu-itxurak! *Qué bárbaro!* Baño bai pozik atsalde artan Xanti-rekin batean. Gauza asko ikasi zituan berekiko. Neskak «onla» izango zituan. Aietxek ziran oloak jartzen ari zitzaizkanak buruan! Kurrutako-k nor-baiten ustea ba'zeukan eta, beartuta ere, Xanti-ren laguntza izango zuan. Oraingoz ez zion ezer-txo esango; baño garaiz alderatu ta biak alkarre-kin ibilli zitezkean korapilloak askatzeko. Ura bai pozik!

Ez, ordea, Xanti. Geiegi itzegiñak nazkatu zuan. Txantxetan asi ta inorañokoak esan ziz-kion gero! Amorruearekin jo ta botako zuan mar-tin-arrantzalea, txoria ta errañua sendo elkartze-ko moduan. Altxa zan, bion zorra Kurrutako-ri utzi zion berdintzea ta, agur esanda, atzera begi-ratu gabe, kaleratu zan gari-pillako txoria.

XIII

Sasian zarata

Txomin-ek itzaldia irakurri zuaneko toki berberan, «La Fraternal»-eko tokirik ederrenean — ez ain joritua— sozio guztien billera zala, orduan-txe doi-doi eman zion irakurraldia lendakariak sozio askoen izenean egindako paperari.

Len aipatu degunez, oso asarretuta zeuden soziedade onetako sozio asko «Unión Artesana»-kin batean egindako Iñauterietan, onek «La Fraternal»-ek baño bere eginbearra askoz obeto bete zualako. An ikusi bear arpegi kopet-illunak!

Lendakariak irakurri bitartean ixil-ixilik zegoan giza-taldea. Arek ematen zigun bildurra! Oraingo ixiltasuna geroko iskanbilla bai-zan. Gurekiko, lendakaria pozik arituko zan irakurri t'irakurri arratseko amabiak arte, naiz pitxarra-bete ura ustu, baldin asper-asper eginda jendea loak artuko ba-zuan.

Larunbat-arratsaldeko sei t'erdiak ziran. Onetan, zuri-zuri eginda, gazte bat altxa zan. Eztarriko txistuari atzera bultzatuta asi zan noizbait:

—Beste iñork asi nai ezpalu... ta... *ya que...* neronek «firmatu» deten... aurreneko... paper ori... asiko naiz ba'. (Ta bat-batean asarretuta). Lotsagarriyagorik ezta gertatu «La Fraternal»-en aspaldiko urtietan!...

Lendakariak altxata txiliñari eragiñaz:

—Eztiyot iñori kontsentituko bullaka aritzia. *Libertá pa'hablar, sí; pa'gritar, no.*

Orduan bai «gritar» entzun bear izan zuala! Bat-batean sozio-pillarik aundiena uluka asi zitzaion lendakariari. Beste batzuek «ixo!, ixo!». Len *bulevaristas* ta *antibulevaristas* izandakoaz geroztik ez zan batzarrik orren itxura txarrekoa asi. Ala ere, baretu ziran. Baztar batean bi lagun zeuden izka. Kurrutako, ate-ondoan. Lendakaria ere zuri-zuri.

Batek:

—*Que deja hablar.*

—*Ya ha dicho antes tamién que libertá pa' hablar, sí; pa' gritar, no* —lendakariak.

—Ixo, ixo!

Izlariak:

—Zer *gritar* arrayo!

—*Orden, orden!*

—Zer or-den ta emen den!

—*Que se callen!*

Lendakariak zutituta:

—Izlariyak itzegin beza ta beude ixillik bes-tiak.

Ixilunea izan zan eta orduan izlari moko-meak:

—Jaunak, odol txarra jartzeko ba'da pentsatu utsakin. Zeñek esan, denbora bateko «La Fraternal»... «La Fraternal» famatubak orren bera eto-ri biar zunik! Beti-beti «La Fraternal» gorengo tokiyan egon izan da Donostiyan, «Unión Artesana»-rik izan ez-izan. Iñauteriyak biar bezela mol-datzeko eztu iñoten biarrik izan. Ta aurten gerta-tutakuakin ez al det lotsagarriya izan dala esan-go? (Surrumurrua jendearen artean). Lotsagarri-ya ezik naskagarriya! (Lendakariak ixilerazten du jendea). *Dios Momo*-k iya tira-bira egin zun eta orduan dozena pare bat kristau ito ba-zan zeñen kulpa izango zan? (Txalo ugariak jo zizkio-ten izlariari). Gure karrozak danetan itxusiyenak eta «Unión Artesana»-k baño bi gutxiyo. Gu emen an baño askoz sosiyo geyo zer egiten da gure diruakin?

«Ori, ori!», naiz abots ederrez esan, doi-doi nabaritu zan an sortu zan zalaparta ta iskanbilla-kin. Beren exeritokitik altxata nasteka asi ziran izketa bizian. Lendakariak ezin ixilerazi jendea. Ba'zirudian ez zutela aspertu bear. Jo ta jo lendar- karia, batzuk «ixo»-ka, besteak karraxika, ate- ondoan ez zan Kurrutako-ren arrastorik.

Ordua aurrera, lendakaria gogotik saiatzen zan ixildu zitezen. Geientxoak baretu ziran. Len- dakariak itzegin nai ta batzun-batzuk uzten ez. Noizbait ala esan zuan:

—Gure karrozak etziran «Unión Artesana»- koak baño bi gutxiyo, baizik bat gutxiyo; orren truke *Dios Momo*-k edozeñek alako bi baliyo zitun ta orretxengatik biartu giñan bat gutxiyo egitera. Oraindik eztu iñork aitatu emen arren edertasuna. Ta tira-bira egiteko arriskorik etzan izan...

—Bai, jauna —askok.

—Ezta ere, eztu iñork aitatu *Mirador de los nigrománticos*...

—Bai, ta ola autsi ta Xanti Zalakain buruzpe- ra erori. Katelejuakin baño askoz obeto ikusi emen zitun izarrak, alajaña —izlari moko-luxeak.

—Guk eztegu ez lotsagarririk ez naskagarririk egiten. Diruakin zer egiten degun? Biar bezela gastatu, naiz biar genduken guztiya ez izan...

Batek:

—*Malo*, lau lagun t'iru talo.

Orduan diruzaiak asarreturik:

—*Gure maya ondradu
ez falta t'ez sobratu.*

Esta sociedad se paga al contado las facturas y cuentas. Si era la envidia tiña, cuántos tiñosos habría.

Izlariak:

—Aizu, Ama Birjiña Erremediotakua ba'l daki-zu nun don? Tolosa-tik beraxio ta Irura-tik goraxio. Erderaz ikasteko Pasaya-n gau bat pasatzia asko dezu.

—*No metes custiones ensima una otro!*

—*Fueraaaa!!*

—*Viva la «Unión Artesana»!*

—*Abajo «La Fraternal»!*

Orduantxe zarata gorria. Txistuka ere asi ziran. Lendakariak ixiltzeko ta iñork ixildu nai ez. Txiliña autsi zitzaion. Zutik jarrita, bi besoak

zabaldurik, pixka bat baretzeko arrenka eskatzen zien. Kalean zijoazenak arritu egiten ziran «La Fraternal»-eko goian zer ote zebiltzan.

Ta zarata aren erdian batek atera zuan burua beste guztien artean, bultzaka ba-zan, ojuka ba-zan; ta lendakariak berak egin-aal ez zuana, arek egin zuan...

Anton Zurrut-ek bere txamar beltzakin dea-darka jarrita beregana biurtu zituan buru guztiak. Ala ari zan:

—Esan besaigute nai ba-dute arkitetorik onenak egin situstela «gure» karrosak, beste iñork baño diru geyo gastatu «gendubela»; oyek gustiyak egitzat emanda e' («Gezurra!» —batek) erriyari atsegiña eman biar zayo ta erriyak estu atsegiñik izan «La Fraternal»-en lanakin.

Orduan jo zizkioten lenbiziko txaloak Antton-i. (Diruzaia gizon moxtaka bat zan eta begiratu zorrotzaz begira zegokion Antton-i eten gabe. Diruzaiak ba'zekian zergatik eta baita Antton-ek ere).

—Erriya beste juesik esto ausi ontan eta erriyak nola artu dun ederki dakigu emen gauden denak. Oraindañoko gustiyan «La Fraternal» isan

da Donostiyan sosedadik bikañena jayak antolatzeten eta soriyoneko junta au asi zan eskeostik esta gausa susenik etxe ontan. (Berriz ere txalokak. Diruzayaren arpegi zitala!) Baño emagun noisbait gausak susenduta erriya aguro astuko litzakela, baño ori es da okerrena! Gu emen gaude, Iñigo-kalian Sanpansart-arratsian ederki «sanpatu» giñusenak, —Zurrut-ek beintzat alazion— geren buruak naiko larri ikusi genitunak eta guri «satisfasiyorik» eman es? (Diruzaia gero ta geiago begira. Antton-ek ez-ikusia egiten zion). Arritzekua al da emengo sosiyo geyenak etxe au usteko asmotan egotia?

—*Bien, Antton* —ta esku-zarta beroa jo zioten guztion artean.

—«Gure» sosedade ontan ikusten diran gausak... Altxatzen da diruzaia suminduta ta karra-xika esaten dio:

—*El que no son socios, fuera!*

—*Saber no se quita nada, hombre.*

—*Fuera!!*

Antxen sortu zan istillua! Lendakariaren aginduz etxe-zaia asi zitzaion bultzaka Anton Zurruteri. Sozio batzuk ere bai. Besteak, ordea, tira

txamarretik, ez joatearren. Batera ta bestera an zebillen Antton gizajoa naiko bultzaka artuz.

Xanti-k ala dio:

—Toki onian jarri aiz fandangua jotzen.

Aiek ojuak! Nolabait ateeratu zuten eta orra astorik onena zintzarri gabe utzi.

Gizajoa eskallera beera asi zala ala zion jantziari begiratuta: *«No es cosa más rabia lo que me da, una ropa limpio y planchao y roto... Todos los pamparrones así se pasa. Cuántos hablan el que no tienen que hablar!»*

Ordea, eskaratz-ateetera iritxita zankoa altxatuz:

*«Eun d'eun, berreun
Biba Astigarraga!»*

Ta an joan zan.

Goiko bizitzan ekaitz izugarria zebillen. Sillari adarra kendu ta aidean bota zuten. Eskerrak, motza izanarren, diruzaiak burua makurtu zuala; bestela garbituko zuten. Ta burua makurtuz batean kalerakoa artu zuan arek ere. Makilla geiago kentzen asi ziran ta alako batean plast!

Manterola-ren irudiari kopetan jo zioten zartakoa ta, kristala zartatuta, eguzki-antza artu zuan kopetak izpi ta guzti. Bide batez Iparragirre-ren irudiaren ertza jo zuan makilla berberak eta au berriz dingilika asi zan gitarra magalean. Pi y Margall aurrekoz atzera jo ta goitik beera erori zan. Argi-ontzi bakarra ere ez zan osorik gelditu.

*Zozoa zan, birigarroa zan,
sasian zarata zan.*

Beste batzuek naiago zuten zenbait gauza osorik... artu alde egiterakoan. Alaxe ezkutatu ziran libururik ederrenak. Geroztik ez zan martin-arrantzalearen arrastorik ikusi.

Ormak ezik zutik zeuden gauza guztiak lurra jo zuten, ta ormak jo ez zutenean! Ildegia zirudian. Adarrak beso-ezurak ematen zuten.

Onela ustu zan jendez etxe ura ez geiago iñor etortzeko. Ta «La Fraternal» zarrako sozioak «Unión Artesana»-ra joan ziran, Zanpanzartarratsean ukabilka ta makillaka ibilli ziran besoak alkarrekin maiteki laztantzera...

XIV

Santo Domingo-iturrian

Orduan Irutxulo-n bi iturri ziran, errikoak, San Telmo-kalean: bat Santo Domingo-enparantzan, bestea San Bizente-elizako «koxketan».

Bi iturri orietara bestelako jendea etorri oizan. Enparantzako iturrira, batez ere, aldameneko soldaru zarrak; ogia egosteko labea antxen ondoan zeukaten.

Baita ere, iturri onetara, inguruko neskatxak etortzen ziran; txanda eskatu, sullak lurrean jarri, bertan exeri ta ukalondotik ere itza zeriote-la, zai egoten ziran, izketan goiak eta beak nastuz.

Koxketako iturrira joaten ziranak, guztiak doi-doi erritarrak ziran: Apalategi-eneko okiñak eta beroien idekoak, eta bertako etxegintzaetan aritzen ziran piontzakoak.

Bai soldaruek eta bai erritarrak ura eramateko alako barrika-koxkor luzeak izaten zituzten; barrikak erdian zabalak ziran, lodiak. Mutur batean exerita, bestea altxatzen zitzaion barri-

kari. Eta tankera onetan jarrita «Iriyarena»-edo txistua jo ta beatzekin muturreko ola zabala jotzen zuten orobat. Eta onelatsu egoten ziran zai.

Madalen enparantzako iturriko tarteko zan, Plaza Berritik bertago zeukanez geroz. Arratsalde artan soldaru ta neskatx tarteko naste artan sullaren gañean exerita zai zegoan.

Anton Zurrut eta Joxe Ogi San Telmo-kalearen barrena batetxoan etorriak zirala, Madalenen ondora joatea otu zitzaien, destañaz artuko ba-zituan ere.

—Agur, Plasa Berriko erregiña —bota zion Zurrut-ek Madalen-i.

Baño Antton-en agurra nolakoa izan zan jakitako, irakurleak beste zerbaiten dakiana bear luke.

Donostia-n bost *erregin* izan izan ziran sasoi berean: Kaieko erregiña, Loyola-ko erregiña, San Martin-go erregiña, Ategorrieta-ko erregiña ta Arrandegiko erregiña.

Batzuk beren edertasunaz jartzen zituzten erregintzat; besteak errian gain-gañekoak zirala-ko. Norbere auzoan oso aipu aundikoak izaten

ziran. Donostia-n beti izan oi ziran neska polit'as-koak. Aspaldiko esaera zarra zan: «Zein emakume ederra, donostiarra dirudi».

Donostiar eder batzuk oso ezagunak izan ziran Donostia guztian eta iñolazko erderazko izenak jartzen zizkieten: *la Dama Imperial, la Polla Real, la Divina Pastora...*

Orain irakurleak ba'daki Anton Zurrut-ek Madalen-i «Plaza Berriko erregiña» esan zionean zer esan zion.

Bai Madalen-ek bere aldiko eldu:

—Agur, «Pixepel»-eko Kurrutako (Anton «Pixepel»-en bizi zan).

—Ni e'naun Kurrutako; ni naun *Zurrutako*.

Aitortu bear degun gauza auxe da, Madalen-i Anton nazkagarria ba-zitzaion ere zer parregin eman ziola «Zurrutako» arekin: «au astua —egin zion— asto guztik ez dira Igeldo-n».

—Aizan, Txomin eta or ikusi dizkiñagu... — zion Joxe Ogi-k.

—Nun?

—...Bretxa-n barrena zaldiz zijoazela. Lengan oso itzaldi polita egin emen ziñan. Zuen etxian pozik egongo zerate, noski. Ik daukan

suertia! Berriz ere neskaederra egongo aiz; Barbara-eneko sardin-zar erriak janda baño obeto bizi aiz. Pozik al ago?, dantza ezan ba'.

—Orra, kiloko ogiak artu ainbateko abuaekin esan —destañaz erantzun zion Madalen-ek.

Ta ixkiñeko aulkigille prantzesa ondotik zijoa-la, neskari begira, ala deitu zion Zurrut-ek.

—*Musiú, le gusta morena?*

—*Oh, bonita muquer para mi!* —besteak.

Ta Madalen-ek zionez onek ere belarrieri kosk-egin ainbateko aboa omen zeukan. An joan zan «Fransuá» aulkigillea.

Ta Zurrut-ek «gaixtua sera, Madalen» esan ziolako oni ere:

—Zu ere ba'zinjuazke Miranda-ra, sullakin ura eramaten ari diran ezkeroz, abuan ura eraman dezakezula. (Ta txanda zetorkiola iturri-ondoan jarri zan).

—Ta iri abua txikiya daukanalako ematen al diten sulla?, eo txonkatillak nere ukabilla añakuak isan eta nai aña pixu gañian jarrita eroriko es aiselako?

—Utsa litzake sullakin ibilli-biarra noizian bein mozkorrakin egotia suertatuko ez ba-lizai-guke.

Ango sulla-jendea pozik zegoan bateko ta besteko ziriekin, soldaru batek edo bestek aieri parrez ikusita irria ezpañetan ere. Ta urari arre-tarik ez eta ango izketara bai, ura gañezka asita ango ojuak! Sulla buruan bat baño geiago ziran geldituak ikus-nai.

—Aizan, Madalen, ez adi asarretu —asi zan Joxe Ogi— orren sul-aundiya zergatik ematen diten iri, kalera gutxiyagotan ateratziatik? eta orrenbeste ur nola eraman dezaken?

—Eta zuk ainbeste ogi nola jan dezakezu? Auxe da legamiya!

—Esango diñat. Asten naun ogi-ya ta gazta jaten. Gazta bukatu baño len ogi-ya aitzen ba-zait, beste ogi-puska artzera biartuta egoten naun; urrena gazta gutxitxo ta beste puska jan-biarra etortzen zait, batez ere gazta Idiazabal-gua baldin ba-da. Ta gazta zarra dalako ta Apa-lategi-eneko ogi koxkor biguña dalako, neurriyak eztizkiñat beñere elkartzen eta bete-bete egiñ-

arte e'naun gelditzen. Eskerrak Patxillardegieneko arduari!

—Mau, Joxe Ogi —esanda, sulla jarri zuan iturrian txanda etorrira.

Ta Joxe Ogi kantari asi zan. Ta zalako kanta artan *frondas* esan bearrean, *el aroma de las fondas* ari zan iñor konturatu gabe ta Madalenek atzea ematen ziela. Urrena:

—*E, Antton* —lepazamarrean jota— *en la fonda buenas cordonises suelen estar.*

Sulla beteta buru-gañean jarri ta abiatu zan Madalen. Joxe Ogi-k iñolazko bide-uztea egin zion itxuretan. Ta Madalen zerbait irri-egiña zala.

—Pozik al ago?, dantza ezan ba' —berriz ere.

Etxera-bidean zijoala lagundu egin zioten arako kale-muturreraño ibilli bitartean Joxe ta Antton adarra jotzen ari zitzaizkiola. Bein ezkereskubi jarrita erdian artu zutenean —"anima apartatuta", Atotxa-ko astoa bi olo-zamukaen erdian bezela— utsagatik ez zuan sulla aien buruetan ustua. Ta an gelditu ziran biak, Madalen buru-gañeko tontorrarekin galbai zarraren zuloa baño lasaiago San Telmo-kalean barrena zijoala.

Onela agurtu zuten neska sasoiezko ura:

Joxe-k: —Ai Madalen, Madalen.

Antton-ek: —Madalentxua.

Joxe-k: —Ire billa nebillen.

Antton-ek: —Eta ba'nua.

Ta joan ziran.

Madalen Plaza Berriko etxera irixtean, Anita-k edo Katalin-ek zerbait esango zioten orain ere. «Errotan beta ta bidean presa».

XV

Biotz-nekea

Txomin bakarrik zegoan lan-gelan. Aita, atera-berria. Ta, edo eskuari atsedean emateagatik ala zenbait gogoetari buruan toki uztearren, idazteko luma utzi ta, ukalondoa mai-gañean, burua ezkerreko eskuari erantzi zion.

Gelan, ixiltasuna. Etxekoak, ala ere, nabari ziran. Kattalin, etxekoandre-ordea, ta Madalen «txoralda», arek esan oi zaona, ari ziran bien arteko:

—Ez al den otzik kolko zabal orrekin? Juiziyuan al ago?

—Ez det ezertxo geyago jantzi biarrik. Loriya daukat soñekua, barrengua ere loriya...

—Aaa! Lori-lori ua arta'? Oraindik amak esanak goatu biar zaizkin lau bider. Eru ori, antxen ori, ez besteñ ori!

—Ni e'naiz erua!

—Obe, obe zintzua izanda e'naiko lana dago bizitzen. Ba'dakin ze'ordua dan?

—Bai, egingo det.

—Egin egin biar den; aitu utsakin ez gaude ondo!

Baño Txomin-ek euria ariko balu baño arreta geiagorik ez zion jartzen aldameneko ezertxori ere: barrenen zerabilkian arek korapilloa. Aien izketan-ariak ez zion nasterik ekartzen, naiz-eta Madalen-ek larrutik atera etxea. Lanak egin arteko bare-aldia izan zuan; orain, ordea, barrengo kardaba aren burrundarak kezka berritu ta goritu zion. Mutil gizajoa, orrelakorik...! Ta illak illa aldean daukala, zenbait illabete atzerako oroi-menak aztertu ta milizkatzen zituan bein eta berriro. Ezer ba-da ta biotza! Ontzi ori orrera ezazu, adiskidea.

Orain urrengoan Txomin ondarrean izan zanean lengo tankeran *Chomin* ikusi zuan jarrita, bigarren aldiz. Ta Txomin-ek Kandi ta ondarreko letrak elkartzen zituan, naia arengana zijoakiolako, gero ta atsegiñago bai-zuan. Bera balitz, ez litzake gaizki, alegia; eta bera ez izatekotan, nor izan zitekean?

Ez da ezer gazte bat geiago kezkatu lezakeanik onelako edo alako norbaiteri gogokoa zaiola esateak baño, noski, nor-nor dan esan gabe. Ta

orrez gañera Txomin-ek Kandi-renganako gogoazeukan. Ondarreko izena berarentzat jarria zala ez zuan al-oterik bigarren txanda onetan. Neska-
ren batena al zan? Ez jakin ba'; beste aldeez ezetz
esan zitekean. Azkeneko aldian auxe oartu zuan:
oin-atzak uretatik etorri uretara biurtu zirala,
zana-zala txalupa batetik jetxi ta ostera sartu
balitz bezela. Ta oin-atzak txikiak zirala mutillen
batenak ote? Ta mutillena izatekotan zer egite-
koa zeukan berarekin? Orretxengatik, kezkek
aienatzearren, orain urrengoan izan zanean,
Chomin zerizkionaren azpian, *Nor aiz?* jarri zuan
berak. Ta eragin ari zala, ain garaiz ta berak txa-
luparik ikusi gabe nola izan zitekean galdetzen
zion bere buruari. Geiago eragin eta Kandi-ren
itzaldia-aipatzea gogoratu zitzaion. Ongi irudi-
tzen nonbait, zion. Ta iñoiz baño itzaldia bota
izateak orduantxe poztu zuan.

Zutitu zan. Paper batzuk alkartu, sonbrerua
jantzi ta zoaz, joan zan. «Agur» esan zion Anita-
ri alde-egiterakoan.

Betiko bidea artu zuan ondarrerako. Orain,
udara zala-ta, begien pozgarri zegoan ondarra.
Udarak «kanpotar» asko ekarri oi zuan Donostia-

ra ta ondarreko itsas-kolko artan busti-aldiak maiz artzen zituzten, naiz guztiak igarilariak ez izan. Donosti-ureta, diru-meta. Erdi-aldeko ondarra «kaxetaz» josia zegoan eta itsasbeera zalata, kaxetak ur-ondoa eramanak zeuden errenka luzean.

Andik zijoan Txomin zerbaiten egarri. Aurre-ragoko egunetan ere izan zan, baño ez zion erantzunik arkitu bere galderari. Oraingoan, batez ere, larri zijoan. Bakartsu egon oi zan baztar artara abiatu zan, beti bezela, Loretopia-ko baztar artara. Zerbait ikusi zuan. Norbait ibillitako aztarnak begitaratu zitzaizkion. Larritasuna biotzean bertaratu zanean auxe irakurri zuan: / ez, zu. Aztarnak ura-bitartekoak ziran eta eze-reztu nairik ibilli zan, zana-zala.

Orra ba' kezkek berritu. Mutilla izatekotan «Nor aiz?» galderari «I ez, zu» erantzungo al zion? Ta neska izatekotan txalupan ibilliko al zan ortarako? Nola edo ala, neskaren itxura obea zeukan. «I ez, zu» berriro irakurri zuan. «Zu» orrek ematen zizkion lanak. Noski, Kandi-ri ika ez zitzaion arituko, bururatu zitzaion. Ta neska izanda ere ez al zitekean beste bat izan? Ez uste.

Egia, neska baldin balitz, ausartu xamarra zala iñoren izenarekin orrela ibiltzeko ta ez bein bakarrik. Orrek ematen zion nekea Kandi izango ez zalakoan; artean Iñauteri-ko izketaldian errez-tasun-antza eman zion.

Txomin-ek atzerako bidea artu zuan. Gogoz galdetuko zion edozeñeri artaz zer zerizkion. Ez, baña, iñori ajolik berak bakarrik jakitekoa zana ta, galdetuta ere, iñork ez lioke argi berririk emango. Buruari ari ta ari zitzaiola, bi gauza auek artu zituan egiazkotzat: letrak berari egi-ñak zirala ta oin txiki aiek ez zirala mutilenak, «zu»-kako arek ongi-ongi adierazten zuan beze-la. Neska ori nor ote dan bego urrengorako, zion; alegia burua geiegi nekatzeko bildurrez. Ta Judua-eneko ondoa gogoratuta, ura izango zan azkeneko kasketa.

Orrela ari zala ia errian zan. Ta pixka bat geroxeago, Esnategi-kalearen barrena, Judua-eneko parean zan. Kandi-ren aztarnik ez: oartu-asmoak, beraz, utzi egin bear.

Judua ikusi zuan eta orduan konturatu larun-bata zala. Denda itxita zeukan eta igandetan,

berriz, idiki egiten zuan. Sudurrak arrano-mokoren antza zeukan; bizarra zuria, begiak txikiak.

Juduak mora-antzeko alaba beltzarana zeukan, oso polita, ta mutilla berebiziko biurria. Oso gizon atsegiña, itzegin-zalea. Erriko istorio-mistorio guztiak ba'zekizkian. Ta norbaiten egiteko txarren bat aitatzen ba-zioten, «*vaya qué cristianos...!*» (a zer kristauak...!), esaten zuan.

Orduantxe musu gorridun eguzkia, egun-argia, itsasoan itotzen zan. Orduantxe Txomin etxe-aldeko bideari lotu zitzaion. Gure gaztea, triste Gaztelumendiko ingurua artu zuan egurazteko, agidanean bakarrik ibiltzeagatik. Kezka ura ezin iñola kendu. Kezka batetik, tokia ta garaia bestetik, oso biotz-nekatua zijoan Txomin... “Biyar eguna zabalduko du”.

Eguzkia itsaspean sartu zanean, lertu balitz bezela, azkeneko izpiak zero zabalean irratu zituan. Txoriak ingelesen illobietatik igeska asi ziran. Itsasoko ur zabalari, arrai-bizitegiari, gaua zetorkion. Orain une bateko zelai urdiñari kolore bizia oso aldatu. Bere oñen otsa nabari-nabari

zitzaiola, Txomin erri-aldeetik azaldu zan. Emendik, mendi-ondoko erriaren oiua ta deiak beeko kalean bezin argi entzuten ziran. Ta bidean beera zijoala, tellatuak goraka. Poliki-poliki, San Bartolomé monja-etxe aspaldikoa ta Adarra-mendia, eguzki-galdatan zeudela, itzalak arrapatzen zituan. Arako tximini beltz arek gizon bat exerita ematen zuan...

Ta erriko kaleetan barrena asi zan, ardotez ta sagardotez josita zeuden kaleetan barrena; arratseko ordu jakiñetan zaldia bakarririk ukullura joan eta gizonak beren etxeetara joateko laguntza bear izaten duteneko kaleetan barrena.

Kaieko mutil biurriak poza ta algara gañezka zerabilzkiten: oñutsik, zanko beltzak agiri, gizon eta emakumeen artetik urduriki korrika zebiltzan. Ogia, ikatza ta zenbait gauza batean saltzen zituzten dendaetan, etxeakoandreak atondoan exerita, lasai, besoak sabelaren gañean.

Txardin-saltzaleak bata bestearengandik aldenduaz biziro zabaltzen ziran erri guztian.

—Akul, akulaaa...!

—Zenbatian?

—Lau kuartuan.

—Jarriko nazu merkio.

—Zenbatian nai dezu ba'?

—Bostian bi.

—Bostian bi! Ostuta daukatela uste al dezu?

—Zenbat egin du ba' arruak?

—Neri «de balde». Orrenbeste berriketa ez erosteko, kaka jan biarko dute zuen apupiluak. Akul, akulaaa...!

Ta karraxi bixi ura kaleetan barrena sartzen zan, iges bezela, ixiltasunak ematen zion lekua-rekin.

Onelakoxeak ziran Jarana-ko saltzaleak. Zoaz beste muturrera ta ara zer entzungo dezun:

—Akula bizi-biziyaaa...! Ai, au gauza!

—Zenbatian dezu?

—Bost kuartuan, etxekoandre.

—Ene ba', orrelako arrai bastua ta preziyo ori?

—Etxekoandre, ni ere alaxen naiz, bastua, bañan orrengatik baliyua ba'det.

—Emango al nazu bi kuartuan?

—Baño ze' karajo, beti asarretu biar al det? Biñipin beorrek erositako arrayakin ez degu gona ederrik erosiko. Azken-azkena, iru kuarto.

—Ez, ez, urrengo batian izango da.

—E? Zuaz «al k...» zure diruakin, orrenbeste berriketak egiñazten. Ai, au akulu ederra! Zéñek náidu?

Ta, len esan degunez, karraxiak kaleetan barrena galdu ta urrena alkarrekin topo egiten zuten.

Garai triste artan giroa aldatzen asi zan. Txomin Plaza Berrira iritxi zanean, leku itxia ta oraindik aizea epela zegoan. Txori bat, umeak atzetik, kotxu baten urren zijoan arrapatu nairik. Arrapatu zuan...

XVI

Patroia

Zelaian, aurrak, aurzaiak eta soldaruak ibiltzen ziran. Txistua, jo, ta jendeak dantzatu. Arratsean Plaza Berrira, arkupeetari birak eman eta etxera...

Ordea, udaran, Plaza Zarreko *Café del Comercio*-n ere jende asko izaten zan, arrotza. Bolla, Campión eta Ayani dendetan erruz saltzen zieten kanpotarrerri: euritakoak, eskumakillak, ureta-jantziak, jostalluak, Bayona-ko galtzerdiak, Bayona-ko oñetakoak, Bayona-ko kutxak eta baita ere Bayona-ko urdai-azpikoa.

Donostia-ri aspaldidanik datorkio arrotzen gogo. Izan ere erria txukuna, itsas-bazterrean, ondartza ezin politagoa, erri-inguruak alaiak eta donostiarrak berebiziko abegi oneko jende jostagiña izan. Beraz, *turismo* itzarik sortu ez ba-zan ere, arako gogoia ederki zabaldu zan.

Ta eleak dira!, San Martin-ondoko Zezen-Plazan Lagartijo ta Frascuelo-k zezenketa ikaragarriak egiten zituzten. *Teatro Principal*-ean, berriz,

Compañía de zarzuela con la eminente tiple Dolores Franco de Salas, zuten. *Teatro Circo*-n ere zerbait ba'zan.

Urumea-ondoko Zurriola-n jende apain-jantziaren eguraztea izaten zan.

Igandero egiten zituzten gau-suak, Gros-eneko ondartzan, Zurriol oso ikusteko aukeran. Erritar batek eskatu zuan *linterna mágica*-ko ikustaldiak egiteko musika bitartean. Ta gau-suen ondoren Zurriola-n jotzen zituzten fandango ta ariñ-ariñak lotarako ederki galetuta uzten zuten jendea.

Urteko egunik ospatsuenak Iñauteriak eta Dagonillaren amabostgarrena izaten ziran. Ta egun onetan, oi bezelako jai ederrak egin zituzten urte artan.

Goizetik asi ziran itsasotik ontziak etortzen. Santa Maria ta San Bizente-elizaetan meza nagusi joriak. Egun onetan mezetan exeritzeak bi kuarto balio zuan, bestetan bakarra ematen ba-zuten ere.

Non-nai musika ta alaitasuna. Kafe-etxeak, beteak. Jendea erruz kaleetan. Prantzes asko ziran etorriak zezenetara. Ta jan-edan “poliki”

egin zutela, ba'zan Donostia artantxe zankojokoa ta jostatzeko gogoia.

Egunezko jaiak aspertzeko edo nekatzeko naikoak ez ba-ziran, apal-ondoan berritu egiten zitzaizkieten indar eta kemenak. Ta gogoak eman-ala dantzatuta gero, zezen-suzkoa azaldu zan Zurriola-n txinpartak zerizkiola.

Zezen-suzkoa itxurazko zezena zan. Bi gizonek eraman oi zuten gerriraño sartuta ta lau ankaen itxura emanik. Agidanean aspaldian idi ala bei biziduna izaten zan, baño arrisko aundia ta, itxurazko zezen txingarduna ibiltzen zuten. Ta txingarduna ezik, bein edo bein danbada ikaragarria bota bear zuanean, barrengo bi lagunak alkarri estututa larri asko egoten ziran bizkar-gañeko arek lertu bear zuanean.

*«O, Donosti-ko zezen-suzkoa,
izan zaitez zorionekoa!»*

Zezen-suzkoaren ondoren, berriz, *Iriyarena* jo ta arekin bukatu ziran egun artako jaiak.

Udara oraindik bukatu-gabea, donostiarrak asaldatuta zeuden asi ziran esamesaekin. Ardotegietan, sagardotegietan, kale-buruetan, kaie-tarrak eta kaletarrak, nonnai ta nornaik beste itz-gairik ez zuten. Ezerk ez zezakean donostiarren donostiartasuna geiago txospertu, aboz-abo erri guztian zerabilkiten gudu arek baño. Eta nondik etorri nor-nor baño geiagoko ura eta Orio-tik! Bai, irakurlea, treñeru-estropada ta aupaka.

Zenbait egunez aurretik asiak ziran Orio-n donostiarrak aipatzen estropadari buruz ez daki-gu zer-nongo akiakuluekin. Ta donostiarrak gora ta donostiarrak beera, larrutu egin zituzten easo-tarrak. Baten-batek «an ere amak semeak egi-ten dituzte» esan zualako, ia jan zuten.

Ordea, ango gaizki-esanak donostiarreri belar-riratu zitzaizkien eta, esan degunez, auek ere oraintxe bero-bero asi ziran. Emendik arako ere ordain ederrak bidaltzen zituzten. Egun aietan ez zan arrantz-ontzirik Donostia-tik Orio-ra joaten. Ez-eta Orio-tik Donostia-ra. Jainkoak guarda!

Orio-n, oriotarrak ziran donostiarrak baño geiago. Donostia-n donostiarrak arraunlari

obeak. Baño noizbait leia arek autsi bear ta autsi zan. Alaxe bukatu oi dira nor-nor baño geiagoko leiak: atzenean aupa-egin eta biak erdira. Ta Orio-tik aupa-egin zuten.

Ta sendo egin ere. Ogei milla errial jarri zituzten notario baten eskupean, donostiarrek beste ainbeste jokatu nai ba-zuten. Oriotarren etxeak aurretik leioak. Treñeru-estropada! Donostia-n bertan! Udara artako jaiak ez ziran bukatu. Onen-onena ate-txokoan gelditu zitzaigun, udazken-aurretxoan.

Oriotarrak eta donostiarrak ixildu ziran. Donostiarrek erantzun bear. Ta erantzungo zuten. Ezta akatsik ere ez zioten jarriko oriotarren deiari. Alde batekoak eta bestekoak irain gutxi. Zakurrak eldu bear duanean zaunka urri. Aritu bear duanak jakin oi du zenbat egiñal egin bear dan irabazteko, galtzen ez ba-da. Arraunlariak berak baño, itz eta gar geiago ibilli oi du jokatu bear ez duan jendeak. Ala ere oriotarren aupa arek une bateko pakea ekarri zuan.

Donostia-n ez bakarrik erantzun, aguro erantzun nai izan zuten eta ba'noa batean ogei milla errialak osatu zituzten, patroia ta arraunlariak

nortzuk izango ziran ez ba-zekiten ere. Alperra errotaria!

Beraz, estropada bikaña ikusi bear degu. Orio-n gai zeuden noiz nai jokatzeko, baño Donostia-n doi-doi arraunlariak autu ba-zituzten. Ta arraunlariena bat eta patroiarena bestea. Donostia-n ba'ziran estropadetan aritutako patroiak, bat baño geiago. Baño oraingo onetan ezin ba' ain erraz bat aukeratu. Edo ain apostu aundi ta ugariak egin eta galtzeko bildurrak atzeratzen zituan patroia izanak, ala norberak baño besteak obeto egitea uste; naiz-eta beste batek ospa irabazi, donostiarrak etorri zitezela lenbizi beintzat.

Arraunlariak bai ta patroirik ez. Egunak joan, egonak etorri, lengo uts artan zeuden donostiarrak. Lotsa tartetu zitzaien. Berandu astetik kaltea letorkiekean. Txomin-engana jo zuten; liburu onetan esan izan degu Txomin-ek patroitzarako nolako zaletasuna zeukan. Zaletasuna ezik Txomin oso patroia yayoa zan. Baño ezta Txomin-ek, ez zuan nai izan. «Noiz ezagutu dezute ogeitazortzi urteko patroia treñeru-estropadetan?», zion. Alegia patroiak zenbait urtez gorakoak bear

dutela izan; urteek asko erakusten dutela ta une bateko irabazi-galtzeak errezago zoratzen duala gaztea zarra baño.

Istillu gorria zegoan ba' Donostia-n. Toki guztietan beste arazorik ez zan nabari. Txomin-en ustea zeukaten eta uste ez zutena gertatu. Artean arraunlariak geldi.

Kofradian batzar bat egin zuten. Erriko zarrenak an ziran, batez ere arrantzaleen artekoak; baita patroigai guztiak, Txomin ez-ezik. Azkene-ko izketak antxen bukatu bear zuten eta, nai-ta nai-ez, patroiak andik eta batzar artan bertan atera bear zuan. Norberak naita ezin ba-zan, beartuko zuten zerizkiotena.

Baño uraxe bai arazo gaitza! Iñoiz orrelakorik ez zuten ikusi. Bai gizon zetatsuak! «Bildurra» itza bota zuten norbait akullutuko ote zuten. Ezta txintik ere. Ta edonor aukeratu ta uraxe beartzeko zeudeneko artan, orra non batek Poli oriotar patroia-aren izena aipatu. Aretxek bai Txomin akullutu. Poli izaki Kandi-k Orio-n egonaldiak egiten zituanean zaletu zitzaion ogeitamalau urteko gaztea. Ta orduraño Txomin-ek jakin ez beste aldeko patroia zala. Ta bat-batean aitzakia

bururatu ta patroï azaldu zan: Poli gaztea zanez, beste gaztea jarriko zitzaion aurrez-aurre. Ta Txomin egin zuten patroï. Donostia-k, beraz, treñerua osatu zuan estropadetarako.

Errege bateri semea jaiotzen zaionean bezelako alaitasunarekin, edo alatsu, azaldu zan Txomin donostiarren abotan. Donostiarrek ba'zuten beren kutuna. Erriek noizpeinka bear izaten dituzte alako kutunak, naiz-eta umeen gisara usterik gutxienean ostikoz jo. Ordukoa ez zuten jotzeko beintzat, mun egiteko baizik eta gero gerokoak.

Donostiarrek ez zuten beste gauzarik buruan egun aietan: Txomin zala, treñeru-mutillak zirala ta treñerua zala. Treñeruak ainbatek, ezerk eta iñork ez du izketarako gaitzen: branka, toleteak, tostak-eta dirala. Treñerua, biziduna esan liteke. Treñeruak ez du izketan egiten, baño ibilli egiten da. Zaldiak korri egiten du, baño jo-ala ibiltzen da. Arraunlariek joko dute ta ibilli dedilla treñerua aalik eta laisterren. Treñerua, beraz, —iduriz— nekatu, bizkortu, ajolagabetu, arduratu, auldu ta indartu egiten da. Treñeruak lezake. Ta orrengatik, egun aietako saiaketan treñerua

legorretik artu ta lagun askoen artean eskutik artuta uretaratu zutenean, treñero gajoak atzeraka egiten zuan nekatu-bildurrez.

Baño bai saiaketan bein asita ederki ibilli ere. Uraxe zan donostiarren treñerua!, Donostia-ren izena eraman eta goien eutsi ala erortzen utziko zuana. Ta treñerua legunki irrixtatzen zijoala, legorreko millaka begi arritu-itxuran, biotza piri-piri gozaren pozez egoten ziran. Aurre-aldetik geiegitxo sartzen ez ote zan... arraunean bear bezela egoten ote zuten... Alako zorrotzak ziran bearresten, donostiarra izatea bestelako arrazoirik gabe. Ta bitartean, urrutitxoan, Txomin zutik arrauna eskuan eta mutillak jo danak batean treñerua bizkortu zedin. Ta treñeru bizkorra, arraunak aidean zeudela ere, aurrera zijoan, beti aurrera...

Alaxe oi ziran saiaketak. Auen ondoren zer-esan ugaria: sagardotegi-bitartean, sagardotegian eta oe-aruntzean. Erri osoak ez zuan beste itzegitekorik. Izan ere Txomin eta bere mutillak erakusten zuten batasuna... urteetan guztiak bai ibilli zirala esan litekean. Baño oriotarrak ere, saiatzen...

Andik laister ziran estropadak. Txomin zan egun aietan Donostia-ko gizona. Ezin lezatekean autu arek jarriko zuan kemena izango zuanik. Txomin-ek bi gogo zituan irabaztekoak; bigarre-na berak ezik beste iñork ez zekian, ezta Kandi-k ere: beretarrak irabaztea nai zuan eta Poli apur-apur egitea. Beretarrek irabazteko gogo aia aundia zala-ta, ezin esan bigarren gogo geiagokoa zanik, baño bai aundia ura ere. Izugarrikeria iruditzen zitzaion Poli-ren Kandi-rengana-ko asmo utsa. Eta orretarako Donostia-ra zeto-rreren nor bera aña, burrukatu naiez, goiarro ura... Edo ala iruditu beintzat Txomin-eri gogoeta aieri leku geiegi ematen zienean.

Iñork, mundu guztian, ez du leiarik jokatu Txomin-ek baño nai indartsuagoarekin. Berea bezelako gorputzak gorde litzakean, lertu gabe, gogo ta nai aia sendoak. Aren osasunak iraun lezakean alako gogo biziari eusten...

Larunbatean, saio txiki bat, eta urrengo egu-nean, estropada.

XVII

Estropada

Ordubete baño geiago zan jendea Portukalean barrena joan-eta-joan asi zala. Kai-ateak ez zuan sekulan ikusi aren giza-mordo bukatueziña bere azpitik pasatzen. Lengo beltzura aienatu zitzaion: ez du orain illunabarraren argi motelak jotzen; mikelete txapelgorriak ez du zergiarekin berriketan egiten; gaztaña-saltzalearen karraxiak ez ditu errizaiak ixiltzen, alegia gaztaña baten gora-beeragatik ez duala iskanbiliblik jartzen.

Ez-eta argi purtzil baten azpian ez du gauzaiak lo-egiten... Goiz asko antxen biltzen ziran txalupa-mutillak arrantzarako. Aien oju ta eskalaproin-otsak karabinero gizajoa esnatzen zuten... aboa zabaldurik. Azpi artatik sartzen ziran errian kaieko arrai-saltzale erritalariak.

Itsas-ikastetxeko ikasleak maiz ibiltzen ziran ementxe.

Ekaitz-eguna zanean, aterpe onetan bilduta ekaitzaren zuzenbide ta norañokotasunari antze-

maten zion arrantzale-jendeak. Baño oraingo jende-mordoa ekaitz-egunez neurtu bearko bagenu, Kantauri-itsasoa arras erotua ta errotik aterea zan, noski.

Ardotegi-zuloak ustutzen asi ziran. Ura zan jendearen emana! An ikusi zitezkean getariar ixilla, ondarrabiar luzea, pasaitar jatorra; oriotar zabala, erdizka legortarra ta erdizka itsastarra; donostiar alaia, itsas-txamar urdin illunakin, gerrikoa muturra zintzilik, txapel txikia eskubi-aldera beeratua.

Gero-ta jendeak ematen zion azkarrari. Estropada-garaia orduantxe doi-doi ta atzeeneko muturra kristauaz ustutzen asi zan. Len mordo bakarra zana taldeetan zatitu ta tarteetatik ba'zijoan laisterka bat baño geiago.

Gu ere Kai-atean ibilliak gera. Nork konta lezake orain Donostia ederraren zabal aren ikustea? Ez Helesponto-ko estropadetan, ez Beozi-ko bestelako indar-jolasetan, ez Trazi-n, ez Ejina-n, ez Megaro-n, ez zuten iñoiz ikusi Euskadi-ko izbazter maitagarri artan zegoan añako edertasun eta aunditasuna; bada gu Portu-kalean jendea ikusten bezela, beste amaika toki geiagotik

etorria zan jendea. Zarautz-ko zalgurdiak alkarren gainka zekazkian estropada-zaleak. Urruti-ko tokietatik ere oñez etorriak ba'ziran. Itsasoz, batez ere, ontzi-pil izugarria etorri zan zenbait itsas-errietatik. Lengo erotua-ontzirik ez zan eta guztiak lurrin-ontziak ziran oraino. Ontzi berri aiek lengoen aldean askoz azkarragoak ziran.

Asi Kai-gañetik eta Erregesoro, Katea ta Loreto-peko guztian ikaragarritzko giza-pilla zegoan, bai goi-aldean, bai ondarrean uretaraño etorriak. Gaztelumendiari begiratu ta ia ez zan belarrik ikusten. Santa Klara-n ere orobat, estropaden aldetik; ikustoki bikaña bai-da ura. Ta Txubillo-n gora arrapatazka, belar tximaeri tiraka, igoak ba'ziran. Andik urrutiko balizak eta bira-emateak ondoen-ondoena andixe ikusten da.

Oraintxe estropada-unea ez da urruti ta antxe dabiltz apostalariak aize guztietara apostuak botatzen. Arro dabiltz oriotarrak. Iñoiz alkar ikusi ez dutenek apostu galantak egiten dituzte, lekukorik ez ba dago ere; an gizon izatea aski da. Zenbat diru esku-aldatuak gaur!

Lurrin-ontziz ta arraun-ontziz josia dago Donostia-ko itsas barrena. Antxen daude bi tre-

ñeruak! Patroiaren ondoko oial oria duana orio-
tarrena da; oial urdiñekoa, donostiarrena. Irtee-
ra-tokiko aurrean urduriki dabiltz bi treñeruak
bakarrik; ez aldez aurretik nekatzen, besoeri —
besoz gorrian— ariñaala enlaten baizik. Arraun-
lari gizajoak erruki zaituztet!

Turutak dei egin du! Soñua toki guztitara
zabaltzen da. Ta irixten dan bezela pir-pir jartzen
ditu biotzak. Arraunlari ta patroiak barren-inda-
rrez baretu nai izan dute biotza geiegizko bildu-
rrez.

Ortxen bukatu dira aupaka guztiak! Treñe-
ruak zuzenduta balizetara abiatu dira poliki.
Ortxen arrokeri ta illabetez aurreko jardun eta
geiago izateak! Oraindik ere turutaren burrunba
belarri-zuloetan dago sartuta. Ortxen irain desa-
piyo ta jotzeko gogo guztiak! Eskubeteko elur-
puska atzaparrakin estutu ta urtuko bagenu
bezela, zenbait egunez aurretiko esamesa ta
gaizki-esanek bat-egindako tantoak, turutari
ixuri zaizkio.

Patroiak estatxari eldurik daude. Bi treñe-
ruak, parean. Aurki asiko dira. Txomin-ek eta
Poli-k estatxa-muturra eskuan dutela, arraunla-

riek arraunerik eragiten diete estatxa teink euki-tzearren. Bi zakur —esan diteke— isatsatik elduta laisterka asteko amorratzen. Jende guztia begira dagokie begiak itxi gabe, irten-unearen zai. Asi ditezela, bada! Ta turutak aizea urratu du: *tararii*. Ikara-aizea bolara dabil guztion gañetik. Ixiltasuna dago. Begiak nekatuak.

Orra, bi treñeruak apar zuriz jantziak! Asi dira. Turutaren azkeneko «puntua» berandu iritsi da. Treñeruak bel-beltzak ematen dute apararen erdian. Ori txanpa ikaragarria dabilkite. Ori jotzea! Ai, zer gertatu da! Jendeak ulu izugarria atera du. Ene bada, donostiarreri zer gertatu zaie!

Artean, aurrera dijoaz. Nonbait... arrauna autsi. Ta Txomin-en begiratu batez arraunlariek bere burua bota du uretara. An ez dijoa iñor egurazten! Ta treñeru errena aurrera dijoa beti. Mokok-moko ortxe nonbait bi treñeruak, oriota-rena pixka bat aurreraxeago. Bi aldeetako arraunlariek ezin geiagoan jotzen dute. Oial urdiñak eta oriak dardar bizkorra darabilkite. Patroiak egiñaalean ari dira. Poli-k gutxi eragiten dio arraunari, ain ongi neurtu ditu bi alboetako

indarrak. Txomin-ek berriz, treñerua errendu zaionez geroz, maiz eragin bear izaten dio zuzentasuna ez galtzeko. Baño txuxen dijoa. Oriek treñeru ariñak!

Gaztelumendi ta Santa Klara-ko bi «puntetik» pasatzean donostiarrek txalo beroak jotzen dizkiete beretarreri. Arraun baten palta guztiek oartu dute. Alako leietan errukigarriak izan oi dira zoritxarrak kosk eginda berdiñez beera gelditzen diran indarkariak. Ta esku-zarta bizia jotzen diete donostiarreri. Zenbait donostiar poztu-edo dira, alegia galduko ba-luteke jakiña! ta alaz guztiz irabaziko ba-luteke! Beste aldez, oriotar bat baño geiago atsekabetuta zegoan: irabazita ere besteak lagun bat gutxiago ta galduko ba-luteke...!

Treñeruak itsaso zabalean sartu dira. Urrutira gutxiago aurreratzen dutela ematen dute. Olatuak aundiagoak dira kanpoan barrenean baño. Oriotarrek lenen artzen dute gorakoa. Donostiarrak gora, oriotarrak beera.

Kaietik ez da ezertxo ikusten. Jendeak oparo itzegiten du arpegiz-arpegi. Norbaitek ukabilla luzatu du arrauna autsi dalako. Bi emakume asa-

rretuta izugarritzko iskanbilla jarri dute tximatik tirata. Ia uretara erori dira biak-ala-biak. Ta beste emakumeak tartetu dirala, gortu añaoko karraxiak ateratzen dituzte.

Baño goi artatik ikusten da ondoena. Askok katalejuak dauzkate begieri pegatuta. Polita da treñeruen ikustea! Biak «plaza» dutela, aurrera dijoaz eten gabe. Aruntzko balizak antxen daude oial gorriak keñuka. Bi alboetatik jarrai darraikie makiñabat lurrin-ontzi azkarrak. Kez beteko dituzte baztar guztiak. Ara, bi pizti, bi basurde igeska, ezin geiagoan itzulka, esango genuke treñerueri antzemandak; ta alboetako ontziak, berriz, zakur amorratuak aieri jarraika. Ori laisterka nekagarria daramate!

Arraunlari gizajoak jo ta jo aurrera dijoaz beti. Bildur daude orren gogor asita azkeneraño iraungo ote duten. Patroiek bakarrik itzegin dute. Estroboen soñu garratza! Arraun guztien artean soñu bakarra ateratzen. Arraun guztiak batera zuritu egiten dira. Itsas-ura illuna da, sakon aundiko uretan dabiltz. Mendian oriotarrek deadarrez ari dira apostuak egiten, baño donostiar arraunlariak ba'dakite uberari igarrita

(ubera, ontziak uzten duan ur-erretena) bestiak aldean dirala.

Estropadaren bide erdia oraintxe dute. Oriotarrak sartzen dira lenbizi balizetan. Legorreko oriotar-jendeak ikaragarritzko deadarrak ateratzen ditu. Andi pixka batera, berriz, donostiarrak asi dira ojuka, ez bai-dauzkate saltzeko beren arraunlariak. Ta arrigarririk arrigarriena! Poli-ren ontziak oso nekez bira ematen duala, Txomin gazteak estu-estuan artu ta bira osoa eginda parean jarri zaio, biak etorrera berdiñean asteko moduan. Poli-k eta Txomin-ek alkarri begiratu diote. Legorretik ulu ikaragarria, donostiarrena, etorri da ur-gañean irrixtaka arraunlarien belarrietara. Oriotarrak bildurtu dira, donostiarrak bizkortu. Ta abots sendo batez, arrauna ezkerrean, Txomin-ek bota die: «Ekin, mutillak; gurea da-ta!»

Kandi arroka aundi batetik ia beera erori da. Antxe dago oraindik zutik, gorputz guztia auldu-ta. Bakarrik, tontor baten gañean, araña joatea nola ausartu dan arritzen gaitualarik. Nonbait iñork ez ikustea nai. Aldamenekoaren lotsarik ez nai izatea. Bere begi pollitak zeru ta itsaso-urdi-

ñez beteak dauzka. Arraunlariak ekiten diote eta neska aieri begira. Aizeak buruko ille ederra tilingatzen dio...

«Ekin, mutillak!» Gezurra dirudi itz batek norañoko eragin-indarra daukan. Aunatuta dauden indarkariak bizitu ta amairu arraunak aurretik asi zaizkie amalaueri, askoz ez ba-da ere. Orain ia batean artzen dute olatua gorako, donostiarrek lenbizi. Len patroia igotzen zan azkena, orain lenbizi. Legorreko jendea urduri-urduri dabil nor aurretik datorren. Kaiean aurreko tokiak arrapatu dituzte berriz. Lurrin-ontziak kea erraz botatzen dute. Bi itxurazko basurdeak aurretik datoz. Arraunlariak lan erraza dute, baño gogorra.

Ba'datoz legorrerantz. Ez da erraz emendik aurrean zeir datorren antzematen. Ikusmenak itsasoan okerreko usteak eman oi ditu. Olatuak asko esan nai du, baño ez dira eraz etortzen. Alaz ere, itsastarrek usmatu dute ta donostiar lurrin-ontzi guztiek txistu biziz zarata ikaragarria jarri dute. Legortarrek ontziak ezagutu dituzte-nean poztu ta txaloka asi dira beren aldiko. Donostiarrak iparretik datoz (Gaztelumendi-

aldetik); oriotarrak, baxotik (Santa Klara-alde-
tik). Gero ta bertago daude.

Kaiean begitaratu dituzte treñeruak. Begiak zoratu itxuran, deadar ta oju bildurgarriak darabilzkite. Mutil batek, erortzeko arriskoan, tellatu baten gañean dantza «suelto» egiten du. Orain-
txe treñeruak bi «puntetan» sartzeko zorian dau-
dela ta bi aldeetako legotarrak donostiarrak aurretik datozela igarri dutela, txaloka ta uluka asi dira kaiekoekin batean. Emakume batek, ukabilla erakutsiaz, zakurkeriak esaten ditu orio-
tarrentzat eta gizonen artean bakarrik entzun oi diran itz zatarrak.

Artean arraunlari gizajoek ixillik dagite beren lana, arraunak atzera, arraunak aurrera. Treñeruan saiets luzeak batean sartu, batean atera. Ura bare dago emengo aldean. Treñeruak zuzen dijoaz elburura. Donostiarrek treñeru erdia eramaten oriotarrerri ta tarte ori ezin iñolaz ez aunditu, ez gutxitu.

Donostiar jendea pozik dago. Guztiak zai daude azkeneko unean zer gertatuko dan. Jotzen dute donostiarrek, baita oriotarrek ere, ta arrabetearen aldea ezin kendurik, sartzen dira bi tre-

ñeruak balizetan. Donostiarrek arraunak altxa ta oriotarrek ere bai. Arraun bat gutxiago donostiarren treñeruan!

Arraunak erori ziran eta baita arraunlariak aunatuta etzan. Treñeruak arraunik gabe aurre-ra dijoaz ta patroiek birakoa egin bear izan dute ondarrera ez joateko. Txomin-ek begiratu dio Poli-ri ta Poli-k ez du burua jaso nai izan...

—I, ederlari yayo ori, garaipenaren irudia marmo-arriz, brontzez ala zirribor utsez irudikatu gogo dekanean, ez ezakela emakumerik jarri, eta jakin ezak txapelduna izatea koroiduna izatea baño geiago dala. Jarri ezak arraunlaria, bai, arraunlaria; ezkerreko eskua arraunaren muturaldean, beste besoa altxa egiñez, bien giarrak austeko bildurrez, begiak gora...

Arratsaldean donostiarrak besterik ez zan Donostia-n: joan ziran oriotarrak, joan ziran pasaitarrak, joan ziran ondarribiarrak, joan ziran guztiak. Estropadak ikusita alde-egin oi du gure itsas-jendeak.

Garaipena ederki ospatu zuten Irutxulo-n. Txomin goreneko mallan ibilli zuten. Jarana-etxaidean, dantza bikaña txistu ta guzti. Dirua

erruz irabazi ta edanegiak bat baño geiago ba'zebillen. Jarana-koak, berez ojuzaleak, izugarrizko deadar ta karraxiak ateratzen. Antxen, tina-koen ondoan, uraren ertzean, eten gabeko ariкета ari zuten. Antxen ardo ta txardin-usai nastua.

Txibiriskoak asi ziran dunbaka ta ez gutxi. Erria erotu zan. «La Euterpe» arratsalde guztian ibilli zan kelez-kale jo ta jo. Arratsean, berriz, Plaza Berrian jo zuten. Ai ura naspilla! Urrena zezen-suzkoa. Txingarra zeriola irten zan arku-petik eta jendearen tartetik bultzaka ta jiraka zebilela, berebiziko zalaparta sortu zan Plaza jendez beterik zegoala. Donostia-ko zezen suzkoa!

*«Damatxo gazte ta galai fiñak
alkarri adi bat ezin egiñak
arkupetan
kiriketan
ai, zer alegiñak!
Zezen-suzkoa ba-da aurrean
iges-egin nairik asmoan,
zeren larri
diran jarri*

*elkarren ondoan.
O zezen pizkor txingar jariyo,
zenbat kontu zure meriyo!»*

Ta zezen-suzkoak iraun bitartean, zakur bat balkoi batetik zaunka egon zan ibilli guztian.

XVIII

Udazken-egun batean

Udazkena urte-sasoirik ederrena izaten da Donostia-n. Ez da udara, ez-eta negua, bai bien artekoa: ez du udararen bero kiskalgarria, ez-eta neguaren otz mingarria. Landa-ibarrak xamur ageri dira. Eguzkiak urre zarraren itxura dauka. Nik ez diet galdetu nere irakurgaietako maitaleeri biotzeko lera ori noiz-eta aundiago nabaritzen duten; baño udazkenean egingo nuke, batez ere alaitasunera baño tristetasunera emanagoak badiran. Udaberriko maitasuna biziagoa, zabalkorra; udazkenekoa, lodia ta sakona.

Udazkenean urrutiko gauzak gogoratzen zaizkigu. Ernai-ametsak ugari etortzen zaizkigu burura. Alako zera! Geronen barruan sartzen gera ta asegabeko naiak gerekin ditugula, bat egiten degu. Aiek paa... gozoak! Geren biotz gaxoa!

Osto gaxoak ere gorrituta zintzilik egoten dira adarretan eta noizbait bizitzari agur esanda, buruko zentzua galduta, bai-ta-ez, bai-ta-ez,

etortzen dira. Gorria zana beltza biurtu. Aizea etorri, erabat artu ta zurrungilloka an daramazki. Urrena neguko elurrak estali ta akabo.

Baño, ez, urrutiegi joan gera, udazkenean geunden, eguzkiak ezta daukanean. Udazken artan, bada, asegabeko naiakin paa...ka ari zan Txomin gozoro. Gazteak ba'zeukan guztia ta guztia ezerez. Txomin-ek itzal aundia egiten zuan Donostia-n, batez ere estropadak irabazita gero: ezpañak irritu, txapelak kendu, atea idikitzen zizkioten. Txomin-ek erri guztia goratu zuan eta erriak Txomin goratzen. Txomin-ek omen eta ospe-iturritik abo-beteka edan zuan.

Baño oneraño irakurri duan irakurleak — eskerrak demazkiot— ba'daki Txomin-en «zer» ura. Gero-ta bizitu zitzaion lera ura. Len ondarreko joan-etorri aiek kezkatu ba-zuten, orain aunditu egin zitzaion korapilloa askatzeko naia. Ta Poli tartetu-edo zala, alako grin batek eldu zion.

Txomin-ek bere barrena maiz azterkatzen zuan. Berak maite al zuan Kandi? Itxuraz bai. Beintzat ura gabe ondo egon-eza nabari-nabari zuan. Beraz, bearrekoa bereganatzea. Eta Kandi, bere aldekoa al zuan? Baita, itxuraz ere. Azkene-

ko alkarri-begiratzeak esan-nai aundia zeukaten; ez da zalla iñoren gogo ona begiratze onaz adieraztea. Baño on andi baten zai gaudenean, edozerk bildurtzen gaitu. Agidanean begiratze aiek beste norbaiteri egin lezazkiokean... Poli-k berak —arranoa!— ez ote zituan ikusi aurrez-aurre Kandi-ren begiak?

Ta gazte gizajoaren ametsak auts eginda, esku-utsik arkitzen zan. Orduan aldarte txar batek gogoia galdua uzten zuan, makalduta egoten zan. Ta ala izan oi dira maitaleen zalantzak. Beste edozeñek argi ikusten duana, aulduta, indar gabe etortzen da beren begietara. Artean besteena zearo jakin nai, besteak oparo eman bezate, ta gu urrizaleak. Izan ere ezerk ezin lezake lotsa aundiagorik eman, guk geronek geren naia erakutsi ta arritu-itxuran erantzutea.

Ta Txomin berriro ondarreko arazora biurtzen zan, artan indar aundia zeukalakoan. Neska zan zaletu zitzaiona. Ta bide ortatik zerraikiola, ostera begiratu-arazora etorri ta oraingoan garaile ateratzen zan: bi egunean, toki ta garai berean topatzea... ezpairik ez zuan.

Alakoxeak izan oi ziran Txomin-en azterketak: naiko bai-ta-ez ibillita gero, azkenean bere artan... baietz. Txomin garailari izateko jaioa zan. Ordea baietzko ustea bildurrarekin nastuta zetorkion. Orra ba'gure gazte lerdena Kandi-ren aizez nola makurtzen zan...

Askotan ere estropada irabazi-izatea gogozkoa zitzaion, alegia Kandi-ren begietara goiko tokitara igoa izango zala. Baño urrena bere burua goregi ikusita, lotsatu egiten zan arrotuta ez ote zebillen. Ta zalantza artan azkenik, Poli-ren aldera begiratuta, ez al zegoan ondo baño obeto areri eman zion etxera-bidea?

Txomin-en ustez, neskaganatu baño len bear liraken gauza guztiak izanak ziran; berekiko buru-austeen garaia ederki joana zegoan. Ta orduraño ez atzera, ez aurrera, egon ba-zan, oraingoan aurrera egingo zuan, eta urrengo egunean, aurreko bi egunetan bezela, Kale Nagusian ibilliko zan, eta Kandi ikustean, arengana joan ta zerizkion ondoena itzegingo zion, itxura kenduta lenbizi; baño nai bezelako arrera egingo balio, arek emango zion indarrarekin, xamurretan xamurrenak esango zizkion.

Urrengo eguna etorri zan. Txomin, estropadaren garailaria, neska baten menpekoa zebillen. Arratsean ibillitako bururaketa guztiak goizargiak ezereztu zituan. Gaueko irudipenak eguna etorri ta ezerez. Illunpean ustetakoak, egunez itxurarik ez.

Itzegin-bear utsak bildurra ta lotsa ematen zizkion. Zer esango zion? Nola asi? Len ain errazki Plaza Berrian itzegiña, orain nekezko egitekoa. Len, noski, ez irabazi, ez galdu; orain, ordea, bat edo beste: zoriona ala zoritxarra. Bildur zan okerreko bidetik sartuko ote zan. Ai, Txomin, biotzak arraunerako besoa auldu!

Goizeko bederatzi t'erdietan atera bear zuan Kandi-k Santa Maria-ko elizatik eta Kale Nagusian barrena etxera. Txomin Apaiz-kaletik aldean jarri zan —andik sartu bear bai-zuan neskak— ta bein eliz-ateetatik ateratzen ikustean, arako asiko zan, bidean topo egitearren.

Noizbait garaia eldu ta, beste askoen tartean, Txomin baztarreratu zan eta bertan xamar topatzea nai zualarik, aldizka egon, aldizka ibilli, egiten zan bidea neurtuz. Aalbait ez zezala oartu berta'arte, abian asita alkar ikusten zuten arte;

ez Apaiz-kaletik urruti, arrera onik ez egitekotan bide laburra naiago.

Otz-giroa zegoan goiz artan. Kandi oso polita zetorren, lo-eginberri ta garbitu berriko arpegia-ekin: mantilla buruan, meza-liburua eskuan. Txomin abian asi zan ezker-aldetik eta oraintxe alkarren aldean zeudela, eskubiratu zan bat-bateko ikustea ta alderatzea balitz bezela.

—Agur, Kandi —alai-itxuran esan zion.

—Agur, Txomin.

Aurrez-aurre zeudeneko une ura larriena izan oi da alako topa-aldietan. Irabazi-galduak orretan erabakitzen dira. Edo alkarrekin etorri ala banakako bidea artu. Xanti-k ederki zekian ori.

Txomin-ek itzegin nai zion:

—Eskuko kate ori polita dezu —esan zion josta-antzean.

—Ez, errosayua da —Kandi-k.

Xanti-k orretan Txomin-eri eramango zion, beste edozertan au aña ez izanda ere. Asiera txarra, beraz, Txomin moteldu zan.

Baño Kandi-k lagundu zion:

—Nere izenik ba'zenekien? —ta tarterik eman gabe— Zurea nork ez daki?

Oraintxe alaitu zitzaion barrena Txomin-eri, bere buruaren jabe egin zan.

—Zure izena —polita ala ere— alako egun jakiñez dakit. Bein galdetu ta esan egin zidaten; geroztik, noski, etzait aztu, aztuko ere.

Txomin pixka bat eskubiratu ta ibiltzeko asi zan, naiko tartea utzita. Kandi ere ezkerrera asi zan...

—Ez izena, ez bere jabea... —poliki zijoazen— Eta zergatik aztu atsegiñezko gogoratzea baldin ba-zait?

Txomin-ek irria ezpañetan begiratu zion. Orduan bidearen laburtasunaz damutu zan, baldin pozaren-pozez egonda orrenbeste esatekoa ba-dan.

—Izan ere atsegin ori gero ta aundiagoa zait. Ta Kale Nagusiko argitatik Apaiz-kaleko itza-lean sartu ziran.

Orduan Kandi-k pozik:

—Esaidazu berriz atsegin ori.

—Plaza Berrian nere arrebaren sudur-zapia jaso zenduenian asi zitzaidala, gero aundiagotu ta orain zure ondoan nagoanez ezin geiagokoa dala.

—Eskarrik asko...

Andik pixka batera:

—Atzo ta eranegun ere ikusi ziñudan, beste noizbait ere bai. Orra gaur irugarrena. Gero-ta zaleagoa natzaizu. Gaur aña zorionik ez det izan...

—Eta estropada irabazi zenduenian?

—Orduan ere zure aldeko zoriona izan nuen. Zuk nork irabazi izatea nai zenduen, Poli-k ala nik?

—Oi, donostiarrak!

—Ez, gu bakarrak giñan aldetik.

—Esan dizut ba', zuk.

—Eskarrik asko —mutillak ere.

Goizetik eskerrak alkarri ematen ederki asi zidan. Kandi etxeratu ez zedin, mutillak ekin zion:

—Egia esan, irabazteak poza ori ekarri zidan: ni zure zale ain zaletua nengoela, zuk nereganako begikotasuna...

—Esaidazu berriz poza ori.

Orduan Txomin-ek esanaren truke par goxoa egin zion eta... eskaratzako atean gelditu zan,

Kandi-rekin batean. Orra ba' etxerako bidea luzatu.

—Aizu, Kandi polit'ori, nere atsegin eta poza zatzaidala esan dizut egi utsa dalako. Aspaldidanik gogozkoa zintzaidan. Plaza Berrian Iñauterietan alkarrekin itzezin genduenian nere buruari zorion guztiak opa nizkion. Eta geroztik zenbat bider! Artean gaur añako poza iñoiz ez. Zuri esan nizukeanaren puxka txiki au esan aal-izateak zorabidean jartzen nau. Eta zenbat gauza geiago esango nizkitzuke bein eta *berriz!* Askotan baka-rik nenbillela, orko bazterretan, nere buruan nenbilkizun beti. Ondarreko eguraztea, batez ere, maite nuen. An egin dituten ametsak!

Txomin-ek neska bere aldekoa zuala ikusi. Arpegian maite-miñaz jota zegoala ezagututa, Txomin oso bere buruaren jabe egin zan. Izketa bere gogozko alderdira ekarri zuan. Ondarreko letraen jabea oraintxe jakin bear. Ain seguru zegoan Txomin!

Ta aurrera jarraituaz:

—Ondarreko egurazteak, batez ere! Itsas-beerako nere ibilli-aldiak! An askoz bertago zengokidala iruditzen zatzaidan. Batzuetan zu zero-

ri nabaritzen ziñudala uste izaten nuen. Agidanean, esaten nion nere buruari, emendik ibilliko zan. Artean etziñudan beñere ikusten. Aiek ametsak, alkarrekin egon ba-gindezkian! Orain bezela, zure aldamenean. Ta alako ibillialdietan gauza batek arritu ninduen. Ibilli-ibilli juaten nintzala, bein, eta geiagotan ere bai, —ez det esaten neretzat jarri zutenik— norbaitek *Chomin* iskribitu zuen ondarrean. Ta bein ikusi ta ez nion arretarik egin; baño urrengoetan auxe igarri nion: oin-atzak uretatik etorri ta uretara biurtzen zirala. Letrak eginberriak zirala ta nai ta nai-ez iskribatzalia txalupan etorria bear zuela izatea nolatan ez nuen nik ikusten?

Orduan Kandi-k erantzun zion:

—Txalupan etorri-izatea etzuen bearrezkoa izango. Oñetakoak kenduta, urrutitik asita, uretan sartu ta ertzetik juan eta etorri zitekian...

Ordurarte ez zitzaion Txomin-eri alakorik bururatu ta oraindik arrituta zegoalarik, gañeratu zion:

—Zu, itsas-beera dagoela eguraz-zalea zerala jakin, eta arako bakoitzean bestelako oñetakoak jartzen dituzula ikusi, ta ara baño len beste

ibiltzea egiten dezula usmatuta, ez litzake zalla asmatzea. Gero Esnategi-kalera juatekotan, ondar-aztarnak oñetakoeri kendu, antzik ez emateko ta... Ala ere —erdi-parrez asi zan— bein aguro xamar juanda ia arrapatu ninduzun...

Txomin zoraturik zegoan. Arpegiz-arpegi jarrita esan zion:

—Beraz zu ziñan, enetxoa?

Ta Kandi, ezeri arretarik eman gabe arrigarrria! besoak luzatu, mutillari lepotik eldu ta une batean lepotik zintzilik gelditu zitzaion.

Ta lotsaren lotsaz besoak kendu ta igeska eskallera gora etxerako abiatu zan. Kandi giza-joa! Geroztik zenbat denboran egon zan Txomin ikusi gabe agitz lotsatuta!

Txomin, bakarrik, txaldantuta gelditu zan eskaratzean.

Udazken-egun baten izan zan, ostoak zimeldu ta erortzen diran sasoian...

XIX

Bretxa-n

Atal onetan Donostia-ko Bretxa irudiazai nai nizuke, irakurlea: emen kontatutako gertaeraen sasoi berbereko Bretxa; bada gauzak eta kristauak denboraz aldatu egiten dira ta gaurkoari ez nioke nai antzik eman ere.

Auxe zan, zorioneko Bretxa ori, Donostia-ko igande-goizetako tokirik alai ta atsegiñena. Plaza Berria zan Donostia-ko biotza; Bretxa, arnasa ala aboa ta abotik sartu zitzaizkien donostiarreri ingelesak 1813garren urteko guda madarika-tuan itsas-aldeko moalla txikituta.

Bai, arnasa; ta aize-bearrez joango zan, noski, dioteneko donostiar ura. Ainbeste urteetan urrutiko lurretan ibilli ta, Donosti-ratuta, lenen-lenengo Bretxa-ri mun eman omen zion eta urrena San Bizente-elizari, Plaza Berriari ta Portu-kaleko ateari.

Ara zan, bada, donostiarren joera igande-goizetan: donostiarrena ta baserritar askoena ere bai. Meza-ondorengoan erruz ibiltzen zan jendea

ta gauza, ta giza-talde artan alaitasun-usaia nabari-nabari zan.

Bretxa-ko saietsean, moalla zarraren. muturrean zulo bat eginda, zeukan lantegia pasi-konpontzale batek. Gizajoak burua makurtu bear izaten zuan sartu bakoitzean. Eguzkiak izpi biaz jotzen zuanean, pasi guztiak diz-diz jartzzen ziran... «Mokoluxe» alperraren galtza zar arabakituak ezik.

Onen aldamenean Fermin perratzalearen zuloa: perratzalea ta albaitea. Makiñabat perra jarri zituan, onek ere aldizka burua makurtu bear izaten ba-zuan ere.

Zoaz ezkerrera ta *Santero*-n etxea, purtzilleri-denda. Santa Ana-kaleko beste aldean Elizegi-eneko ostatua. Arrotz edo ostalari asko izaten zituzten; eta askoentzat jana asko bear nolanai ogei-ogeitamar zerri eukitzen zituzten San Martin-goian.

San Juan-kaleko muturrean, «Muttur-okerra»-ren pattar-denda.

Etxe orien aurrean, berriz, Bretxa-ko beste aldean, txabola zarra: aterpe ta saltokia. An saltzen zituzten sokak, arto-txurikiña, zigarroak,

abarketak, selloak eta abar; antxen biltzen ziran gobarazale guztiak; ara gaztigu ta mandatu guztiak; au zan «Sokagillietako denda».

Onen aurreko iturria, Txoritokieta-ko arriakin egiña; gañean lau borobil eta inguruan exeriarriak.

Bretxa-n biltzen ziran gaztaña ta txardin-saltzaleak, lore ta txori-saltzaleak, salerosleak. Ostatuak ontzi zarrak berritu nai zituztenean, ara bidaltzen zituzten zarrak saltzeko, ta ontzi aiek ostatuaren ezaugarriekin erri guztian zabal-tzen ziran.

Baño igandero

*«Bretxa-n kanta berriak
Bretxa-n dira kantariak».*

Txanpon bana kanta-paperak. Ba'zegoan antxe borda-bete bordari Segura-ko itxuari adi-adi. Itxuak kantatu ta gitarra jo ta andreak kanta-paperak saldu.

*«Segura-ko itxua
da nere senarra,*

*kantatzeko ba'dezu
Manu-ren biarra.*

*Zorrua galtzarbian
besuan gitarra
etzenduben ikasi
opiziyo txarra».*

Ain pozik ere egoten zan jendea, batez ere baserritarrak! Asko saltzen zan paper aietatik; «Neska-mutillenak» erruz saldu ziran. Txomin-en etxeko Katalin-ek ogeitabat bertso ikasi zituan buruz arrats batean, Bretxa-n saltzen ziraneta-koak.

Ankari anka ezin eman, an ibiltzen zan jendearekin. Urrengo baztar batean, an ikusiko zenuan jendearen gañetik, pitxi ta era guztitako gauzez inguraturik, elatari belarrimotza saltzen.

An ari zan berritsua, zalako *quita-manchas* ezin obeagoarekin.

Urrena jaboi txikiak saltzen asiko zitzaizun.

—Respetable público: Me cabe el honor de ofrecerles a ustedes unas deliciosas pastillas de jabón, presentación maravillosa... Hagan corro,

señores... dejen pasar a los que están detrás... verdadero jabón higiénico; produce abundante espuma; toda persona medianamente aseada lo debiera usar para la limpieza de sus manos. Esto es aroma, fragancia, perfume y no lo que se vende por ahí con este nombre, valiendo más el frasco que su contenido, que no vale nada. Pero este jabón que un servidor tiene el gusto de presentarles a ustedes, tiene la virtud, insospechada hasta ahora para esta clase de artículos, de curar las heridas de las manos producidas por rasguños y toda clase de incisiones...

Eta aurrera zijoan jardunean. Baño alako batean entzule batek erantzun zion:

—Ese jabón, igual como ese, te venden «ande» la Bixenta por cinco cuartos.

—Qué entenderá de jabones este ignorante! «Ande» la Bixenta, eh?

«El respetable público que me presta su atención, entenderá de jabones seguramente mucho mejor que este buen hombre que, por lo visto, no está obligado a saber más; y yo, por mi parte, he de añadir que como este jabón no lo vende nadie en las Provincias Vascongadas y en

todo el territorio de España, no lo vende nadie más que yo, para quien trabajan exclusivamente varias fábricas. Si ese señor que se está riendo no lo cree, que se ponga conmigo cien, doscientos pesos, y veremos si tiene razón el que les dirige a ustedes la palabra...»

«Y era justo que si este jabón me cuesta a mi cinco cuartos lo venda en seis, pues no va a ser todo hablar con la garganta. Pero para que vea ese señor que a mí no me achica nadie, aunque pierda quinientos pesos, lo voy a vender a tres cuartos».

«Otro? Va enseguida. Dos? Ahora mismo. Tengan el dinero preparado».

—Es que le llevarán a usted al procurador por vender igual jabón a ese presio —berriro itzegin zuan lengoak.

—No hay procuradores para los ambulantes! Usted no sabe eso? «Una docena para ese señor. Otra? Otra».

«Y ahora, para que vean los señores que me escuchan que a mí no me duele el dinero perdido, voy a vender las dos únicas pastillas que me quedan en cuatro cuartos para que tome café

con puro mi secretario. Oye, Angel, dáselas a esa señora».

Len bakarra iru kuarto pagatutako batek ala dio: «Nik erosi detenian iru ta orain bi? ez nauka-zu berriz arrapaturik.»

Orduan elatariak, entzuleak joan ez zezakion, arnasa artzeko betarik gabe, botil ur-gorri-ka bar artu ta besoa aurrean guztieri erakutsiaz ekin zion berriz ere.

—*Yo no soy orador como los que hablan en los ateneos, que echan un discurso y nadie les hace caso. Yo hablo y vendo. Y vendo porque digo las verdades y presento artículos que nadie más puede vender ni puede discutir sus méritos. Como es este elixir del Tonkín que me cabe el gusto de presentar al respetable público, verdadero elixir, de efectos asombrosos, procedente de las lejanas tierras del Tonkín, tan lejanas como las de las Américas, aunque en dirección opuesta, como podrán aseverar los señores aquí presentes que hayan saludado la Geografía; para lo cual, mi secretario y un servidor de ustedes, disfrazados de moros, llegamos hasta allí, y*

en el mismo momento de la luna nueva me apoderaré yo del líquido en la fuente...

«Este líquido posee virtudes excepcionales en todo lo que a la dentadura y boca se refiere. Si lo empleáis en gotas diluidas en medio vaso de agua, evita la caries de las muelas, limpia la dentadura y refresca la boca, concediéndole un aroma agradabilísimo. Empleando un poco de guata o algodón que se impregna en este líquido, usado puro, y colocándola en el mismo sitio del mal, cura instantáneamente el más rabioso dolor de muelas.»

«Señores: esos elixires que con el nombre de tales se venden por ahí, son una brutalidad, porque estropean el esmalte de los dientes. Y si por un descuido vienen a caer algunas de esas gotas en el estómago del que las usa qué pasa entonces? Y yo digo: malditos sean los inventores, porque si una muela se hace polvo, qué le va a pasar al estómago de un cristiano? Vamos a ver, qué es más duro, un estómago de una persona humana o un pedazo de porcelana?»

«Sí, señora, también para los flemones. Hay flemones así de duros que no los aplasta ni el

tren. No hay más que frotar con un trozo de algodón embebido en este maravilloso elixir...»

«No quisiera más, sino que hubiera aquí uno que tuviera un flemón...» Izlariak entzuleen artean ortzoi aunditua duanik ez dagoala igarri dionean, gero ta geiago deadar egiten du:

—*Si hay alguno que suba aquí!, que suba, hombre, que suba!...*

Ta orra non Antton Zurrut, La Fraternal-en artutakoaz geroztik agiñetako miñarekin maiztxo zegoana, orra non azaltzen dan masalla aundituta.

Berritsuak ikusi zuanean, kopeteko zimurra ikaragarria jarri zion eta arras asarretuta onela egin zion karraxia:

—*Que suba! que le voy a dar una patá en la cabeza que se le va a quitar el sueño pa'un mes!*

— *Tú a mí dar patata?* —Anton-ek bere aldikoz— *Yo sí a ti te voy a sacar plemones en dos laos.*

Ta utsagatik ez zuan jo. Jendeak egin zuan par gozoa! Zalako «elixir» ura utzi ta beste aritik jarraitu zuan.

XX

Txaldana

—Bai, Xanti adiskidea, orain Maalentxo Sarobe begiz jota daukat eta ni gogozkoa natzaiola antzemanda nagoalarik, ain jaso aundiko nere arazo au ezerk galdu ez dezan, zure laguntzaren bearra bai nuke; baldin zuk toki bertara jotzeko asmorik ez bazendu, len bezela «biok» gudakatu ez gaitezen.

—Ez, orixe —entzun zion Kurrutako-ri—; baño pena da Kontxexi Araneder-en lagunarekin asizatea; biak beti alkarrekin ibiltzen bai-dira ta ni, dakizunez, Kontxexi-rekin asarretuta nago...

—Baita ni ere —arrokeriz Kurrutako-k.

—...ta bestela egin nezaizukearen erdia ere ez det uste egin nezakeanik; ala ere nere iritzia on ba-lizaizuke ez dizut ukatuko.

Ta kontu arekin zer-ikusit polita izango zualata, Xanti asko poztu zan.

—Ordea —erantzi zion— bear da bear okerreko usterik ez artzea. Zu orretara emana ote zauden kezkatuta nago, bada zuk okerreko itxura

ematen ba-didazu, okerreko bidean sartu gindezke ta kalteak «letozkiguke».

Kurrutako bildurtu zan Xanti-ren gaitzak leporatu bear ko ote zituan. Beste aldez, esker beroak zemazkion ain bere aldeko jarri zitzaiolako.

—Ez ba', Xanti adiskidea, egun auetan gertatutako zenbait gauzaen jakindun jarri bear zaitut eta orduan esango didazu bai ala ez.

—Bada jaso aundikoa da —zion oraindik Xanti-k— guk azaletik oartzen ditugun gauzak, ez gure naiez beste aldera ikustea, barren-agerbidea diralakoan gure uste bakarra izan litezke-ta.

—*Sí, es la esencia principal,* —bota zuan Kurrutako-k, erderaz ari zirala.

Ta Zelain barrena ibilli zebiltzala, ixilune baten ondoren, aipatutako gertaerak esateko gogoia etorri zitzaion Kurrutako-ri, Xanti bai-zeukan orain eguraztera joateko.

—Ta eskerrak zuri, Xanti; alegia zure esaneri jarraituaz ainbat ondore on izan ditutala.

«Zuk abagunea datorrenean eskua eman bear zaiola esaten zenidan, beti begiraka ari-

tzearekin ez dala aurreratzen, edo-ta, aitzakia billatu ta aitzakia tarte dala, itz-bidea sartu...»

—Bai, gizona; eta ba'dakizkizu onoko bertso auek:

*«O zezen pizkor txingar jariyo,
zenbat kontu zure meriyo!»*

—Bada igande batean goizeko zazpietatik eguardi arteko meza guztiak entzun nituan San Bizente-n, Maalentxo Sarobe-rekin topo egitearren eta urrengo igandean bostetan jeikitzeko asmotan nenbillela Santa Maria-n izan zala jakin izan nuan.

Ezin ba Xanti parrez zutik egon «gizona, gizona!» ziola.

Ta Kurrutako ere irria ezpañetan besotik eltzen zion Xanti-ri ondorengo bota naiez:

—Baño joan dan igandean iru meza bakarrik entzunda nengoala, orra non ikusten deten Maalentxo Sarobe pinpirriña... Zuk zer derizkiozu neska?

—Polita neska. Zuretu aal ba-zenezake ez zenuke «ganga» txarra.

Ta Kurrutako gero ta poztuago gertatu zana-
rekin.

—Ta ateratzeko zai nengoala, alako batean
ba'dator urbedeinkatu-ontzira. Ta ni, arazo aue-
tan zerbait jakiña naizelarik, (beatz-muturra
begi-azpiari erantzi zion) ba'nengoan aldean,
atera-itxuran, nik neronek beatza bustita areri
emateko. Ta beatza luzatu nionean, lenbizi atze-
ra egin zuan ez-artu itxuraz. Baño ni gai auetan
asko jakiña izaki, eta, bera ta ontziaren bitartean
jarrita, «egun on, Maalentxo» goxoki esanaz,
azkenean nere beatz-muturrarekin bere beatz-
muturra ikutzeko zoriona izan nuan. Parrez abia-
tu zan nik eman nion pozarekin.

Ta, arrotuta, geldik ezin egonik —Xanti ere
parrari gogotik elduz— besoa bizkarraren
gañean dantzatzen zion.

—Zaude, zaude!, —Xanti-k— ara non datozen
berak.

—Nor-eta?

—Kontxexi Araneder ta Maalentxo Sarobe.

Ta ala zan. Erregesoron barrena biak zetozen
onuntz, eta bi mutillak aruntz zijoazela, bide ber-
beretik, —besterik ez bai-zan— nai ta nai-ez

alkarren ondoan pasa bear. Orra ba', etxea bear ta bideak ekarri.

Kurrutako-k bestearen bizkarretik besoa erortzen utzi ta bat-bateko arekin ikara sartu zitzaizolarik, orain esanak ukatu-mugan gelditu zan.

Xankoak «kolokan» zeuzkala, ala galdetu zion Xanti-ri.

—Ta orain zer egin bear «degu»?

—Seguru al zaude esan dizkidazun guztiak egiak dirala?

—Nik ala uste... neri ala iruditzen beintzat.

Neskak irria zekarten ezpañetan, Kurrutako ikusi bai-zuten. Xanti ere pozik arek ematen zizkion atsegin-aldiak! Katua xaguarekin bezin ederki jostatzen zan Xanti Kurrutako-rekin.

—Orain zer egin bear det? —zion onek.

—Orain «agur» batez sonbrerua kendu neskari.

—Baño neskak ez dauka sonbrerorik.

—Zurea, gizona!

—Eta ezkerreko besoa, atze-adera?

Neskak parrez zetozen.

—Ez, biotzaren ondoan.

Ta Kurrutako gertu zijoan.

Oraintxe alderatu dira, orra non Kurrutako-k jartzen duan oin bat aurrera ta bestea atzera, aurrera gorputza makurturik, ezkerreko besoa biotzean eta eskubiko sonbrerua... zeruko urdiñean. Begiak txikiturik, begi arrotza ere bai, mai-teki esan zien, Maalentxo-ri begira:

—Aguuur...

Neskak irri-karkara atera zuten. Ezta erantzun ere. Xanti, eskua aboan, egiñaaletan Kurrutako-k ez ikusteagatik Kontxexi Araneder-ek, parrez zegoalarik, arpegi alaiez begiratu nai izan zion Xanti-ri...

Izardi otzetan alderatu zitzaion Kurrutako Xanti-ri ta,

—Ta, ta? Zer derizkiozu? —galdetu zion.

—Oso ederki. Begira, neskak askotan irria egiten dute barrengo «zera» erakusteko lotsa dutenean. Ta Maalentxo-ren barrengo «zera» atera duan irriaz neurtu bearko bagenu, noski, zoriondunik zoriondunena zu ziñake munduan. Ta orra nere bostekoa.

—Bai e?

Ta batak besteari bostekoa eman ziotenean, Kurrutako-k burua atzera egin zuan. Ta neskak ere atzera begiraka zijoazela, berriz ere parrez topatu zituan.

Kurrutako-ren poza, beraz, ez zan ukatzekoa. Ta arian ari zirala, gero-ta arrotuago zebillen, azkeneko izualdia zearo aztuta.

Orduan Xanti-n —Kurrutako aparra baño arrotuago zebillenez geroz— lengo esan beroak pixka bat epeltzea otu zitzaion, ez zezaiola gero berari aitzakia eman bear-eza gertatuta ere.

—Ala ere —asi zitzaion beti atzera begiraka zegoanari— ez da egoki geiegizko usteak artzea, uts egin genezake, oker egon gindezke. Badaezbada, guztiak gogoan artu bear dira. Neri onetxek ematen dit kezka: biak par egin izateak. Maalentxo-ren zer-ikusia izanik, berari bakarrik zegokion begitarte ona jartzea. Jostatzeko gogoia ote zeukan? Zuk zer derizkiozu?

—Auxe ta besterik ez: Kontxexi-k ezin duala eraman ni bestearekin asi izatea. Orra berriro neska nereganako gaituta. Or, ez dago besterik, orain biak nai lutekela; baño ez noa ni orain lengo bideak artzera; orretara, ainbeste bide

artu nezazkikeala, ez lizaidake erreza nora jo jakitea. Ni pozik nago gaurko gertaeraz. Ta zuk ongi ikusi dezu zure erakutsiaz abagune egokiak nola atxitzen ditutan. Eskerrak zuri, Xanti adiskidea. Baño ikusi dezu ni ere ez naizela kamotza gauza auetan. Bai, egia da, gertaldiari eskua eman bear zaiola. *Sí, es la esencia principal* — berriz ere.

Orduan Plaza Zarreko aurrean zeuden geldituta. Xanti-k ibillaldi gozoa egin zuan Kurrutakorekin. Aren jostaketa atsegiña! Kurrutako-ren bein-edo-beingo arrokeriagatik, Xanti-k nai zuana eginerazten zion. Oraingoan ala esan zion:

—Baño bear da bear gauzak ez nastutzea. Nik, egiazki, abagune ona atxitu bear dala esan dizut; baño neska-mutillak alkarri begi ona jar-tzekotan; baldin orrelakorik ez balitz, askotan txarki izango litzake iñori arpegia ematea ta ausarkeria. Baño zuk esan zenizkidan zuen bion begiratzeak eta mezetako ain ongi alkar-adi-tzeak...

—Ta ez da irudipena, egi utsa baizik. Ta orrengatik nago onen pozik, zorion betea atxitu

nezakealako, «nere» Maalentxo polita neretu nezakealako. Ene Xanti maitea, ni bezela andre-gai eder baten jabe ikusi nai zinduzket. Zerbaiten lagundu aal ba-nezaizuke?

—*Bueno*, nere kontua alde batera utzi oraingoz ta eskarrik asko. Ba'al dakizu zer bururatu zaiten? Oiek guztiak egiak izanda, ta nik ez dizut ukatuko, ba'al dakizu zer egin bear zenukean? Karta bat iskribitu.

Ori entzundakoan Kurrutako-k akika egin zuan pozaren pozez ta bostekoa eman zion Xanti-ri.

—Asmatu dek! —esan zion— ta barka ezadak ika asitzea. Ni ortan nengoala esango ba-nikek zer esango ukek? Ea asmoa artu bakarrik, saiatu ere egin nauk. Poztutzen nauk i nere iritzekoa ikusteaz. To, iri detan guztia esateak ez zidak batere lotsik ematen, i mutil ondradua aizelako. Ba'al dakik gau guztian lo-tantorik ere ez detala egin karta ori burutik kendu eziñik? Asiera egin zioat, ederra ala ere, ta ezin izan diat andik aurrera jarraitu, iñola ere. Ta aalmenik gabe ez nagoala dakitalarik eta i zenbat onesten autan

jakin ezakan, irakur ezak onoko paper onetan egin diaten saioa.

Xanti-k ez zuan iñoiz ikusi Kurrutako orren parragarri, arras txaldanduta ala erotuta ez ote zegoan ia bildurtu zan. Ta esan bezela paper txuri bat atera ta letra aundi aiek ala zioten: *Distinguida señorita: Desde que tube la inmensa dicha de conocerla, mas y mas ha ido creciendo en mi corazón la pasión que desespéra a todo ser humano...* Ta ementxen bukatzen zan Kurrutako-ren gau guztiko lana.

Xanti-k ez zekian, edo parra egin ala ezkerrez jo ta Plaza Zarreko arkupetako arriarekin Kurrutako-ren burua joerazi. Baño ez zeukan zalantzazan luzaro egoterik, toki artan egon gutxi egin zuan Kurrutako-k; bada bat-batean nola jarraitu bururatu zitzaiola-ta, etxera abiatu zan azkarrean, Xanti bakarrik utzita.

Xanti-k Zurriola-aldera jo zuan. Orren txaldana izateak arrituta zeukan Xanti. Ura gizon arraioa! Ala ere zer par-egin ematen zion eta zer ikusteko zeuden ez zekian. Zalako karta arekin gauza gogorren bat gertatu bear zuala seguru zegoan, bada Kurrutako-ri erokeria burrundara

biziz zebilkionez geroz, arek izugarritzko karta egingo zion, bidali ere bai ta korapilloa nola askatzen zan ikusi bear. Maalentxo-ri ikara pixka sartuko zion, baño ondorenean ederki jolastuko ziran Kontxexi ta biak. Ta baldin beragana, Xanti-gana, aitzakiarekin baletor, zer erantzun beti izango zuan eta bestela ankaraz gora bota.

«Baño okerrena ori ez da —egiten zion bere buruari Xanti-k— zentzuko gizonak ere, neskak dirala-ta, nola txaldantzen diran. Artean ezkongaietan usoak diruditen neskaeri atzaparrak jaiotzen zaizkie ezkonduetakoan. Emakume oien gizona zapaldu-bearra! “Au al da etxera etortzeko garaia?”, esaten diote illundu orduko etxeretzten dan «gizonezkoari»; ta patrikak miatu ondoren “zertan gastatu dezun palta dezun txanpona?”, egarriak amorratzen egun guztian egoten dan diru-jabeari. Nik dakitalarik, eta nik ederki dakit ori, gutxieneko ogeitik emeretzi emakumek menderatzen dituzte beren senarrak; eta zanpa-zanpa egin ere egiten dituztenak ba'dira. Bestetan nai dutena egin ezin dutenean, beren burua gaizkitu ta senarraren errukitasuna uztia-tuz eginbidea sortzen dute. Orreri buruz teatro-

liburu osoa egin nezake ta izen au jarriko nioke: *“El imperio de la víctima”*».

«Beste aldez, emakumeek ez dute beren senarrentzat bear bezelako lotsa. Ni askotxo ikusia nago. Gizonak ez ditu aipatzen emaztearen egitekoak; artean emakumeek, bai».

Xanti-k gai ortatik gogor eldu zion. Gizonek emazte bat baño geiago duten erriak gogoratu zitzaizkion; baño ari ura lakar xamarra zala-ta, beatzetatik kendu zuan. «Danetara ere —zion— emakumea gizona baño askoz gutxiago da, alde ratzeko ere. Gizona gizon eta emakumea... eze rez. Nik ez daukat bestela emakumea gogoan: gizonaren aurrean diran dantzarik politenak dantzatzen. Ezertxo ere ez legokio ain eder emakumeari. Emakumea ta dantza zein elkarkunde ederra! Gizonaren atsegiña!»

Ta lengo uste txarrak, etxera-bidean, beste atsegiñagoekin aldatu zitzaizkiolarik Kontxexiren berarentzako irri gozoa, Erregesoro-koa, gogoratu zitzaion...

XXI

Txoralda

Gauza arrigarriak ba'dira. Amaika bider ustez beste aldeko gertakizunak gertatu oi dira: alako zulotik sartu, bestetik atera; ainbeste zituan arek itsusienarekin ezkondu; nardagarria, maitegarri biurtu. Ta auxen eta bera gertatu zitzaion Madalen-i Anton Zurrut-ekin edo berak zion «Zurrutako»-rekin. Ta zenbat-eta amorrua ta nazka aundiagoak izan orduan-eta naitasun eztiagoa ekarri oi dute askotan.

Beraz biotz-ikutua zebillen Madalen ere. Orra ustegabeko erbia non atera zitzaion. Nork esan mozkorra zeritzanari maitekatu bear zitzaiola! Artean, egi-egia. Ta iguingarriena, gogaikarriena zitzaionean. Orra aldez bestekoa bat-batean egin.

Len nai ez zuala egiten zuan topo Antton-ekin; orain ez nai ainbeste. Len gogorak esaten zizkion; orain ezin samurragoak. Eta len kopet'illuna jartzen ba-zion, orain aal zuan irrik gozo-

ena. «Agur, Zurrutako», esan oi zion maiteki. Orra ba', orra.

Ez Anita-ren erritak, ez Kataliñ-enak, ez zioten deus ajolik. Lotsagabetu zan, len baño geiago. Kataliñ-ek zerbait usmatu zuan. «Ba'dakin batzuetan oso pozik etortzen aizenala? —esaten zion— zer ematen ditene? Obia ago i orla aizeneko». Bestetan, ordea, asarre etortzen zan. «Bai... gaur... nai unana ez den ikusi. Edo nai-ezkoa gertatu al zain?»

Madalen, beraz, maite-giroak zerabilkian.

Bein eztabaida bizian zetozen Anton Zurrut eta Joxe Ogi; Kale Nagusian asi ta San Telmo, Eskotilla, Ikazkale, Esnategi, Astokale ta Bretxarañoako guztian: alako Santa Maria-ko illetak bigarren ala irugarren mallakoak ote ziran, alegia. Ta Bretxa-n aurrez-aurre jarrita ezin bukatu añako izketa zebilkiten. Ez ziran asarrezaleak; baño orduko artan norbera zuzen zegoalakoan ez utzi nai ba' itz-bideari.

Madalen-ek Esnategi-kalean ikusi zituan eta istillu ura Anton-en alde erabaki gabe ezin eramank —entzun bai-zuan zer ari ziran— Bretxa-n alderatu zitzaien poliki-poliki. Ta zaldiak eta il-

kutxarekin ari zirala, alako batean non Madalen asten zaion erderaz Joxe Ogi-ri:

—*Si caballos tenían plumeros, segunda. Basta; no hablas más de eso.*

Ta Joxe-k bi lagun aurrean zituala:

—*El día el que estar callada tú...*

—*Yo doy rasón a todo el mundo el que tiene*
—Madalen-ek berriz.

—*Contigo hay que tener mucha pasiencia.*

—*Pasiencia? Ni sabes tú qué es tamién tampoco! El que se dise lo que quiere, se oye lo que no quiere.*

—*Aaa... yo ya le conosco el gente como tú!*
Ere buruz al abil? Pozik al ago orain? Dantza ezan ba'.

Ta Antton-i begiratzuz alde egin zuan Madalen-ek. Orratx ba', orratx.

Baño Madalen maite-kontuan gero ta okerrago zegoan. Orduantxe, bai, orduantxe! Iñon diran asmatzekoak asmatzen zituan. Baño batez ere au zitzaion gogozkoa: etxerako sagardo-billa ateratzen zanean, Eskotilla-kalera joan bearean, urrutiagoko Barbara-eneko sagardotegira

joaten zan Antton-ekin topo egitearren, Antton
ango zalea bai-zan.

Ordea, onetxek bere korapilloa ba'zeukan.
Madalen-ek sagardoa ekartzeko garaia lentxea-
goa zan Antton-eta Barbara-enera joaten zirane-
koa baño. Ta orrekin ibiltzen zituan istilluak
Madalen-ek.

—I, Madalen, gaur sagardorik gabe apaldu
biar al diñagu? Ba'uake lenbaitlen —bein esaten
zion Kataliñ-ek.

Beste batean:

—Ez al den aitu sagardo-billa juateko? Noiz-
tandik etorri zain orren berandu juateko gogua?
Ekarri-biar bakoitzian, ayazka egon biar al det
ba'?

—Zeorrek ez al diazu esan sukaldeko lurra
garbitzeko?

—Sagardotegitik etorrita ere naiko denbora
izango den.

—Bai, ibilliko naiz lana utzi ta berriz espar-
tzua artu ta bustitzen.

Katalin-ek arritu-itxuran:

—Neska, ire bizitza guztiyan ez den lurrik
onen ondo garbitu. Arrituta nion. Etxekiñat zer

arrano darabilkin. Ala ere e' litzaken ezere orren jaboi-puska aundiyak ondatuko ez ba-ituzkenan.

Ta egia zan. Beranduxeago ateratzeagatik «larrua» kentzen zion lurrari indar guztiz larras-katurik. Ta abiatzeko asmoan mantala kentzen asten zanean, oraindik ere Katalin-ek esaten zion: «Mugi ari, neska».

Baño Madalen-eri «bost» aren erritagatik baldin Antton ikusten ba-zuan. Aien jokoaren aitzakiarekin zenbatetan ez zan egoten pitxarra sor-baldan pozik Antton-en ondoan! Antton-ek irabazten ba-zuan, Madalen gozatuta egoten zan; galtzen ba-zuan, goibel. Oriek guztiak Antton-ek ederki igarri zitzakean moduan. Bai Xanti begi zorrotzak ere.

—Neska, ken a'i emendik —batek.

—Sagardua epelduko zain —besteak.

—Ai, Madalen; «ire billa» berriz ere ibilliko 'itun —urrenak.

Ta joaterakoan sagardotegikoak agurtzen zituanean, batez ere bere «Zurrutako»-ri begiratu ta bera bakarrarentzako beste agurra egiten zion.

Orduan korrika asten zan etxerako, Katalin-en ikusi-bearrak azkeneko gozoaldia samintzen ziolarik. Orduan izaten ziran gezurra asmatu-bearrak: bein, jende asko zegoala sagardotegian; bestean, txotxa beerago jarri bear izan zutela sagardoa aitzen zijoalako; urrena, sagardoa txit aitu ta kupela berria asi zutela, naiz-eta sagardoak berriaren antzik izan ez.

Egun batean baso bat sagardo pagatuta utzi zuan Madalen-ek Antton-entzat.

Ezin ba'orrela egon. Karta egingo omen zion Antton-i. Bere gogoko zerbait esan nai zion; baño iñork ez jakiteko moduan. Gañera kartan jarrita, esatean izaten dan lotsa ez zuan izango. Ez, noski, ez zizkion erokeriak esango, itsuski litzake emakumezko bategan; baño Antton-ek igarri lezaioken tankeran, bai. Agidanean biotzikutua egingo lioke, noski, ondo egitekotan. Ta zer erantzungo zuan Antton-ek? Ura poza, berriz, beregana etorriko balitz. Nola artuko zuan karta? Ta ondo artuko balu zer gauzak esango lizkioke berari? Ai, alakorik!

Ura izateko, ordea, Madalen-ek egiteko aundia egin bear zuan, karta egin; baño egingo

zuan, lotsagarri ba-zitzaion ere. Ta bat-batean auxe bururatu zitzaion: berak idazten tutik ez zekialarik nork egingo zion? Ez Kataliñ-ek beintzat. Nork bada? Ta buru-barrena ondo azterkatuarren ez zuan nai zuana billatzen. Ta Antton-ez gañera karta egin bear lukeanak ere jakingo zuan bera zer zebillen... Aiek istilluak! Or... ajolik ez zion baten-batek egin bearako, besteen kontuekin ezer jakiteko ez zegoan batek. Ta au esanda bat-batean Fransuá aulkigille prantzesa gogoratu zitzaion; bai, aulkietan «letrak» egiten ikusten zuan. Bai, orretzek ondoena...

An ziak gure neska txoralda Fransuá-gana! Espartzua bear zanaren aitzakiarekin abiatu zan kalera Madalen. Ta Eskotilla-kalean sartu bezin laister non ikusten dituan Anton Zurrut eta Joxe Ogi, gain eta muin oraingoan, onuntz datozela. Ustegabeko arek oso lotsatu zuan neska, Anton-ek zertara zijoan igarri bear ba-lio ke bezela. Ta ia etsita zijoalarik, ala ere, ez zuan beste biderik artu nai izan.

Bein parean agur esan zioten alkarri. Joxe antzemana zegoan, lendik, eta irria ezpañetan pasa zan. Madalen, lotsatzen asia, askoz atsegi-

ñagoa iruditu Antton-eri. Agur xamurra izan zuten. Madalen-ek burua atzera egin eta Antton-en arpegia begira zegokiola ikusi. Neskaren poza! Non dira lengo nardagarriak?

San Telmo-kalean sartzera koan Madalen-k berriro atzera begiratu zuan, baño Antton eta biak ezkutatu ziran. Orduan asi zitzaion larritasuna Madalen-i; prantzesari barrenen zebilkiona aitortu-bearra. Santo Domingo-ko ixkin artan makiñabat aulki ikusten zan ola-zuriz egiñak, zintzilik batzuk, besteak atarian. Une batean gelditu egin zan Madalen: atzera-aurrerako artan geldik egon bear. Beatza aboan zeukala, prantzesaren malluketak Madalen-en balarrietaraño irixten ziran. Alderatu zan. Noski, Fransuá-k idazten ba'zekian, antxen ikusten ziran bere eskuz egindako letrak. Ta ia bertaratu zala, non ateratzen dan Fransuá aulki bat zintzilik jartzera. Bat-batean aurreraka asi zan Madalen.

—*Eh be ...! Com' está por aquí Matalen?* —
egin zion prantzesak.

—*Buenos días, Musiú. Usté siempre trabajando,* —asi zitzaion Madalen barrenen beste norbait ote zegoan begiratzuz.

—*Sempre a trabacar. E tú a pasear desde la mañana?*

—*No, mir'usté, Fransuá... —asi zitzaion legunki beste iñor ikusi ez zuanean— sab'usté... yo quería que usté a mí haser un pavor. Mir'uste, yo tengo nesetidá d'escribir una carta, sab'usté? Y como yo no sabe escribir, si me haría tanto pavor...*

Ta Madalen-ek esan bitartean, Fransuá-k larruzko prantzes-txapelaren azpian lapitz aundia sartu zuan, aulkia lurrean utzita.

Madalen poliki-poliki zer bear zuan guztia ari zitzaion esaten. Prantzesa adi-adi zegokion, surpeko bibote luzearen muturrak perraren antzera beeraño eroriak zeuzkalarik. Ta bein Madalen-ek bere nai guztia erakutsi zionean —biotz onekoa bai-zan prantzesa— biboteak goratu ta barrenatu baño len zintzilik jarri zuan ate-buruan zekarren aulkitxo.

Madalen-ek berak zekazkian paperak eta azalak. Ola-tarteetatik ibillita noizbait exeri zan Fransuá mai txiki batean, Madalen ondoan, ta aspaldian erdoituta zegoan luma errenka asi zan... Madalen-ek zer gogoa zuan esan eta bien

artean antolatuta gero Fransuá-k idazten zuan. Iñork ez zien galazi lan artan. Karta egiteko guztian ezta iñortxo ere ez zan azaldu; beraz tajuz egin zezatekean, luzetxoa zalarik, bada Madalen zerbait geiago esateko gogoarekin gelditzen zan beti.

Azkenean, egin zuten bien arteko ura. Guk ikusi baño len jarri diote azala. Madalen gogobete dago. Ta azala itxi ondoren onela idatzi zuan prantzesak: *Signor Çurrutaco*. Madalen-ek Zurrutako izenarekin nai izan zuan eta prantzesak bere erara ala jarri zuan, aien Ç kakodunak gure Z-k ainbat balio du-ta.

Madalen pozik atera zan, Fransuá-ri naiko eskerrak biotzetik emanda gero, eta an joan zan kartari estu-estu eginda, Katalin-en oroimena gogo txarrez zetorkiola.

Ajola gutxi areri; ta ez ori bakarrik, arratsaldean berriro kaleratzeko aukera izan zuan. Ta ez ori bakarrik: bada-ezbada karta berekin artu zualarik, non, eskaratz-atean zegoala, non ikusten duan Anton Zurrut bakarrik Plaza Berriko beste aldean zijoala. Bat-batean mukizu deitu ta bi piko emanaz, eman zezaiola arako ari karta ura

ta eman bezin aguro iges egin zezala ezer galde-
tu ez zezaien. Ta mutilla abiatuta, Madalen-ek
ere eskaratzean gora iñolazko abiadura artu
zuan.

Ordea... mukizuak azala irakurri ta Kurrutako
—Madalen-ek ez ikusi— aurretxoan zijoala ez
zion ba' Kurrutako-ri karta eman!

XXII

Kurrutako ebainduta

Arrandegi-ko ondoan, Kurrutako-k dei egin zion Xantiri, biak San Juan-kaletik zijoazela. Kurrutako-k «Xanti» deitu ta orrez gañera sake-latik paperezko bat atera ta arekin etortzeko esaten zion. Alkarri «arratsalde on» esanez ta lengo ika aritzea aztuta, Kurrutako guztiz arrotuta azaldu zitzaion Xanti-ri.

—Len ere zuri eskerrak emanik nago, Xanti; baño arazo onetan ni neroni, iñoren laguntzarik gabe, bakar-bakarrik asi izan banintz ere berdiñeko ondore ona izango nuan. Ikus Maalentxo Sarobe-k neretzat egindako karta au, baldin leenik arek neri iskribitu-izatea utsak arrituta ez bazauzka. Ni, berriz, ez nau arritzen. Onelako auziak geienetan erabaki nezazkike nere alde. Gai onetan oker bat izan det oraindano: ni neroni naizen baño nere burua gutxiagotzat egitea. Orrek ondatu nau. Ta gauzak zer diran! Maalentxo-ren arazo au ain erreza ikusten detala ba'al dakizu jaso aundirik ez diotela ematen? Ikus

ezazu bere izena —karta zabaltzen lagunduz esan zion.

Xanti, ixil-ixilik. Ez-ustekoren bat zebillela usmatu zuan. Zer arrano izan zitekean? «*Signor Çurrutaco?*» Nork jarrita? Ez Maalentxo Sarobe-k idatzita. Aren letra zatarrak! Idazkera prantzese-na zan. Ta «Madalen» izenpena ikusita bat-batean asmatu. Kopeta eskuarekin jotzerakoan itxura kendu zion Kurrutako-k ezer igarri ez zezan. Berak bai-zekian Madalen neskamearen berri!

Ta Kurrutako izketan gogotik ari zala, zion:
—A, bai; ba'dakizu, neskak askotan obe-ustean txarki egiñak egiten dituzte, «don Amalio» izenik jarri gabe «*Signor Çurrutaco*» jartzea otu zaio; agidanean nik prantzesez dakitala jakiñan gañean dagoalarik atsegin geiago emateko ustean egingo zuan. Irakur ezazu guztia. Daneta-
ra ere letra politagoak egin zitzakeala uste nuan. Orrek zerbait mindu nau. Nik nola esaten nizkitzun igande artako mezaren ondorengoaz? Ona emen egia berak esanda; ordea, Maalentxo politak «San Vicente» jarri bearrean «Santa María» jarri du. Ikusi emen (erderaz zegoan idatzita)

«egin izan dizkitzutan irri gozuak», zuk agian par-algarak uste zenituanak; «zure nereganako begiratu xamurrak, nik biyotz-biyotzez eskartzen nizkitzuenak», ori ez al da gauzak bear bezela egitea ta biotzeraño zuzen joatea? Ta oiek guztiak Maalentxo Sarobe bezelako neska batek neri esatea! Arretaz irakurri beste au: «Zuek biyok ikusi zaituztenian, burua atzera eginda alkarri begiratu diyogunian», orra Erregesoro-ko egun artako topo-aldia, ni seguru ta zu kezketan. «Noski, zuk nik baño letra tankera politagua izango dezu», dio emen berriz.

Ta au ere oar geiegi egin gabe bere alde artu zuan. Azkenik karta ura bereari «bai» erantzunaz zetorrela erabaki zuan Kurrutako-k. Ez zegoan egiña damutan.

Orduan Xanti-k karta azalaz jantzi ta Kurrutako-ri biurtuz ala esan zion:

—Orra nere bostekoa bete-batean eta zure egiteko aundi au jaitu dezagun, Elizegi-enean zerbeza-bonbilla edatea eskeñi ezadazun esku-bidea ematen dizut.

Ta Bretxa-n sartu ziran.

Elizegi-enean zerbeza-botilla aundi bat eska-
tu zuan Xanti-k eta naiz Kurrutako berritsua ega-
rrituago egon, Xanti-k edan zuan geiena, bada
xankameak muxin ez egiteagatik, atsegiñik
ematen ez zion edariari indar aundiz bultzatzen
zion pitin bat sartzeko.

Ta edan-ontzia gora zeukan batean, karta ura
Kurrutako-ren eskuetara nola etorri izan zite-
kean bururatu zitzaion Xanti-ri: «Zurrutako» dei-
tzen bai-zion Madalen-ek Antton-eri.

Kurrutako-k zerbeza pagatuta, ateratzerako-
an, orra non aurrez-aurre beti bezela Kontxexi ta
Maalentxo azaldu ziran biak alkarrekin. Bretxa-
ko bankuan exeri ta beren arteko kontuetan
asiko ziran, noski, Elizegi-enea atzean zeukatela-
rik. Beraz, bi neskak exerita aurrean, beste alde-
ra begira, ta bi mutillak Elizegi-enean.

—Nere esanen bearrik dezunik —zion Xanti-
k— ez det uste onuzkero, bakar-bakarrik zenbat
dezakezun oraintxe ikusiak gaude karta orrekin;
baño baldin nere itzak kalterik egin ez lizaizute-
kela uste ba-dezu, oraintxe dezu abagune eder-
ederra: zoazkie ta zu mutil eratsua zeranez
geroz, itzegin eta zeorrek igarriko diozu Maalen-

txo-ren ondoan exeritzeko aukera noiz daukazu. Ez uste, bada, neskak zuk diozun bezelako karta egin —eta nik orobat diot— ta «aspertuko al aiz» utzitzea ondo dagoanik. Zure txanda da orain. Nere ustean —ta zurean agidanean ere bai— neska zu beregana joateko amorraturik dago. Ez ezazula abagune eder au galdu. Beranduegi ibiltzeagatik, seguru nago —eta zu ere uste ortakoa izango zera— amaika neska eder joan zaizkitzu!

Orain beste esku batek artu zuan kandela. Orain Xanti-k itzegin eta Kurrutako mututu. Karta aibesterañokoa ez zala esateko gogoia etorri zitzaion, aguroegi ez zala ibilli bear, abaguneak «sobra» izango zituala; baño beranduegi ibiltzeagatik ainbeste neska eder joan zitzaizkio-la txinistuta, larritasuna sortu ta mutil gizajoak berebizikoak ikusten.

—Biok ez ote giñake joango? —galdetu zion Xanti-ri.

—Baño, gizona, ez al dakizu ni Kontxexi-rekin asarre nagoala? Edo nai al dezu exeritzeko garaian ni Maalentxo-ren ondoan jartzea?

Onoko onek zirikatu zuan geiena, len Kontxexi kendu zion bezela ea orain Maalen kentzen ote zion.

Ta Kurrutako, bildurrez ba-zan ere, abiatu zan.

—Esaiozu karta artu dezula —zion oraindik Xanti madarikatuak lertzeko zorian.

—Eskua emango al diet? —galdetu zuan Kurrutako-k burua atzera eginda; baño ez zuan Xanti ikusi.

Iritxi zan bada neskaen tokira. Sonbrero-kentze izugarria egin zien. Irria ere bai, baño ezagun zuan xankoak dar-dar zeuzkala.

—Arratsalde on, Maalen —ta Kontxexi esatea aztu zan.

Neskak lenengo aldian izutu ziran, baño gero bereala lasaitu.

Asi zan bada zein pozarekin ikusten zituan esaten eta maiz xamar izanagatik ez omen zituan nai ainbeste ikusten. «Izan ere gu alakoak izaten gera: ona ba-da, ez gaitu iñoiz asetzen».

Neskak parrez asi ziran. Ta Xanti-ren esana gogoratuta asi zan pixka bat Maalentxo-ren utsunearen aldera bear baño lenago aldatzen.

Ordea, neskak igarrita oso poliki alde artarako mugitu ziran, tokirik ez uzteagatik. Xanti, berriz, Elizegi-eneko barrunbean parrez zorutzen.

Zer geiago ezin esan gelditu zan Kurrutako. Xanti egon bear zuaneko aldera begiratzen zuan, baño ez ikusten. Ez ba' esateko geiago etortzen eta gero ta larriago gure txaldana. Orrez gañera Kontxexi-k galdetu zion:

—Ori al zeneukan esateko guztia?

—Ez, ba'neukan Maalentxo-ri zerbait esatekoa. Alegia, Maalentxo, zure karta artu detala ta eskerrik beroenak demazkitzutala. Nik ba'nekian zu biotz oneko neskatxa ziñala ta ni bezalako «gazteari» —ez nik esateagatik— abegi ona egingo zenidala, ez bai-naiz ni beste asko moduzko mutil txoroak bezela. Beraz, oso ondo arkitu ditut zure esanak eta, noski, nere adiskidetanunik xamurrena zuretzat izango da.

Orain arte neskak parrez aritu ba-ziran, oraingoan ederki asarretu zitzaizkion.

—Zer karta ta karta-orde? —galdetu zion Maalentxo-k izututa.

—Maalentxo polit'ori, ain goza-aldi ederra eman didazu ta zergatik nai zenuke nere zoriona

—zu bai-zera nere jabea— nere zoriona ondatu?
Karta egin ba-didazu zergatik ukatu?

—Nik zuri karta? Uste al dezu txoratuta nago-
ala? Ala guztiak zu bezalako txoroak gaudela?
Naiago nuke Txina-ra joanda bazeunde!

—Baño Maalentxo; emen bai-daukat zuk
egindako karta!

—Nik, nik? —ta bi neskak altxa ziran.

Santa Ana-kaleko muturrean, Bretxa-ko
aldean, Madalen-ek Anton Zurrut topatu zuan.
Lotsatuta ba-zan ere alderatu zan eta arritu
zitzaion iñori ez egindakoa berari bakarrik egin
eta ain nekezko kartari ez batere jaramonik egi-
tea, artean bene-beneko karta egin omen zion.
Zergatik zan orren mukerra berarekin? Zerbait
gaizki egin al zion? Ez al zuan beti ongi artu
bada? Esan zezaiola zer iruditu zitzaion gaizki.

Antton-ek asieran ez zuan txinistu kartarik
egin zionik eta txantxetan ari zala uste. Madalen
gero ta maiteago ari zitzaiola., «baño, neska, —
esan zion— nik es diñat es irerik es iñoren kartik
artu. Ta gañera es diñat txinisten nois ikasi unan
ik iskribitzen? Ta serk eman din kartak iskribi-
tzen aritzeko?»

Madalen-ek baietz, karta egin ziola ta bera Plaza Berrian barrena zijoala mutil bateri eman omen zion berari eskuratzeko. «Nere bi piko gozuak!» Bai ba', bi piko eman omen zizkion mutillari. «Oraintxe bertan txiki-txiki egingo nuke topatuko ba-nuke», amorratuta zion. «Baño egiya al da, Antton, —berriz ere— etzen-duela artu?» Madalen oso samurtuta ari zitzaion. Kartan jarri zuana esatea nai ba-zuan galdetu zion, Antton-en erantzuna jakin nai bada. Ta berriz ere mutillarekin asi zala non ikusten duan mukizu berbera an aldean zijoala.

Asten da Madalen arengana korrika ta,
—Ik, granuja orrek, nun daukak nik emanda-ko karta? —besotik min emateraño elduta esan zion.

Antton ere etorri zan. Bion artean izutu zuten. Ta bere burua miñatik libratzeagatik muti-llak erantzun zuan:

—Orrek kendu zidan —Kurrutako erakutsiaz.

—Orrek *ostu*? —Madalen-ek.

—Bai.

—Orrek *lapurtu*?

—Antton-ek.

—Bai.

Abiatzen dira, Madalen aurretik. Ta bertaratu ta non ikusten duan Kurrutako bere karta Maalentxo Sarobe-ri erakutsi naiez. Kentzen dio karta eskutik eta «lapurra» esanaz eltzen dio txamarratik eta berebiziko astindua emanaz, alako batean ia bota zuan zilipurdika. Ta eroriko zan nerekiko, baldin Antton atzean egon eta zutik jartzeko ondoena jo zezakean tokian, ostiko bat bete-betean jo ez ba-zion.

Kurrutako zuri-zuri eginda, itzik atera ezin zezakeala, etxerakoa artu zuan eta Elizegi-eneko aurretik bear baño azkarrago zijoala, norbaitek barrendik kanpora zankoa atera ta beste ostikoa jo zion, azkarrari uztea otuko ba-zitzaion ere. Xanti zan.

Bretxa-n jende asko bildu zan.

Ta Kontxexi Araneder ta Maalentxo Sarobe izututa ibilli ba-ziran, azkenik zer par-egin etorri zitzaien. Kurrutako gizajoa!

XXIII

Azkena

Ori dezu, irakurlea, Donostia ederra. Ori zan nere erria: erri maitea, nere biotzeko kutuna. Alaxen jostatzen ziran donostiar alaiak. Donostia bakarra munduan: ori bera ta ez beste. Donostiarren izakera berezia askotan aipatu izan dute. Aiek umore onekoak! Aiek jolas-zaleak! Ta umore onekoak ziralako «kaxkariñak» esaten zieten. Ta jolas-zaleak ziralako makiñabat jai eder antolatzen zituzten; ordea, antolatu esatea gauza bat da: aiek sortu, aiek tajutu, aiek egin. Ba'zituzten musikari bertakoak, ba'zituzten bertsolariak, ba'zituzten teatrolariak; ba'zuten erria, teatrorik politena. Ez da ba'arritzekoa ainbeste erbesteko ango jaietara joatea: ba'zekiten-etan arkituko zuten ezta beste iñon topatuko ez zutela. An ez zan beste erriko usairik: Donostian Donosti, irakurlea. Gure opilla etxean egosia, adiskidea.

Orduko Donostia zer zan jakin ezazun, egiñaalak egin ditugu. Egia esan, zerbait lortu

degunaren ustea daukagu. Gu mami-mamiko donostiarrak izan, erre-beroa errapetik edan, kopeta erriko arrietan egindako aundituaz josia izan eta izuri esan-bearrak buruko ariak naspillatuko al zizkigun ba'!

Orra, bada, «Donostia». Lanak eman dizkit seme onek azitzen! Ta kalera txapelik gabe atera ez dedin, eman dezaiodan bukaera.

Aste ta asteetan ez zuten Txomin donostiar jatorrak eta Kandi-k alkar ikusi. Txomin-ekin eskaratzean izandako egonaldiak lotsatuta zeukan Kandi, doi-doi etxetik ateratzen ba-zan. Nekezkoa ba-zitzaion ere, an egon bear, berak maite zuana etxetik kanpora ibilliarren. Kaiolatik atera nai ez duan txoriñoa esan zitekean, naiz ateak zabaldua egon eta askatasuna maite.

Txomin ere arrituta ibiltzen zan, zer gerta ote zitzaion, non ote zebillen. Iñolaz ere iñon arkitzen ez; aren berririk ezta batere. Oraintxe zorionaren jabe egin ziran, beatz-tarteetatik iges egin zien. Egia ote ala ametsa? Bi besoetan eukitzea uste ta esku-utsik arkitu. Zenbatetan ez zitzaion Txomin-eri Kandi-ren beso-botatzea irudibiatu!: nola edo ala izan ba-zan, zintzilik gelditzeraño

lotu ba-zitzaion. Orduan Txomin, lepoan aztar-
nen bat edo miña gelditu balitzaio, pozik egongo
zan egi-antza aundiagoarekin; artean Kandi-ren
antza bera ez al zitzaion galduko?

Gure irakurleak, ordea, antza ohea emango
dio; besteen gauzetan argi ikusten bai-da. Bein
ba' alkar ikusi zuten. Txomin-ek ez zuan, ez egin,
ez esan, eskaratzako egonaldia gogoarazi zez-
kean ezertxo. Ez batek, ez besteak, ez zuten
besteaganako geiegizko zaletasunik erakutsi;
urrengo batean lotsagarritzko ura aztutzat utzi
zezatekean. Baño ikustaldi arek poz berria ekarri
zien; urrengorako oso gaituta zeuden.

Ta urrena etorri zan eta urrenaren urrena ere
bai. Ta ikustaldi aien berri eman bearrean, bildur
giñake. Txomin nor zan eta Kandi nor jakiñik,
eztia non ba'dakigu. Ta zertarako guztiak esan?
Gañera, atzerako kontuakin ari gera urtebetez
geroztikako berriak bai-dakizkigu! Bai ba', Txo-
min eta Kandi ezkondu ziran. Ta ezkonberritan
bein Gaztelumendian gora egurazten zijoazela,
Santa Klara-aldeetik, Kandi ari zitzaion Txomin-
eri:

—...ta zuk bakarrik dakizun nere belauneko orbana, arkaitz artan egin nuen, zuk estropada irabazi zenuen egun artan bertantxe...

Xanti menderatzalea menderatu zuten; gaitz erdi, bankuetxe jabearen alabaren aldera erori zan. Ez zan nolanai erori, erortzekotan; baño erori. Arazo onetan ez da naikoa nai ez izatea ala akiakuluak jartzea. Kontxexi Xanti-ri zaletu zitzaionetik, bere aldera egon zan beti, mutillaren erdeñuagatik. Ba'dakigu Erregesoro-n begitarte ona egin ziola; ezin ba' ukatu barrenen zebilkiona. Maitasun epela zeukakionarren, iraunkorra. Ta Xanti-ri biotz-aldiak eman zionean, Kontxexi-rengana joan zan. Ederki irabazita zeukan neskak. Ez zuan Xanti-k lan aundirik izan; aundiagoak errez berdintzen zituan.

Beraz, Xanti Zalakain eta Kontxexi Araneder ere ezkondu ziran. Xanti-k uztarpea atsekabez ikusi zuan. Bere ustez, emakumeengatik esaten zituan guztiak egiak ziran. Ezkontzeko garaian, beraz, ba'zekian-edo zer ikusi bear zuan. Artazkero ala bear zala ta lepoa makurtu bear ko ziola uztarriari. Ezkondu-berrian, bein galtzak artu ta emazteari eman omen zizkion:

—Ar itzazu —esanaz— gero ere zeorrek jantziko dituzu-ta.

Ara Kurrutako ere ezkondu; «Txardin-berri»-enera ezkondu zan.

*«Aukera daukanak
nekea berekin
nork egingo ote du
portuna nerekin?»*

Amagiarrebak suiaren poltxa maiz aipatzen zualata, berari «Poltxa» jarri zioten izena.
Ordea,

*«Ango zokoak
ezkonduz geroztik
garbitzekoak.»*

Edo-ta,

*«Nere andreak kamisa zarra;
berea balu, ezerrez,*

*kearra baño beltzago dauka
garbitutzeko alperrez.»*

Kurrutako gizajoa beti iraulka ta azkenean ukullua jo zuan buruarekin.

Baita Anton Zurrut eta Madalen ere, ezkondu ziran. Anton-ek ezkontzara bi alaba eramanean ziran, emen orain arte aipatu ez ditugunak.

Gauetz ezkondu ziran, bakallu platera apaldu ta urrengo goizean Antton bakarrik atera zanean etxetik Miranda-ra, oñez, ango burnibide berrian urpeko lanez zubi bat egiten.

Joxe Ogi-k ez zuan andrerik artu.